

Sibirya ve Doğu Türkistan'dan **MEKTUPLAR**

N. F. KATANOV

Çeviren
Burçak OKKALI

Türk Dil Kurumu Yayınları

N.F. KATANOV

Sibirya ve Doğu Türkistan'dan

MEKTUPLAR

Katanov, N. F.

Sibirya ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar / N. F. Katanov;
Çev. Burçak Okkalı. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008.

85 s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 924)

ISBN 978-975-16-2026-2

1. Türkoloji 2. Etnografya I. Okkalı, Burçak (çev.) II. k.a.

410

305.8

Türk Dil Kurumu Yayınları

Sibirya ve Doğu Türkistan'dan
MEKTUPLAR

N.F. KATANOV

Çeviren
Burçak OKKALI

Ankara, 2008

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 924
Türklük Bilimi Çeviri Projesi: 2

*

SİBİRYA VE DOĞU TÜRKİSTAN'DAN
MEKTUPLAR
N. F. KATANOV

*

Çeviren:
Burçak OKKALI

*

İnceleyen:
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI

*

Kapak ve Sayfa Tasarımı:
Hangar Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri

*

Baskı:
Öncü Basımevi, Basım Yayın Tanıtım Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cad. 85/2
İskitler/Ankara
Tel: (0312) 384 31 20

*

Birinci Baskı: Ankara, Mayıs 2008
Baskı Sayısı: 500 adet
ISBN: 978-975-16-2026-2

*

Türk Dil Kurumu Yayınları
Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/ Ankara
Telefon: (0312) 428 61 00
Belgegeçer: (0312) 428 52 88
Genel Ağ: <http://tdk.org.tr>

*

5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin tüm yayın, tercüme ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

*

*Bu eser Devlet Planlama Teşkilatının
katkılarıyla hazırlanmıştır.*

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Doğu Türk Boyları'nın dili ve âdetlerini öğrenmek için Sibiry'a ve Çin'in batı cyaletlerine görevli gönderilen St. Petersburg Üniversitesi öğretim üyesi N. F. Katanov, bana farklı yerlerden kendi bilimsel faaliyetleri hakkında kısa bir rapor niteliği taşıyan mektuplar yazdı. Bu mektuplar etnografya ve Türkoloji açısından bir çok yeni ve ilginç bilgi içermektedir. Dolayısıyla Tarih-Filoloji Bölümünün 9 Ocak 1890 tarihli toplantısında, N. F. Katanov'un mektuplarından alınan bölümlerin "İmparatorluk Bilimler Akademisi Bültenleri"ne Ek olarak basılmasına karar verilmiştir.

Bu mektuplarda verilen bilgilerin birbirinden kopuk ve üzerinde çalışılmamış bilgiler olduğu anlaşılmaktadır, ancak araştırma yerlerinde ve o anki izlenimle yazılmasından dolayı ilginçtir. Bu notların bilimsel incelenmesi her halükârda yazarın Akademiye takdim edeceği zengin dil bilimi malzemelerinin yayımlanması sırasında gerçekleşecektir.

V. RADLOV

St. Petersburg, 16 Eylül 1893

YENİSEY VİLAYETİ'NİN USİN KAZASI'NIN USİN KÖYÜ

17 Nisan 1889

7 Mart'ta Yenisey Vilayeti'nin Minusinsk şehrinden, 9 Mart'ta Abakan Nehri üzerindeki Askıs Kasabası'ndan, 11 Mart'ta ise Yenisey'in sol kıyısındaki Oznaçenniy Köyü'nden yola çıkarak üç atla, buz tutmuş Yenisey Nehri üzerinden, nehrin yukarısında bulunan Usin Kasabası'na üç günde vardık. Yenisey'de üç tehlikeli Yenisey sekisinin bulunduğu yerler dışında buz oldukça sertti. Bu yerler daima gündüzleri geçilmeye çalışılıyor; çünkü, sıklıkla buzların kırılarak bunların içine düşüldüğü görülüyordu. Oznaçenniy Köyü'nden 130 verst* uzakta, hiç donmayan "Kabaçok"*** adlı bir yer bulunuyor. Burada sürekli yürütüldüğünden bu yer "Kabaçok" adını almıştır. Oradan geçerken su atın karnına kadar geliyordu, öyle ki biz güz buzunun (alt buz) üzerinde gidiyorduk. Yeni buz tutmaya başlamış bu güz buzu bizim ağırlığımızı çekebiliyordu.

Yenisey'in yukarılarında (Ulu-kem Nehri'nin sağ kolu Eli-kem, Us Nehri'nin sol kolu Kurtucukem ve Yenisey'in sağ kolu olan Ürgün'e dökülen Haylık üzerinde) Gusev'in, Guseva'nın ve Denisov'un madenleri bulunduğundan, maden sahipleri kendileri için Yenisey ve Us üzerinde sekiz kışlık ev yapmışlar. Her kışlık evde, bir tanesi kâhyalar, diğeri işçiler için olmak üzere iki oda bulunmaktadır. Ayda 10-15 ruble alan bekçi bütün bir kış bu kışlık evde yaşar. Oznaçenniy Köyü'nden Us Nehri'nin Yenisey'e döküldüğü yere kadar olan mesafe 217 verst, Us Nehri'nin ağzından Usin Kasabası'na kadar olan mesafe ise yaklaşık 90 verst bulur.

Usin Kasabası'na geldiğimiz ertesi günü, Usin sınır komutanı N. F. Talzin'in teklifiyle her yıl ilkbaharın başında Çagol'da düzenlenen mahkemede toplanan Çinli yetkililerle görüşmek üzere Ulu-kem'in sol kolu olan Çagol Nehri'ne doğru yola koyuldum.

Yaklaşık iki hafta kadar Usin dışındaydım. Bu zaman zarfında pek çok şey yaptım. Soyotların boy adlarını, bazı düğün ve yas geleneklerini kaydettim; Budizm ve Şaman inançları, Çinlilerin tebaası olan Soyotların diğerleriyle ilişkileri hakkında bazı şeyler öğrendim. 1200 civarında kelime, konuşma dilinden 90 civarında cümle ve üç şarkı kaydettim. Derleme yapıp sorular sorduğum zaman, Soyotlar bana güvenmiyor ve çoğu zaman da benden kaçıyorlardı; fakat her gün dağıttığım tütün sayesinde (bir fundu 28 kapık) yavaş yavaş bana ısındılar. Üzerinde yaşadıkları Uryanhay toprakları ve orada yaşayan boylar hakkında Ruslara bilgi veren Soyotları Çinlilerin çok acımasız bir şekilde cezalandırdıklarını söylüyorlardı. Kendimi her yerde "Usin sınır komutanının Soyotça tercümanı olan Abakan Tatari" gibi tanıtıyordum.

* Rus ölçü birimi. 1 verst 1,06 km. Ç. N.

** 1. Saluz kabağı 2. Küçük lokanta. Ç. N.

Tarafımdan kaydedilen birçok kelimenin Uygur diline yakınlığı açıkça görülüyor; gramer son derece basit; çoğunlukla Moğollardan alınan nesneler için konuşma dilinde pek çok Moğolca kelime kullanılıyor. Abakan ve Us Bozkırları'nda yaşayan Türklerin masal ve destanlarında; ayrıca Asya kavimleri tarihinde rastladığım Soyan, Kırgız, Uygur, Çodı, Paygara, İrgit, Targat ve Madı gibi boy adları benim özellikle ilgimi çekti.

Uryanhay topraklarında Rus parasına çok kolaylıkla plis, daba kumaşları, preslenmiş çay ve tütün alınabiliyordu. Ruslar ve Çinliler hakkında yaptığım soruşturmalardan her ikisinin de Soyotlara acımadığını, her fırsatta onları soyduğunu; fakat Soyotların da boyun eğmediklerini, sık sık tüccarlara saldırarak atlarını ellerinden aldıklarını öğrendim. Soyotların dediğine göre, tüccarlar kendilerini ateşli silahlarla değil, sadece sopa ve yumruklarla müdafaa edebiliyorlarmış. Iğır bir Rus, bir Soyot'u öldürürse, Soyotlar büyük bir kalabalık oluşturarak katile saldırırmış ve ölünceye kadar döverlermiş. Sık sık Rusların atları kayboluyor, Soyotların ise zengin sayısı azalıyor. Rus tüccarların dediğine göre Soyotlar arasında yığıldık olarak addedilen hırsızlık bir geleneğe dönüşmüştür; hayatı boyunca Ruslardan hiç değilse bir at çalmayan Soyot, kötü bir Soyottur. Soyotlar yazın, örneğin canları koyun çalmak isterse, elbiselerini çıkarıyorlarmış, yakalanmamak ve tanınmamak için bütün vücutlarına yağ, yüzlerineyse kurum sürüyorlarmış. Tüccarların dediğine göre Soyotlar, yüzükoyun 100 sajen* gidebiliyormuş; fakat Soyotların bu maharetini görmek bana henüz nasip olmadı. Dil malzemeleri ve boy adlarından bütün Uryanhay Türklerinin (Uygur, Kırgız, İrgit, Çodı, Soyan Türkleriyle), 1'in ya da Samoyet Boyları'nın (Madı) bir karışımı olduğu sonucuna varabiliriz. Bugüne kadar sadece Uygur hakkında bir halk efsanesi kaydedebildim. 28 Mart'ta iki Soyot'un bana anlattığına göre, önceleri Uygurlar burada Bom-kemçik ve Ulu-kem nehirleri civarında yaşıyorlarmış. Onların çocukları o kadar büyük yaylarla ok atıyorlarmış ki, şimdi en güçlü insanlar bile onları kaldıramazlar. Uygur halklarının hepsi güncye, Tıbat (Tibet) diye anılan bir ülkeye gitmişti; Ondar-Uygur ya da Uygur-Ondar diye anılan ve bugün Bom-kemçik'in ağzından iki günlük mesafede yaşayan şimdiki boylar Uygurlardan geriye kalanlardır. Bütün Soyot boyları Soyotça "peş koşun" diye adlandırılan boylardan ve "tä" diye adlandırılan özel memurlar tarafından yönetilen "tä koşunlar"dan oluşmaktadır. Şu veya bu koşunu" oluşturan veya ona tâbi olan boyların sayısı hakkında Soyotların fikirleri oldukça çelişkilidir.

23 Mart'ta kaydettiğim ilk derlemeye göre Soyotların boy adları şunlardır: Kırgız, Toñ-at, Küşüget, Sarığlar, Tolan, Sât, Uluğ Tülüş, Adığ Tülüş, Soyan, Kûlar ve Toñgak. Bütün bu 11 boy "peş koşun"u oluşturmaktadır.

28 Mart'ta kaydettiğim ikinci derlemeye göre: Kırgız, Soyan, İrgit, Töşu, Madı, Tülüş ve Kûlar'ın iki boyu.

* 1 sajen 2, 13m. Ç. N.

** Boy; gerektiğinde belirli sayıda asker çıkarabilen boy ittifakı. Ç. N.

Bu 8 boy "päs köşun" u oluşturunca, "tä köşun" veya "tos köşun" diye adlandırılan 9 köşuna ise aşağıdaki 24 kabile veya boy dâhildir: Satların iki boyu, Kara Sal, Sarıglar, Küşüget, Soyan, Kertes Soyan, Adıg Tülüş, Ak Tülüş, Kara Tülüş, Kuların iki boyu, Tonyak, Kabalık'ın iki boyu, Ondar-Uygur, Saya, Irgıt, Monguşların iki boyu, Orçak, Kara Orçak ve Kumuşşu.

3 Nisan'da kaydettiğim üçüncü derlemeye göre: Çodı, Monguş, Kobalık, Paykara, Toşu, Tülüş, Tonyak, Irgıt, Soyan, Kırgız, Targat, Ondar-Uygur, Madı, Tolan, Toşat gibi 15 boy, 9 köşunu meydana getirmektedir.

Soyotların takvimi 12 yıllık dönemlerden oluşmaktadır. Bu dönemin her yılı, şu 12 hayvandan birinin adını taşır: Fare, inek, pars, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz. Şimdi Soyotlar inek yılında (inek yılı) bulunuyorlar.

Yaşam tarzlarına göre Soyotlar, göçebe hayvan yetiştiricisi ve avcıdır. Bundan dolayı ekmeyi ve biçme işinde pek başarılı değiller, tahıl ve otları elleriyle koparıyorlar ya da bıçaklarla kesiyorlar. Daha çok, şehirlere yakın yerlerde yaşayanlar tahıl ekerler. Soyotlar genelde çok fakirdir, zira her iki devlet tarafından da soyuluyorlar. Her yüz Soyottan sadece biri zengindir. En varlıklarının azami 500 civarında koyunu, 100 atı, 30- 50 ineği, 100 kadar keçisi vardır. Tavuk ve domuz hiç yetiştirmiyorlar. Çin'e vergiyi sadece zenginler ödüyor. Bir dikili ağacı bile olmayan fakirler ise vergiden bütünüyle muaf tutuluyorlar. Kişi başına vergi olarak 120 sincap, 3 samur ya da bir kunduz alıyor.

Soyotların anlattığına göre, Ruslar her yıl aileleriyle birlikte, Minusinsk bölgesinin Bey ve Şuşen Kazaları'ndan göç ederek, bir kısmı Us Nehri kıyılarındaki Rus topraklarına, bir kısmı ise Ulu-kem Nehri'nin sağ kıyısında, özellikle onun kolları olan (Uyuk ve Eli-kem) civarındaki Çin topraklarına yerleşiyorlar. Çin hükümeti önceleri (15- 20 yıl önce) Rusların Uryanhay topraklarında yerleşmelerine ve kalıcı binalar yapmalarına izin vermiyorlardı; fakat şimdi, yine Soyotların dediğine göre, Ruslar o kadar çoğalmış ve çoğalmaya da devam ediyormuş ki Çinliler artık bu işe göz yummaya başlamışlar. Çinliler, davetsiz misafirleri, her türlü engellemeleri için Soyotlara talimat veriyor, fakat Soyotların dediğine göre, bu da Rusları hiç kısıtlamıyormuş; sanki kendi topraklarındalarmış gibi seyahat etmelerine ve canlarının istediğini yapmalarına engel olamıyorlarmış. Onlar ticaret yapıyor, evler ve hamamlar inşa ediyor, sebze yetiştiriyor, hayvancılık vs. ile uğraşıyorlarmış. Soyotların da dediği gibi sınırdan Tannu-ola sıradağlarına kadarki Uryanhay toprakları de fakto (gerçekte) Ruslara, de jure (hukuken) ise Çinlilere aittir. Bazı Soyotların dediğine göre, onlar kısa bir süre sonra şu an Çin'de sayıları çok olan Rusların tabiyetine geçeceklermiş. Çünkü Ruslar, Çinlilerden daha iyilermiş. Ayrıca Ruslardan çalmak da daha kolaymış. Onlar çalınan hayvan için sadece iki ya da üç, Çinliler ise beş mislini talep ediyormuş, üstelik gereksiz yere kafa-kol kesme gibi

cezalar verebiliyorlarmış. Hatta Ruslar, atasözleri ve şarkılara da konu olmuşlar, Çinliler hakkında ise bir tek kelime bile edilmemiş.

Mesela Soyotlar şöyle diyor:

Arimniñ kadırgazı çarıbilä anın-tur!

Ali-kämniñ kıstarı Orusnıla anın-tur!

Çevirisi: -

Gölgebalığı derinlerdeki kurtlarla besleniyor!

Yeli-kem'in kızları Ruslardan geçiniyor!

İki hafta kadar sonra, yani Nisanın sonunda Askıs'tan (Minusinsk çevresi) aldığım yardımcım İvan. K. Renolovskiy ile birlikte Ulu-kem'in yukarılarına gitmeyi planlıyorum. İkametgâh olarak Rus tüccarlarının Yenisey (Ulu-kem) ve onun çok sayıdaki kolları üzerinde bulunan müesseselerini kullanacağım. Yıl sonunda iki aylığına, Irkutsk Vilayeti'nin Aşağı Udin bölgesindeki Karagaslar Boyu'nu ziyaret etmeyi düşünüyorum. Bir Rus şehrine geldiğimde Uryanhay Türklerinin dili üzerine biriktirdiğim malzemeleri Bilimler Akademisine, seyir defterimi ise Coğrafya Derneğine takdim edeceğim.

Minusinskli tacir Mihail Feodoroviç Tarhov'un Bom-kemçik Irmağı ağzından 35- 40 verstlik mesafede, sol taraftan Ulu-kem'e dökülen Şaganar nehri üzerindeki müessesesi.

30 Mayıs 1889

4 günden beri Şaganar Soyotlarını inceliyorum. Şimdiye kadar iki masal, konuşma dilinden pek çok cümle ve 70 şarkı kaydetmeyi başardım. Bugüne kadar Çakul'da (Ça-kol), Eli-kem'de (Ayli-käm), Buluk'ta (Puluk), Eliges'te (Eleges) ve Şaganar'da (Çaganar) yaşayan Soyotları ziyaret ettim.

İnançları hakkında şunları öğrendim: Resmî din Budizm, fakat Soyotların asıl dini Şamanizm. Soyotlar, aynı anda hem Budist rahiplere (helin), hem de kendi Şamanlarına (kam) baş vuruyorlar. Gök (tär) 33 kattan oluşuyor, bir o kadar da tanrı var. Hepsinin büyüğü Maydır-Purhan'dır. Yeryüzü üç kattan oluşuyor, altında 18 Erlik'in yönettiği 18 cehennem (tamı) bulunuyor. Hepsinin en büyüğü Erlik-Han'dır (Ärlik-Kan). Erliklerin görevi cehenneme düşen günahkârların ruhlarına acı çekirtmektir. Yeryüzünde kimilerine göre sayıları 99, kimilerine göre ise 88 olan bir çok ruh vardır. Kötü bir insanın ruhu (sünä) cehenneme gidiyor, iyi bir insanın ruhuysa göklere gidip orada bir kez daha doğuyor. Oynar sumından Soyot Damba'nın dediğine göre, Şaman'ın ruhu hiçbir yerde kabul görmediğinden, kayalar

veya ağaçlarda yaşıyor. Dağlarda, ormanlarda, suda veya ateşte yaşayan başka ruhlar da var. Dağa çıkabilen kişiler, bu ruhlarla şükranlarını bildirmek için küçük taşları ya da taş levhaları üst üste koyarlar (oba) ve onları kurdelelerle (çalama) süslerler. Ateşe et atılır ve votka serpilir. Kumlu ve taşlı yerlerde erkekler için büyük tehlike oluşturan albıslar* bulunur. İlkbaharda ve yazın dağda Maydır-Purhan şerefine kurban törenleri (tagılga) düzenlenir. Bu törenlerden sonra çokça votka içilir, çokça et yenir (hayvanın kafasını sadece Şamanlar ve devlet memurları yer), at yarışları ve güreşler düzenlenir. Genellikle pek çok Şaman inancı Budist inancına karışmış durumdadır. 10 gün sonra Çakul Nehri'ne doğru yola koyulacağım. Orada daha önce Mart ayında bulunmuştum.

Yenisay Vilayeti, Minusinsk Kazası'nın Askıs Köyü

15 Eylül 1889

Uryanhaylıların yaşamı ve dillerini incelemek amacıyla oralara yaptığım gezi 27 Ağustos'ta son buldu. Bundan sonra, topladığım malzemeleri gereken düzene koymak için Minusinsk Kazası'na doğru yola koyuldum. Bu işlemler bittikten sonra, dil malzemesini Bölümün takdirine sunmayı düşünüyorum.

Çok sayıda bilmece, şarkı, masal, atasözü ve Şaman duası topladım. Uryanhay topraklarındaki yol güzergâhım aşağıdaki gibidir.

1) Yenisay'ın sağ kolu, Us nehri üzerindeki Yukarı Usin Kasabası'ndan yük arabasıyla, Sayan Sıradağları'nı aşarak Hua-kem'le Bey-kem'in birleştiği yere doğru yola çıktım.

2) Oradan atla, Ulu-kem' in sol kolu Eligest Irmağı'na doğru indim.

3) Oradan sella, Ulu-kem Nehri'nin sol kolu Şaganar'a geçtim.

4) At üstünde Ulu-kem'in sol kıyısı boyunca Çakul Nehri ile birleştiği yere kadar geldim.

5) Kayıkla Ulu-kem'i geçerek, atla Kulu-kem'in yukarısına doğru yöneldim, Gusev ve K^o madenine vardım.

6) Oradan aynı yolu takip ederek Çakul'a, oradan da Yukarı İşhin'e vardım.

7) Çadan boyunca ilerledim.

8) Oradan Ak-sug'a geldim.

9) Sonra Cirkak'a geldim.

* Deniz kazları (albı) Ç. N.

10) Oradan Ulu-kem'in sol kolu Bom-kemçik'in yukarılarında Cir-Carik diye adlandırılan yere gittim.

11) Bu yerden Bom-kemçik, Alas, Ak-sug, Manjurek, Tasla, Kantegir, Sayan Sıradağları, Çahan Nehri'ni ve Çabaş'ı geçerek Arbat Köyü'ne vardım. İşhin, Ak-su ve Alas sol taraftan Çadan'a, Cırgak ise sol taraftan Bom-kemçik'e dökülüyor.

Yolculuk sırasında katettiğim mesafe şöyledir: Yukarı Usin Kasabası'ndan Bey-hem'in Hua-kem'le birleştiği yere kadar yaklaşık 150 verst; oradan Eligest'e kadar yaklaşık 18 verst; Eligest'ten Şaganar'a kadar yaklaşık 90 verst; Şaganar'dan Çakul'a kadar yaklaşık 25 verst; Çakul'dan Gusev madenine kadar yaklaşık 30 verst; Gusev madeninden Çadan'a kadar yaklaşık 70 verst; Çadan'dan Cırgak'a kadar yaklaşık 35 verst; oradan Cir-Carik'e kadar yaklaşık 25 verst; Yukarı İşhin'den Ak-sug'a kadar yaklaşık 12 verst; Ak-sug'dan Alas'a kadar yaklaşık 35 verst ve bu nchirden Cir-Carik'e kadar yaklaşık 5 verst; Cir-Carik'ten Arbat Köyü'ne kadar yaklaşık 200 verst.

Uryanhay uluslarına yaptığım gezilerde konaklama yeri olarak, genellikle Rus tüccarlarının ticari müesseselerini kullanıyorum. Bu müesseseler gün geçtikçe daha da çoğalıyor. Ben sadece 14 tanesini ziyaret ettim: 1) Bey-kem'in sağ kolu Uyk'a sağ taraftan dökülen Turan'ın sol kıyısında bulunan Minusinskli tacir N. P. Byakov'un yeri. 2) Ulu-kem'in sol kıyısında, Bey-kem'le Hua-kem'in birleştiği yerde bulunan emekli uryandik* P. K. Şışmaryev'in yeri. 3) Eligest Nehri'nin sol kıyısında bulunan 3 verst mesafedeki Minusinskli tacir A. P. Safyanov'un yeri. 4) Şaganar Nehri'nden üç verst mesafede, Ulu-kem'in sol kıyısında bulunan Abakan köylülerinden M. F. Tarhov'un yeri. 5) Ulu-kem'in sol kıyısında, Çakul Irmağı'na 3 verstlik mesafede bulunan Kaçın (Abakan) bölgesinden İ. E. Mehov'un yeri. 6) Aynı yerde bulunan Aşağı Usin köylüsü M. O. Medvedov'un yeri. 7) Ulu-kem'in sol kıyısında, Çakul Irmağı'na bir verstlik mesafede Tobol Tatarlarından Ş. S. Saitov'un yeri. 8) Aşağı ve Yukarı İşhin arasında, Bom-kemçik'in sol kıyısındaki Minusinskli tacir V. A. Byakov'un yeri. 9) Yukarı İşhin'in karşısında, Bom-kemçik'in sağ kıyısında Minusinskli tacir M. İ. Byakov'un yeri. 10) Çadan ve Bom-kemçik'in sağ kıyısında bulunan Minusinskli tacir L. İ. Byakov'un yeri. 11) Ak-sug'un sağ ve Bom-kemçik'in sol kıyısında bulunan, Minusinsk eşrafından H. İ. Gorbunov'un yeri. 12) Çanagas ve Çadan arasında, Bom-kemçik'in sağ kıyısında bulunan, Minusinsk eşrafından G. S. Bobkov'un yeri. 13) Cırgak nehrinden 2 verst ötede, Bom-kemçik'in sağ kıyısında bulunan, Tobol Tatarlarından Ş. N. Antrazakov'un yeri. 14) Cir-Carik yöresindeki Minusinskli tacir İ. P. Safyanov'un yeri.

Uryanhaylılar ile artık Us nehrinde karşılaşmaya başladım. Uluğ-kem ile Şaganar'ın oluşturduğu üçgende (köşede) nüfus daha yoğundur. Sağ tarafından Kantegir'e dökülen Tasla nehrinde ise Uryanhaylılara rastlamak olanaklıdır. P.

* Eski Rusya'da, Kazak Ordusu'nda erbaş rütbesi ve vilayet polisinde en aşağı polis rütbesi. Ç. N.

Ostaşkin tarafından toplanan bilgilere göre bütün Uryanhaylılar yaklaşık 45 000 kişidir. Uryanhaylılar biraz balıkçılıkla, daha fazla da hayvancılıkla uğraşıyorlar. Uryanhay topraklarında ticaret yapan Ruslar, şarkılarda Çinli memurlara nazaran daha çok anılıyorlar. Bütün şarkılar yamb* ölçüsünde yazılmıştır; her biri 4 ayağı olan 4'er satırdan oluşur. Her şarkıdaki bütün satırlar ya da dizeler, aynı hece ile başlar yada çift dizeleri tekler, tek dizeleri çiftler takip eder. Uzun hecelerin yerine sık sık iki kısa hece getirilir, ikinci yarım dize sık sık sadece tek ayaktan oluşur. Şarkının ilk iki dizesi genellikle cansız nesneleri (ev, dağ, ırmak, bozkır), geri kalan iki dize ise sevgiliyi ya da kahramanın atını terennüm eder. Şarkı, bilmece, masal ve Şaman duaları örneklerini daha sonra çevirip göndereceğim. Sohbet ettiğim Uryanhaylılara verdikleri bilgilerden dolayı, şarkı başına yarım veya birer kapık, her bilmece için çeyrek kapık, kısa masal için 15, uzun için 30 kapık olmak üzere, ayrıca iğne, iplik, preslenmiş çay, tütün, mektup kâğıdı, kına, kurşun kalem, silgi, şeker ve ekmek şeklinde ödeme yaptım. Kendimi duruma göre kâh Usin sınır komutanının yanında Uryanhayca tercüman, kâh Tatar kâtip, kâh Abakanlı bir tüccar olarak tanınıyordum. Memur olduğumu bildirmediğim sürece her zaman konuştuğum kişilerin adını, sumın ve koşununu, yaşını ve yaşadığı yeri kaydetme imkânı buluyordum. Bazı durumlarda ise benim bir Rus devlet memuru olduğumdan şüphelenen kişiler, kendileri hakkında hiçbir şey söylemiyorlardı. Bazıları ise Uryanhay toprağını ve sakinlerini, Beyaz Çar'ın yönetimi ve himayesi altına alma gibi bir amaçla incelediğimi düşünüyorlardı.

Masalları, şarkıları, bilmece, Şaman dualarını, Uryanhay halkının gelenek tasvirlerini, ayrıca boy damgalarını ve ev eşyaları üzerindeki resimleri içeren seyrir defterimi en kısa sürede yayımlanması için Rus İmparatorluk Coğrafya Derneğine takdim etmeyi düşünüyorum.

Bu yılın sonbaharında zamanımı ne M. A. Kastren, ne de V. V. Radlov tarafından incelenmiş olan Türk boyu Beltirlerin araştırılmasına ayıracam. Kışın, diğer bir Türk boyu olan Karagasları incelemek üzere Birusa Irmağı'nın üst taraflarına gideceğim. Çünkü bu boy sadece kışın aynı yerde yaşıyor

Yenisey Vilayeti, Minusinsk Kazası'nın Askas Köyü

10 Ekim 1889

Yolculuk sırasında, incelemiş olduğum halkın, idari yapısı hakkındaki bilgileri tamamlayabildim. Bu bilgileri, Sn. Ostaşkin'in Irkutsk Valisi'ne takdim ettiği 2 Kasım 1883 tarih ve 32 nu. lı raporundan aldığım bilgilerle tamamlayarak, idari yapılanmayı son hâli ile dikkatinize sunuyorum. Sn. Ostaşkin, benim de bulunduğum yerler olan Ulu-kem ve Bom-kemçik vadilerini gezmiş. Ne o ne de ben Kosogol Uryanhaylılarını

* Vurgusu ve duruşu ikinci hece üzerinde olan şair vezni türü Ç. N.

ziyaret ettik. Uryanhay dilini hiç bilmeyen Sn. Ostaşkin'in notlarında Uryanhay isimleri yanlış transkripsiyon edilmiştir. Bu yanlışları Bilim Akademisi Yayınları'nda kabul edilen Rus transkripsiyonuna uygun olarak Uryanhay fonetiğine göre düzeltiltim.

KUZEY MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN URYANHAYLILARIN İDARİ YAPILANMASI

Bütün Uryanhaylılar¹ idari olarak 5 Koşuna² ya da sancağa ayrılır: Hazut, Oynar, Toçjin, Salcak ve Kemçik. Sancak kelimesiyle Moğollar, bir tümen oluşturan halk için ayrılmış toprakları kastediyorlar. Her koşunu şapkasında 5. derecenin şeref işareti olan şeffaf mavi ponponlu Uherida³ yönetiyor. Uherida tümen komutanı rütbesinde kabile reisi anlamına geliyor. Onun emrinde biçeri⁴ diye anılan, şapkasında bakır ponpon bulunan 9. dereceden memur bir kâtip⁵ bulunuyor. Uherida görevi babadan oğula geçer. Görevi sürdürmek istemeyen Uherida, bu görevi kendi oğluna, kardeşine veya en yakın akrabasına devreder. Bu konuda bütün Tannu-Uryanhaylılar'ın başkanı olan Amban-noyan'a⁶, o da kendi üstü olan Ulyasutay Szyan-szyun'a⁷ bilgi verir. Sonuncusu bunu onaylar, derece ve ponpon verir. Her bir koşun askerî bölük anlamına gelen birkaç boy ya da sumına⁸ ayrılır. Her bölüğü kurmay subay rütbesinde, şapkasında mavi mat ponpon bulunan ve Szyan-szyun tarafından onaylanan Çjanga-çjalan yönetir. Çiang'in emrinde 8. dereceden beyaz mat ponponlu baş çavuşlar Kundeler⁹ ve küçük subay rütbesinde emir eri yani Boşko¹⁰ bulunur.

Boylar

*Hazut koşunu*¹¹ Halüş, İrkit, Hasut ve Argamık gibi dört boydan oluşan ve sayıları 5000'e varan bu Uryanhay koşunu Kosogol Gölü civarında konar göçer bir hayat sürmektedir. Bu dört boy doğrudan Uherida tarafından yönetilir ve Tannu Uryanhaylılar'ın başkanı Ulzuy Vaçir'in emrindedirler.

*Onar koşunu*¹² Uherida Ulzuy Vaçir, Tannu-ola dağlarındaki Cincilik karakolunda

-
- 1 Tubalar (Uryanhayca)
 - 2 Koşun (Uryanhayca)
 - 3 Ogurda (Uryanhayca)
 - 4 Pişeci (Uryanhayca)
 - 5 Çiñza (Uryanhayca)
 - 6 Amban-noyan (Uryanhayca)
 - 7 Çanşun (Uryanhayca)
 - 8 Subu, odak (Uryanhayca)
 - 9 Kündü (Uryanhayca)
 - 10 Poşka (Uryanhayca)
 - 11 Kazut koşun (Uryanhayca)
 - 12 Oin/Oinnar koşun (Uryanhayca)

oturur. Onun sumunına 4 koşun dahildir. 1) Oin¹³ sumını-Tannu dağlarının arkasında, Ulu-kem¹⁴ nehri boyunca Kodana ve Çatay-kul¹⁵ gölleri çevresinde göç ederler. Bu, bütün Uryanhay boylarının en büyük sumınıdır. Uryanhaylılar'ın başkanı Ulzuy Vaçır, Oin sumınındandır. 2) İrhut¹⁶ sumını- Saljar, Tarlaçin ve İrtiş nehirleri boyunca göç eder. 3) Soyen¹⁷ sumını- Tesa nehrinin sol kıyısındaki Altun-Kul¹⁸ ve Kuçey Gölü civarında, Narin ve Moçjaluk nehirleri boyunca göç ediyor. 4) Çodi¹⁹ sumını Tannu sıradağlarının kuzey yamacıyla, Şurşak, Moçjalık ve Uzun-kuraşna nehirleri boyunca, Tannu sıradağlarının güney yamaçlarıyla, Karakul, Şivi Kudrug'da ve Teregtis-kem nehri boyunca göç eder.²⁰

*Salcak koşunu*²¹ Bu koşun Açjik ve Soyoren İrmakları boyunca göç eder ve 4 sumundan oluşur:

1) Ha-kem, Ulu-kem ve Bren nehirleri boyunca göç eden Salcak sumını; 2) Ersen ve Narin nehirleri boyunca Tannu sıradağlarının güney yamacında göç eden Kirgis²² sumını; 3) Ha-kem nehrinin yukarı kısımlarında ve Tar-kul²³ nehri boyunca göç eden Kul²⁴ sumını; 4) Ulu-kem, Boin-gol ve Toylik nehirleri boyunca göç eden Paygara sumını.

*Toçjin koşunu*²⁵ Bu koşunun uheridası Bey-kem'de²⁶ yaşıyor. Bu koşun 4 sumundan meydana gelmiştir: 1) Hua-kem²⁷ nehrinin yukarıları ve Tengis nehri boyunca göç eden Ak-Çeza²⁸ sumını; 2) Bey-kem'in yukarıları ve onun kolları boyunca göç eden Hara-Çeda sumını; 3) Bey-kem, Kamsar, İye ve Çisti-kem nehirleri boyunca göç eden Toci sumını. Dördüncü sumın hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir.

*Kemçik koşunu*²⁹ Dugar adlı Uheridaları Cırcak³⁰ bölgesinde yaşıyor ve koşunun

13 Oin, çoğulu Oinnar (Uryanhayca)

14 Uluğ-kem (Uryanhayca)

15 Çatay-köl (Uryanhayca)

16 İrgit (Uryanhayca). Minusin bölgesindeki Sğayların da İrgit boyu var.

17 Soyen/Soyat ya da Soyannar

18 Altun-köl (Uryanhayca)

19 Çodi (Uryanhayca)

20 Şibikuduruk (Uryanhayca)

21 Salşak koşun (Uryanhayca)

22 Kirgis (Uryanhayca)

23 Tar-köl (Uryanhayca)

24 Köl (Uryanhayca)

25 Toşı/Toşu koşun (Uryanhayca)

26 Pikem (Ruslarda küçük Yenisey)

27 Kakem (Ruslarda büyük Yenisey)

28 Ak çaza (Uryanhayca)

29 Tâ koşun (Uryanhayca)

30 Çerçarik (Uryanhayca)

10 sumını var: 1) Barlık³¹ ve Kemçik³² nehirlerinin yukarılarında göç eden Komişku³³ sumını; 2) Munga-Buren nehri boyunca göç eden İrgit sumını; 3) Kundilen³⁴ nehri ve Kemçik nehrinin sol kıyısı boyunca göç eden Saya³⁵ sumını; 4) Kemçik nehrinin yukarılarından Barlık nehrine kadar Ulu-kem boyunca göç eden Monguşlar³⁶ sumını. Bu, Kemçik koşununun en büyük sumınıdır ve Kemçik Uheridasi bu sumındandır. 5) Saş-Sug ve Ala-su³⁷ nehirleri boyunca göç eden Kara-Monguş sumını; 6) Manjurek³⁸ nehri boyunca göç eden Kādā Orçak³⁹ sumınları; 7) İki İş-kem ve Čāmā sug nehirleri boyunca göç eden Ondar⁴⁰ sumını; 8) Čadan⁴¹ ve Ča-köl⁴² nehirleri boyunca göç eden Kobalık⁴³ sumını; 9) Ak-Sug nehri ve Kemçik'in yukarılarında göç eden Hobalık sumını.

Bu beş koşundan başka bir de Bom-kemçik ve Ulu-kem kolları boyunca Tannu Sıradağları'nın ötesinde göç eden 4 Moğol Vanı'na⁴⁴ (beyliğine) tabi olan Uryanhaylılar var: 1. Uhilet Beyse-takdın Dorje Tszaysan'ının Aymak'ına dahil olan ve 17 boyu (sumını) kendi içine alan Halhası Sain Noyon'un koşunu. Bu koşunlar Čangi, Demiçi⁴⁵ ve Kündeler yerine Tszaysan* tarafından yönetiliyor. Bu sumınlar şunlardır: 1) Čakul Nehri boyunca göç eden en büyük sumın Tülüş⁴⁶. 2) Kop-sug nehri boyunca ve Kemçik'in yukarılarında göç eden Soyen sumını. 3) Yine Kop-Sug Nehri boyunca göç eden Soyenler. 4) Bom-kemçik'in kolu olan Şapşal Nehri boyunca göç eden Kara-tolçik sumını. 5) Alas nehri boyunca ve Karakul⁴⁷ Gölü civarında göç eden Küçeget⁴⁸ sumını. 6) Ak-sug ve Kuldiken nehirleri boyunca göç eden Sarıglar⁴⁹ sumını. 7) Čadan Nehri boyunca göç eden Tongak⁵⁰ sumını. 8) Kemçik Nehri boyunca Čircarik civarında göç eden Hoular sumını. 9) Čirgak⁵¹ Nehri boyunca göç eden Hoular⁵²

31 Barlık (Uryanhayca)

32 Kemçik (çay, Uryanhayca)

33 Komişku (Uryanhayca)

34 Kündelen (Uryanhayca)

35 Saya (çoğulu Sayalar, Uryanhayca)

36 Monguş (Uryanhayca)

37 Alaş (Uryanhayca)

38 Zengin kalp (Moğolca).

39 Kede Orçak (Uryanhayca)

40 Ondar (Uryanhayca)

41 Čadana (Uryanhayca)

42 Čalsöl (Uryanhayca)

43 Kobalık (Uryanhayca)

44 Ubañ (Moğolca)

45 Tamiçi (Uryanhayca)

* Tszaysan "geleneksel kabile reisi. Ç. N.

46 Tülüş (Uryanhayca)

47 Kaka-köl (Karaköl, Uryanhayca)

48 Küçeget (Uryanhayca)

49 Sarıglar (Sarılar, Uryanhayca)

50 Tongak (Uryanhayca)

51 Čirgak (Uryanhayca)

52 Kular (Uryanhayca)

sumını. 10) Çadan Nehri boyunca göç eden Hoular sumını. 11) Çadan Nehri boyunca göç eden Karasal⁵³ sumını. 12) Çadan Nehri boyunca ve Kemçik'in yukarılarında göç eden Sât⁵⁴ sumını. 13) Ulu-kem, Temir-Su ve İçim⁵⁵ nehirleri boyunca göç eden Adıg Tülüş⁵⁶ sumını. 14) Tannu Sıradağlarının arkasında Belu karakolu civarında göç eden Tumat sumını.⁵⁷ 15) Kelderga Nehri boyunca, Tannu Sıradağları geçidinde göç eden Tumat sumını. 16) Temir-Sug Nehri'nin ağzından, Yurgun Nehri'nin ağzına kadar, Ulu-kem Nehri'nin sağ kıyısı boyunca göç eden Kirgiz-Tongak sumını. 17) Tannu Sıradağları'nın ardına ve Kandagat⁵⁸ Nehri boyunca göç eden Tongak sumını. Bütün bu boyları Çadan Irmağı civarında yaşayan Moğol dargası Dzaisan Biligur-Vaçir yönetiyor.

II. İki sumının dahil olduğu Da-Van'ın koşunu:

1) Üyük⁵⁹, Uş, Oce ve Bayan-Gol⁶⁰ nehirleri boyunca göç eden Madı sumını. 2) Tannu Sıradağlarının arkasında Narin ve Mol-kem nehirleri boyunca göç eden Çoda ya da Uber-çoda⁶¹ sumını; onların küçük bir bölümü Madı-sumınıyla⁶² bir arada Buluk'a yakın Tıbis Nehri civarında yaşıyorlar.

Üçüncü ve dördüncü beylik koşunlarına, Tannu Sıradağları'nın ardında göç eden Uryanhaylıların iki boyu dahildir.

Bütün Uryanhaylılar yaklaşık olarak 45000 kişidir.

Hazut koşunu dışında kalan tüm Uryanhaylıları kolordu komutanı derecesinde Meyren-Dzangin rütbesinde bulunan tavus kuşu tüyü ve birinci dereceden mercan bilyeye sahip Uherida Ulezy Vaçir yönetiyor. Moğol beylerinin tebaası olan Uryanhaylılar da ona bağlıdır; buna karşılık her sene Moğol beyleri tarafından «Darga»⁶³ adlı Moğol memurlar onlardan vergi toplamaya gönderiliyorlar. Darga'nın emrinde bir kâtip ve beyaz cam bilyeye sahip Demiçi yani yardımcı bulunuyor. Dargalar Uryanhaylı memurlarla beraber bütün şikâyetlere bakıyorlar. Beyliğe bağlı Uryanhaylıları Çanga yerine Dzai san⁶⁴ olarak adlandırılan kabile başkanları yönetiyor.

53 Karasal (Moğolca, Uryanhayca)

54 Sât (çoğulu sâttar)

55 Aşım (Uryanhayca)

56 Abı Tülüş (Uryanhayca)

57 Temir sug (demirsu Uryanhayca)

58 Kandagaitı (Uryanhayca)

59 Üjuk (Uryanhayca)

60 Zengin nehir (Moğolca)

61 Obür Çoda (Uryanhayca)

62 Tuz (Moğolca)

63 Moğolca tam yetkili müdür, başkan ya da Orta Asya'da «daruga» Bölge müdürü anlamına geliyor. İranlılarda çarşı yöneticisi anlamında kullanılır.

64 Ruslarda zaysan, dzaysan olarak adlandırılır.

Başkan Ulzay-Vaçır'ın emrinde tavus kuşu tüyü ve birinci dereceye sahip Meyren-Dan-dinçjab bulunur. O, kolordu komutanı rütbesine sahiptir ve Çjasak adlı devlet dairelerini yönetir. Çjasak'ta mühür muhafaza edilir, Uryanhaylıların bütün önemli davalarına bakılır ve kabile başkanı olan Çjanglar sırasıyla orada hazır bulunurlar. Bu dairede Uryanhaylılarla ilgili meseleler bozkır kanunları temelinde halledilir. "Çin Dış İlişkiler Dairesinin Kaideleri" diye adlandırılan bu kanuna göre Uryanhaylıların idari yönetimiyle ilgili şu kuralları vardır:

1. Çjahatsın boyu Moğolları ve Altaylı Uryanhaylılar iki tümene ayrılır. Tannu-Uryanhay boyuna ait Moğolları yönetmek için bir tümen komutanı atanır. Bütün bu memurlara gereken mühürleri sağlamak, askerî ve sivil meselelerle ilgili bütün işleri yönetme yetkisi vermek.

2. Uryanhay memurlarının Çin İmparatoruna sadakatlerini bildirmeleri ve yeni yılını kutlamak üzere memurların tespit edilmesi hususunda şöyle denilmektedir: «Tannu-Uryanhay diye adlandırılan Uryanhay-Moğol menşeli halkı yöneten ve Ulyasutay şehrinde ikamet eden General'in emrinde bulunan başkanları dört gruba ayırarak, her grubun yılda bir defa Bogdı-Han'ın⁶⁵ (Çin İmparatoru'nun) avlandığı yer olan Muran'a gelmesini sağlamak.»

Önemli olan husus şu ki Uryanhaylılar'ın yönetimi Tsan Tsun diye adlandırılan ve Ulyasutay şehrinde ikamet eden Mançur generalinin (Askerî valinin) elinde toplanmıştır. O, bütün askerî ve sivil meseleleri halleder. Sivil meselelerle ilgili emrinde birisi Mançur, diğeri Moğol beylerinden olmak üzere iki amban yani yardımcı bulunur.

YENİSEY VİLAYETİ, MİNUSİNSK KAZASI'NIN ASKIS KÖYÜ

4 Kasım 1889

Soyon (Uryanhay) metinlerini temize çıkardım ve en kısa zamanda Akademiye yollayacağım. Şimdi dipnotların yazılması ve metinlerin Rusçaya çevrilmesiyle uğraşıyorum. Sabahları soydaşlarımızın masal (nımak), şarkı (tak pak) ve bilmeceklerini (tapçan nımak) yazıyorum. Burada 60'a yakın şarkı yazdım. Fakat tek bir şarkıda bile yaşayan bir şahsın adına rastlayamadım. Ama Soyonluların şarkılarında güncel yaşamı gösteren pek çok şeye rastladım. Soyon şarkılarında nükte ve hiciv çok fazla, çünkü onlar irticalen şiir söylemede bizim Minusinsk Tatarlarından daha yetenekliler:

Soyotlar benim hakkımda da üç şarkı yazmışlar:

1) Piçi kara *Piçaçiniñ

65 Pogda-Kān (Kutlu Han, Uryanhayca). Ayrıca Uryanhaylılar Çin İmparatoruna Aşan Kān da demişler

Pişik körgän	*Karā kayıl?
Çaraş kara	*Piçäçiniñ
Çazın körgän	*Karā kayıl?
2) Tadar oğlu	*Mıglai tala
Takpılaşıp	*Çorür-lä-bä?
Päldiroğlu	*Mıñlay tala
Päläk alşıp	*Çorür-lä-bä?
3) Mıñlay Tadar	*Kälgän tidir!
Parır-sän-bä	*Parbas-sän-bä!
Alır-sän-bä	*Albas-sän-bä
Takpı kändir	*Köbäy tidir!
Alır-sän-bä	*Albas-sän-bä?

Çevirisi:

1) Küçük ve kara kâtibin (sadece) kâğıdı gören gözleri nerede?

İyi ve kara kâtibin (sadece) yazıya bakan gözleri nerede?

2) Tatar oğlu, dost Nikolay, sadece tütün içerek dolaşacak mı? Beltir'in oğlu dost Nikolay, sadece hediyeler dağıtarak dolaşacak mı?

3) Tatar Nikolay'ın geldiğini söylüyorlar! Ona gidecek misin, gitmeyecek misin? Çok tütün ve ipliği olduğunu söylüyorlar. Onları alacak mısın, almayacak mısın?

Not: İkinci şarkıda «Beltir» kelimesi genellikle Abakan Tatarları anlamında kullanılmaktadır; Uryan topraklarını Arbat ve Taştın Kazaklarından sonra ilk ziyaret eden Beltirler olmuştur. Sohbet sırasında Uryanhaylılara daima tütün ve iplik hediye ettiğimden üçüncü şarkıda bunlardan bahsediyorlar.

Soyon boylarının ağızları arasında önemli farklılıklara rastlamadım. Tannu-ola'nın güneyinde yaşayan Uryanhaylıların dili Moğolcadan alınan kelimelerle zengindir.

Kelime hazinem önemli ölçüde zenginleşti. Çalışmalarımı kaydedeceğim malzemelerin çokluğundan dolayı sabahın 8'inden akşamın 8'ine, 9'una kadar çalışmama rağmen bir türlü yetştiremiyorum. Hepsini birden başarmak çok zor olduğundan günlüğümü Sn. Repolovskiy temize çekiyor.

İlinizde çok fazla masal var. Bu yüzden buradaki yerlilerin olabildiğince en basit hikâyelerini derlemeye çalışıyorum.

Minusinsk'ten obalara giderken her defa yanımda çok miktarda ilaç (Chinini muriaticı, natri salicilici, Antipyrini vs.) alıyorum. Sıtma (tudan) ve baş ağrısı çeken çok sayıda yerli bunları almak için beni ziyaret ediyor. İyileşenlerden birçoğu benim dostum oldu ve bana çok sayıda hikâye anlattı. İlaçların yardımı ile Uryanhaylılar arasında da birçok kısa masal anlatıcısı buldum.

YENİSEY VİLAYETİ, MİNUSİNSK KAZASI'NIN ASKIS KÖYÜ

9 Kasım 1889

Burada pek çok masal, düğün şarkıları, Erlik-Han'a adanmış atlar, koyunlar ve inekler hakkındaki Şaman dualarını kaydettim. Ayrıca burada birçok bilmece ve tufan (kalan), Rus misyonerleri, Şamanlar, yıldızlar, ay ve güneş hakkında hikâye kaydettim. Kaydedilen malzemelerden konuşma dilinde olanlar son derece ilginçtir. Bu tip malzemelerde pek çok Rusça kelimeye rastlanıyor. Örnek olarak; isso (yeşso-henüz), sâlmâ (şelma-kerata), suka (suka-kancık), na-kirâsti (na krest-haç), usluzit (slujit-görev yapmak), ostamnay (otstavnoy-emekli, müstafi). Tatar masal ve şarkılarındaki Rusça alıntılarının ne kadar yaygın olduğunun ilerideki incelemelerde de görüleceğini umuyorum. Buralı Abakan Tatarlarının şarkıları Uryanhaylılarınki gibi yamb ölçüsünde yazılmıştır; her bir mısra 2 tane iki heceli ayaktan oluşur.

Örnek: Aba çörbân	Taskıl par-ba?
Asnin kongan	Kizi par ba?
Pür kesnen	Köl par-ba?
Pilisnin ösken	Kizi par-ba?

Çevirisi: Üzerinde ayının gezinmediği sıradağlar var mıdır? Yanlış yapmayan insan var mıdır? Kurdun yüzerek geçmediği bir göl var mıdır? Diğerleriyle tanışmadan yaşayan insan var mıdır?

Şaman duaları Abakan Tatarlarında da Uryanhaylılarda da bu vezinde (yamb) yazılmıştır.

YENİSEY VİLAYETİ'NİN MİNUSİNSK KAZASI

14 Kasım 1889

Bugün size Uryanhay metinlerini yolladım. Şimdi onların Rusçaya çevrilmesiyle, Abakan Tatar masalları, şarkı ve hikâyelerinin yazılmasıyla ve Komiteye yollayacağım raporun hazırlanmasıyla meşgulüm.

Minusinsk'e giderken, gecelediğim Tatar istasyonlarında bu fırsatı kullanarak mümkün olan her şeyi not alıyorum. Şimdi (11- 14 Kasım arası) Kaçınlerden 19 bilmece (sesnäk nımak), 9 dörtlük (şarkı), 2 hikâye ve 12 boy ismi gibi şeyler kaydettim. Bilmecelerin bazıları Uryanhaylılarınkı ile aynıdır. Bu da elbette her iki halkın aynı yaşam tarzlarına sahip olduklarıyla açıklanabilir. Damadın gelin için söylediği dörtlükler (taknak) oldukça ilginçtir. Dikkate değer hikâyelerden bir tanesi; beyaz ineğini kaybeden yaşlı adam hakkındaki hikâyedir.

İneğin üzerine çıktığı buz kırılıyor ve o sulara gömülüyor. Yaşlı kadın (kuttuyak) sorar: «Buzlar ineği niçin yuttu (aygı) ?» - «Buz daha güçlüdür!» diye yaşlı adam cevaplar.

Kadın: Eğer buz daha güçlüyse, neden güneş onu eritiyor?

Adam: Güneş daha güçlüdür.

Kadın: Eğer güneş daha güçlüyse, neden dağ onun önünü kapatıyor.

Adam: Dağ daha güçlü!

Kadın: Eğer dağ daha güçlüyse, neden fareler onu deliyor?

Adam: Fareler daha güçlü!

Kadın: Eğer fareler daha güçlüyse, neden köpekten korkuyorlar?

Adam: Köpekler daha güçlü!

Kadın: Eğer köpekler daha güçlüyse, neden kötü eş (kadın) onu dövüyor?

Adam: Kötü eş (kadın) daha güçlü!

Kadın: Eğer kötü eş (kadın) daha güçlüyse, neden onu da kocası dövüyor?

Adam: Koca daha güçlü!

Kadın: Eğer koca daha güçlüyse, neden kötü ruhtan korkuyor?

Adam: Kötü ruh daha güçlü!

Kadın: Eğer kötü ruh daha güçlüyse, neden Şaman onu kovalıyor?

Adam: Şaman ondan ve herkesten daha güçlüdür!

Kaçın Mukul Şoyev 12 Kasım'da Taşeb (Tazoba) nehri civarında bana Abakan nehri ağzında yaşayan 12 boyun (sök) adını bildirdi. Bunlar: Iızır, Kırgıs, Pürüt, Kaska (2 boy), Arı, Tuba, Sokkı, Tin, Oyrat ve Şoyev'in adını bilmediği iki boydur. Eski Arın boyundan geriye kalan Arı boyu, Yenisey'in sol kolu olan, Taşeba Irmağı'nın yukarılarında yaşıyor. Kalmıkların soyundan gelen Oyratlar şimdi Uybat'ta yaşıyor.

Günümüzde Kaçınlar, idari taksimatı açısından yedi boya ayrılıyor. Bunlar: Tuba, birinci ve ikinci Şalaş, Tin, Pir, Ak Üstün ve Ergi Üstün (Eski Üstün) boyları.

Sonra ihtiyar Şoyev, bana bir kabile reisinin 70'li yıllarda Askıs Bozkır Meclisinin başkanı Aleksey Kızılasov'la haddini aşar bir tarzda konuştuğunu bildirdi.

1.

Kazı çışaň *Çonıñı

Kal-bıñaň *Çırtarbın!

Kaydı dezäň *Eläksäy?

2.

Çoçık çışaň *Çonışı

Çok pınaň *Tızarbın!

Kaydı dezäň *Eläksäy?

Çevirisi:

1. İç yağı yiyen senin halkına, kamçıyla vuracağım! Ey Aleksey sen bana ne yapacaksın?

2. Yağlı bağırsak yiyen senin halkını, sözlerle dize getireceğim! Ey Aleksey sen bana ne yapacaksın?

APPAK ULUSU

10 Aralık 1889

Şimdi Us-Yes ve Askıs köyleri arasındaki Beltir Türklerinden Appak Asoçakov halkı arasında bulunmaktayım. Tarihi menkıbeler konusunda işinin ehli olan 70 yaşındaki Beltirli Pılaskan Çebodayev'e rastlamam sayesinde, halk edebiyatı örnekleri derleme işim oldukça başarılı geçiyor. Ayrıca bu şahıs sizi çok iyi hatırlıyor.

Onun söylediklerine dayanarak sizin derlediğiniz Beltir halkını meydana getiren boyların adlarında bazı düzeltmeler yaptım. Bu boyların sayısı 7'dir.

1) Sug Kakpınazı

2) Tag Kakpınazı

3) Çädi Pürü

- 4) Ak Çıstar
- 5) Kara Çıstar
- 6) Sarıglar
- 7) Taban Peltir

Sarıglar boyuna Kemçik 'Ta-koşunu'nun Uryanhaylıları arasında da rastladım. Yaşlı Pilaskan Oyratlar, Kırgızlar, Sayanlar (Uryanhaylılar) ve Sarıglar boyu hakkında ilginç bilgiler verdi. Onun hikâyelerinden, Oyratların önceleri burada yaşadıkları, Ruslarla savaştan sonra ise Sayan sıradağlarının arkasına göç etmeye zorlandıkları anlaşılmaktadır. Size daha önce de bildirdiğim gibi Oyrat boyuna Abakan bölgesi Kaçınleri arasında da rastladım. Oyratların Sayan sıradağlarının arkasına göçü sırasında, aralarından Kattıg Temir (Sert Demir) adlı kişi özel bir üne sahipti. Kırgıs (Kara-Kırgıs) halkı da burada yaşamıştır. Ruslar onları buradan kovmuşlar. Soyan halkı (Uryanhaylılar) da Ruslar tarafından buradan kovulmuşlar. Sarıglar (Sarılar) boyu Kırgıslar tarafından yine buradan çıkarılmışlar. Bu tür boy adları Sagay boyları arasında da rastlanmaktadır.

Yaşlı Pilaskan'ın hikâyelerinde, Ruslarla Türk boylarının çarpışmalarıyla ilgili bazı epizotlar tasvir edilmektedir. Sizin derlemiş olduğunuz Kanza-peg hakkındaki hikâyenin (Sagay ve Beltirler'in ağzından) daha geniş varyantını derledim.

Onuncu sayımın yapıldığı 1858 yılına oranla 1 Ocak 1890 yılında yerli boyların genel sayısı artmış bulunmaktadır.

Şimdi Askıs Bozkır Meclisinin idaresinde:

9655 erkek nüfus,

9046 kadın nüfusu bulunmaktadır.

10. sayımdan sonra:

Erkek nüfusunda 2550,

Kadın nüfusunda 2258 artış olmuştur.

ASKIS KÖYÜ

26 Aralık 1889

Yaklaşık üç hafta sonra, Kan ve Aşağı Udin Taygaları'nda yaşayan Karagasları incelemek üzere gideceğim. Şimdiye kadar Abakan Tatarlarının (Sagaylar, Kaçınler, Beltirler) dil ve gelenekleri hakkında zengin bir malzeme topladım. Beltirler, Uryanhay toprağından çıkmışlardır. Beltirlerin Uryanhay topraklarından

çıktıklarını sadece Beltir ağızlarında bulunan kelimeler değil, benim Beltirler arasında derlediğim halk hikâyeleri de kanıtlamaktadır. Ayrıca bazı boyların (Tag kakpınazı, Sug kakpınazı, Sain, Sarıglar, Kırgıs, Oyrat) kökeni hakkında rivayetleri derleme olanağı buldum.

Rus güzergâhı (Minusinsk, Kantirevo, Oznaçennaya, Beyskoye, Tabat, Taştın) üzerinde yaşayan Tatarların ağızında Rusçanın büyük etkisi görülmektedir. Bu etki; zarf, bağlaç ve ünlemler gibi kelime gruplarının alınmasında kendini gösterir.

Derlediğim çeşitli hikâyeler arasında, İncil'den alınan birkaç konu ilginçtir. Örneğin; Tufan'ı, İbrahim'in oğlunu Tanrı'ya kurban edişini anlatan hikâyeler. Son hikâyede şöyle anlatılmaktadır: «İbrahim tam bıçağı oğlunun karnına saplayacağı sırada gökten bir kâğıt indi. Bu kâğıtta şöyle emredilmişti: Her yıl Petro Günü'nde (Haziran) akağaç altında, dağ kurban törenleri yapılacaktır». Böylece Tatarların dağ ruhuna kurban sunmaları bununla açıklanıyor.

AŞAĞI UDİN VİLAYETİ, BİRYUSA NEHRİ'NİN YUKARI BÖLGELERİ

18 Şubat 1890

Karagasların arasında bugün tam bir haftadan beri bulunmaktayım. Bu arada Karagasların boy adları; yılın 12 ayının; ırmak ve derelerin; ağaçların adları; beş Karagas boyunun kökenini anlatan rivayetler; doğum, evlenme ve cenaze gibi boy gelenekleri, dağ ve su ruhlarına at ve geyik adama törenleri; Şamanların hayatları; Karagas boyları ve besledikleri geyiklerin sayısı gibi konularda birçok derleme yaptım. Karagasların (ya da kendilerini «Tuba» olarak da adlandırdıkları gibi) dili Uryanhaylılarınkine çok yakın; o kadar yakın ki, aynı taygada birlikte avlanıyorlar ve konuştukları zaman birbirlerini çok rahat anlıyorlar. Uryanhaylılar kendilerini «Tuba» olarak da adlandırıyorlar. Öyle ki her iki halkın büyük kısmının bir zamanlar aynı boya mensup olduğu şüphe götürmez. Bugün bütün Karagasların mevcudu 103 kişidir (vergi ödeyen). Çocuklar, kadınlar, yaşlılarla birlikte 500'ü bulur. Karagaslar bir zamanlar yaşlıların gösterdikleri yerlerde avlanır ve yaşarlar. Karagas fonetiği için kullanılabilecek birkaç yeni işaret belirledim.

«j» ve «ş» (seslerin tam yumuşatılmış şekilleri), örneğin; kiji (insan), paı (onun başı), eji (onun arkadaşı), adış (avuç içi); tōdā ulus (non) numrut çap arı nārdi=kuşkirazı yiyen bütün halk hastalandı.

Burada iki hafta daha kalarak Karagasların gerek gelenekleri, gerekse dilleri hakkında biraz daha fazla malzeme toplamayı ümit ediyorum. Buraya Kan civarından (Agul'un üst tarafları) geçerek geldim ve Aşağı Udin ana yolundan geçerek yoluma

devam edeceğim. Aşağı Udin'de bir görevliden Karagaslıların nüfusu hakkındaki resmi verileri alacağım.

YENİSEY VİLAYETİ'NİN MİNUSİNSK KASABASI

21 Nisan 1890

Kuzey Moğolistan ve Minusinsk Tatarlarının dinî inançlarıyla ilgili olarak Şaman tefinin ve tokmağının tasviri.

I. Tefin İç Kısmı:

23, 23 5/8, 26, 26 1/2, 26 7/8, 29 ve 29 3/4 dyüm* çapında teflere rastladım. Tefin kasnağı genelde söğütten yapılır ve at derisi ile kaplanır. Dik olarak duran sap daha çok akağaçtan yapılır. Sapın üzerinde bars denen 12 delik bulunur. Sapın ortadakiler dışında, yukarı ve aşağısındaki barslar arasında dikey olarak bulunan, Siyah Deniz'in kıyısında yaşayan, 88-99 küçük erliğin hükümdarı ve yeraltı dünyasının hakimi Erlik Han'a giden yolda, Şaman'ın geçmek zorunda olduğu sıradağları temsil eden iki sıra tepecik olarak ayrılmaktadır. Sapın üst kısmını keserek geçen demir çubuk, ok kırışi olarak adlandırılmaktadır. Bu demir çubuğa takılan madeni figürler kötü ruhları hastadan uzaklaştırıyor. Kötü ruhları kovmak için bu çubuğa küçük zil ve çingiraklar da takılmaktadır. Bunların sayısı farklı olabilir. Ben 3, 5, 6, 11 figür ve 1, 2, 3 çingırağa rastladım. Kasnağın genişliği 5 1/5, 6, 6 1/8, 6 3/8 ve 6 1/2 dyüm olabiliyor. Sapın her iki tarafında kasnağa kılıç⁶⁶ olarak adlandırılan 4 veya 6 madeni kanca takılır. Bu kılıçlarla Şaman, kötü ruhları⁶⁷ kovar. Üzerinde madeni figür ve çingiraklar bulunan demir çubuğa beyaz, kırmızı, siyah ve mavi kumaş şeritleri bağlanır. 6, 12 ve 18 şeride rastladım. Eğer temiz bir bez parçası yoksa, kurban edilmiş hayvana⁶⁸ bu şeritler bağlanır. Kurbanın boynuna bağlanan bu kumaş, hayvanı kötü ruhun saldırısından koruyor. Bazen bu demir çubuğa iki aladoğan tırnağı takılıyor. Çünkü korkunç Erlik Han'ın yanına, yer altı dünyasına giderken, Şaman'ı bu kuş kendi sırtında götürüyor.

II. Tefin Dış Kısmı:

Tefin halka dönük dış kısmında iki kırmızı, bir beyaz veya her üçü de beyaz olmak üzere üç çizgi bulunmaktadır. Bunlar yerin üç katını göstermektedir. Yeryüzü ve gök üst kat, korkunç sakinleri olan yer altı dünyasıysa alt kattır.

* 2.54 cm'ye yakın Rus uzunluk ölçü birimi. Ç.N.

⁶⁶ kılıç = M. T. kılış, Uryanhayca kılış

⁶⁷ kötü ruh = M. T. ayna, Uryanhayca aza

⁶⁸ kutsal hayvanlar = M. T. ıvık, Uryanhayca ve Karagaslarda ıvık, kutsal hayvanlar M. T. ve Uryanhayca at, inek ve koyun, Karagaslarda gevik olabilir. Kutsal hayvan bir hami anne ruha sahiptir.

1. **Yukarı kısım:** Yukarıda kırmızı bazen de kırmızı, mavi, beyaz renklerle gökkuşağı⁶⁹ tasvir edilir. Gökkuşağının her iki ucundan merdiveni sembolize eden beyaz ve kırmızı veya her ikisi de beyaz renklerle çizilmiş iki geniş kafes aşağı doğru sarmaktadır. Bu merdiveni⁷⁰ kullanan Şaman göğe çıkarak büyük yaratıcıdan (Üstü Çayaç, Kan Kuday) kurbanı kutsaması, hastayı iyileştirmesi veya öldürmesi gibi konularda emirler alır. Kan Kuday (Ur. Tär-Purgan) 'in evinin (yurdunun) önünde, teflerin üzerindeki beyaz boyayla tasvir edilen ve Şaman dualarında «70 yapraklı» diye adlandırılan iki akağaç⁷¹ yetişir. Şaman dinlendiği sırada atını bu ağaçlara bağlar. Gökkuşağının altında «çoban yıldızı»⁷² diye anılan ışıklı iki halka tasvir edilir. Çoban yıldızının dışında 14 haç şeklinde yıldız⁷³ tasvir edilir. Çoban yıldızı beyaz ya da sarı, diğer yıldızlarsa siyah ya da kırmızı boyayla yapılır. Bütün bunlar Tanrı'nın چراغlarıydı. Şaman dualarında çoban yıldızı (solban) etekleri eğri bulutlardan oluşan göklerin hakimi olarak adlandırılır. Merdivenlerin yanında veya biraz yukarısında, beyaz veya kırmızı boyayla 7 insan figürü tasvir edilir. Bu, Uryanhaylıların inancına göre pantolonları «60-70 geyik derisinden dikilmiş» 7 kumral dağ perisidir. Bu dağ perileri (M. T. tağ kıstarı, Ur. albıstar) özellikle Şamanın gücü azaldığında, kötü ruhu bertaraf etmesinde ona yardım ediyorlar. İnsan figürlerinin yanı sıra Şamanın Kan-Kuday ve Ter-Purhan'ın yanına, göğe uçmak için kullandığı iki kâhin kuş⁷⁴ resmi bulunur. Kutsal kuşların yanı başında iki süvari ve bir keçi resmedilmiş. Beyaz süvari, beyaz atıyla Kan-Kuday'a, kırmızı süvariye, kırmızı atıyla «Kırmızı kutsal atlar»ın hamisi Erlik'e gidiyor.

2. **Aşağı kısım:** Genellikle siyah boyayla çizilen kurbağa (koyun, ızık, ıdık), yılan ve kertenkele, kötü ruhu cezalandırması için 9-12 sıradağın ardında, doğuda bir yerlerde yaşayan Erlik Han'a götürüyorlar. Kurbağa⁷⁵, yılan⁷⁶, kertenkele⁷⁷ koyunlara dokunmak isteyen kötü ruhları korkutuyor. Suyun ruhu olarak iki kutsal turna balığı⁷⁸ da siyah boyayla tasvir ediliyor. Balık tasviri karın bölgesindeki hastalıkları iyileştiriyordu. Güçlü Şaman turnaları ve su ruhlarını, dağ iyesine ait 9 denizin ardına kadar kovalıyordu. Kötü Şaman yoldan geri dönüyor; o zaman turnalar tekrar hastaya gidiyorlar ve hastalık sürüyor. Ne Minusinskiler ne Tatarlar ne Uryanhay ne de Karagaslar su ruhlarını⁷⁹ sembolize eden turnaları yiyecek olarak kullanıyorlar. Bazı teflerde Erlik Han'ın inayeti ve şamanın dualarıyla kötü ruhları havlayarak hastadan

69 Gökkuşağı = M. T. tegir kıru (gökkuşağı), Uryanhayca solana

70 merdiven = M. T. paşıs.

71 akağaç = M. T. kaziñ, Uryanhayca kadin.

72 çoban yıldızı = M. T. Solban, Uryanhayca Şolbanı.

73 yıldız = M. T. çıldıs, Uryanhayca sıldıs.

74 Kâhin kuş = M. T. karlık tös.

75 Kurbağa = M. T. ve Ur. Pağa.

76 Yılan = M. T. ve Ur. Çılan.

77 Kertenkele = M. T. keläskin, Uryanhayca käläskä.

78 Turna balığı = M. T. Sortan, Uryanhayca şuruş ve ortan.

79 Su ruhu = M. T. ve Uryanhayca suğ äzi.

uzaklaştıran (siyah ve alacalı) iki köpek⁸⁰ de tasvir edilir. Bundan başka Erlik Han'ın sadık **hizmetçileri** ve habercileri 7 ata binmiş 7 adam olarak tasvir edilir. Erlik Han'ın kendisi, can *düşmanları* olan Kan-Kuday, Ter-Purhan'ın tebaalarıyla yaptığı mücadelede her türlü kötülüğü yapmaktadır.

Tefin üst kısmında öldükten sonra doğuya yerleşen ve orada kaynar denizin kıyısında yaşayan Şamanın hocasının⁸¹ resmi de yer almaktadır. «Büyük Şaman» tasviri uyuz hastalığından kurtarıyor.

Kasnağın tepesinde «Şamanı ve tefi koruyan ruhu besleyen 6 meme» gibi sembolize eden 6 bombe yapılır.

III. Tokmak

Tokmak⁸² 1) 2-3 dal çayır melikesinden ve tavşan kürküyle kaplanmasıyla (Irmağın üst tarafında yaşayan Minusinsk Tatarlarında); 2) Akağaçtan (Steppte yaşayan Min. Tat. da); 3) Geyik kemiği yada boynuzundan (Uryanhay ve Sagaylarda) yapılıyor. Tokmak tavşan kürküyle kaplanmışsa, tef üzerinde⁸³ tokmağın hamisi tavşan resmi çiziliyor. Şimdiye kadar karşılaştığım tokmakların ölçüsü şu şekildedir: 1) Uzunluğu 10 ¼, 13, 13 ½, 14 ve 15 pus; 2) Genişliği 1 ¾, 4, 5, 5 ½ ve 4 ½ pus. Sapına vahşi hayvan derileri ve beyaz, kırmızı, mavi ve siyah bez parçaları tutturuluyor. Deriler ve bez parçaları düşmanları püskürtmek için kullanılan silahları sembolize eder.

Yenisey Vilayeti Minusinsk Tatarları arasında misyonerlik yapan din adamı N. Katanov bu yılın ocak ayında bana bazı teflerde, yer altı dünyası sakinlerinin siyah boyayla, yukarı dünya sakinlerinin ise (yeryüzü ve gökler) beyaz boyayla çizildiğini bildirmiştir.

⁸⁰ Köpek = M. T. aday, Uryanhayca it.

⁸¹ Şamanın hocası = M. T. tay şamı (Dayı-Şaman), Uryanhayca tay itä (akıl hocası)

⁸² Tokmak M. T. Ur., Karag. orba

⁸³ M. T. kozan, Ur. kodan, koğun

Minusinsk Şehri

24 Nisan 1890

İncelediğim Karagas Lehçesinin bazı özelliklerini önceki mektuplarımdan birinde anlatmıştım. İki ünlü «ai» ve mantık vurgusu hakkındaki birkaç olayı burada veriyorum.

1) «ai» diftongu;

«ai» diftongu, daha çok, ikiden fazla heceli kelimelerin başında, ortasında ve sonunda «a» ile birleşerek (ay) «ä»'ye geçer. (uzun e'ye dönüşüyor.)

Örnekler:

- İsim (N. Substantiva): kudayım yerine kudām-benim geyiğim (kudai); pagām-benim kötü insanım. (pagai)
- Fiil (Verba): alān-ben alayım (alayın, alain yerine); albān-almadan (albain yerine)
- Zarf (Adverbia): çān-yazın (çayın, çain yerine)

Kelime başında:

- İsim (N. Substantiva): ayımnıñ yerine ämnıñ- ayımın (ay'dan)

2) Mantık vurgusu:

- Gerek Uryanhay ve Karagas ağızlarında, gerekse Abakan ağızlarında özne ve yüklem daima vurguludur. Örneğin; Uryanhay: mǎn pilgǎn-mǎn; Karagas: mǎn pilgǎn-mǎn; Abakan: mǎn pilgǎm (biliyordum)
- Eğer kelimeye «ta» (tä) eki getiriliyorsa, vurgu Abakan ağızında bu eke, Uryanhay ve Karagas ağızlarındaysa bir önceki kelimeye gelmektedir. Örneğin; Abakan Lehçesi mǎn çalgıs-ta nımak pilbın-çam (bir masal bile bilmiyorum); Karagas: mǎn puñus-ta üläp pilbās-mǎn; Uryanhay: mǎn çangıs-ta tol pilbās- pǎn.
- Yukarıda bahsedilen her üç ağızda mantık vurgusu (Karagas. Uryanhay. ve Abakan Tatarcası) bütün soru zamirlerinde (Pron. interrogativa) ve edatlarda (Partic. interrogativae) bulunur.

Örneğin;

- 1) Abakan. ağız: Sen kaydar parazañ (nereye gideceksin?)
- 2) Uryanhay: sän kaya pâr-sän?
- 3) Karagas: sän kaynar pâr-sän?
- 4) Karagas: sän çünü kıliptur-sän (ne yapıyorsun?)

MİNUSİNSK ŞEHİRİ

29 Nisan 1890

Bundan önceki mektuplarımda deyinmeye fırsat bulamadığım Karagas ve Uryanhay ağızlarının bazı özelliklerinden bu mektubumda bahsedeceğim.

1) «ä» ünlüsü

Bu geniz nüanslı uzun «ä» ünlüsüne çok az kelime rastlanmaktadır: Kăş, Sariğ, Kăş (boy adları) ve sanıt yerine sât (ağaç kökürtü)

2) Yumuşak «n» sesi.

İlk ünlüden sonra «ğ», «g», «ñ», «n», «m» seslerinin geldiği durumlarda kelimenin başında yumuşak «n»'ye rastlanmaktadır.

Nâş-ağaç (Abak. agas)

Nuñus-bir (Ury. çangıs, Abak. çalgıs)

Nît-genç (Abak. çit, Ury. çit)

Niñgâjak-incecik (Abak. niskāñak)

Nan-böğür, yan (Abak. nan, Ury. çan)

Numurga-yumurta (Abak. nımırka, Ury. çumurga)

Numrut-kuşkirazı (Abak. nımırt)

Nan-dönmek (Abak. nan, Ury. çan)

Non-halk (Abak. çon)

Nön-şişman, kalın (Abak. çön) >nöna-pâr fiili

Nâr-yaralı; Örn:Nâr at.

Eğer yumuşak «n»'ya da «ç» ile başlayan kelimeden önce ünlü ile biten bir kelime geliyorsa, bunların hızlı bir şekilde telaffuzu sonucu yumuşak «n» ve «ç» mutlaka «p»'ye dönüşüyor.

Örnekler: oynu nuñus yerine oynu yuñus (onun bir oyunu var.); kılı yuñus (onun bir takım davranışları var); alaşı yazar (o sivri köşeli bir otağ yapıyor); parça yılda (her yıl); piri yılda (bir yılda); öskā yok (başka yok); talgan yokta (un yokken); Kara Yogdu (boy adı); Çöta yāri (Ury. toprağı); öskā yimā (başkasının eşyası/yabancı nesne); suna-yātkān (delhiz); po yārdā (burada); po Yangıza (bu Yangıza İrmağ'ıdır.)

Bu kelimelerin normal, kendi başına telaffuzu aşağıdaki gibidir.

nuñus (yegâne)

çaza (inşa etmek)

çıl (yıl)

çok (yok)

çogdu (boy adı)

çār (toprak, yer)

çimā (eşya)

çāt (varmak/erişmek)

Nañgıza (Kana N. 'nin sağ kolu)

Nc Uryanhay ağzında, nc de Abakan Tatar ağzında (Sagay, Beltir, Koybal, Kaçın) «n» ve «ç» asla her hangi bir diğer sesle dönüşmez.

Kelimenin ortasında «n» sesine sadece Karagas ağzındaki iki kelimede rastladım: aşıyak yerine aşnak-yaşlı.

turuya yerine turna-turna.

3) İki ünlü arasındaki «y» sesi.

İki ünlü arasındaki «y» sesi Karagas ve Uryanhay ağızlarında bazen Latincedeki «y», bazen de Yakutçadaki geniz nüanslı «y» gibi telaffuz edilir.

mıyıs (boynuz);

koyum (koyunum);

iyä (anne);

kuruyak (yaşlı kadın);

ıyığ (çay;dere);

Aynı şahısta «y» normal ve Yakut y' si olarak da telaffuz edilebilir. Kelimenin yavaş telaffuzunda normal «y», hızlı telaffuzunda ise geniz nüanslı «y» çıkarılabilir.

4) Mantık vurgusu.

Mantık vurgusu, Abakan ağızlarında «tä», «tä», «ok» ve «ök» ekleri, Karagas ağızında ise, bu eklerin geldiği kelimelerin sonuna düşer. Örnekler: (Karagas kelimelerinden):

polur-uk (de/da olacak) = Abak. polar-ök;

ijär-ik (de/da içecek) = Abak. içär-ök;

çibäs-tä (de/da yemeyecek) = Abak. çibäs-tä;

piçä-dä, ulug dä.

Cümleler (Karag.): Kumnun in'ön ibi par-ık (bazılarının 20'ser geyiği de var.); alıgaş-tä, köbäi-da pâr-ık (hem az, hem çok var.)

Abakan ağızlarında önceki kelimenin, Karagas ağızında ise ekin ünlü harfı, hızlı telaffuz esnasında düşer. Örnekler: 1) Abakan ağızı: Paz'ök (tekrar baştan), and'ök (aynen orada); 2) Karagas ağızı: paza'k, indäk, mönün-bilä'k (ve gümüş, parayla), tñ, bilä'k (ve sincaplarla)

Karag. pâr-ık (o giderdi) = Abakan parar-çık

Karag. pâr-bäs-ık (o vermezdi) = Abakan perbäs-çık.

Eğer Karagas «pâr-bäs-ık» (o da vermiyor) derse, o zaman Abakan Tatari «perbäs-ök» der.

5) III. tekil şahıs iyelik eki.

Karagas ağızında «g» ve «k» ile biten kelimelerde III. tekil şahıs iyelik eki u (ü), ı (i) ünlülerinin eklenmesi ile meydana gelir. Örnekler:

pört (pörük) - şapkaıyelik eki ile:pörü, pörgü.

hörük-kokarca; iyelik eki ile:hörü

parık-balık; iyelik eki ile:palı, palğı

kılık hareket; iyelik eki ile:kılı, kılğı

tünnük-bacaıyelik eki ile:tünnü

çarık-yönıyelik eki ile:çarı

«t» nin önündeki «k» sesi gerek Karagas ağızında, gerekse Uryanhay ağızında, sık sık «t» ye geçer.

Örnek: ol çarttan (çarık) - o taraftan,

Po pörttün (pörük) -bu şapkanın

Pörttüg (pörük) -şapkalı

6) Uygur eki:

Tin eki gerek Karagas, gerekse Abakan Tatarlarının ağızlarındaki zarflarda korunmaktadır.

Örnekler:

Karag. nurungurtun-doğudan;

“ soñgurtun-batıdan;

“ kädärtin-güncyden;

“ iştirdin-kuzcyden;

Abak. Tasķärtin-sokaktan;

“ iskrtin-doğudan;

7) ki eki

Karagas ağızında olduğu gibi, Osmanlı ağızlarında da «ki» eki tamamen korunmuştur. Bütün Abakan ağızlarında bu «ki» eki *gı*, *gi*’ye geçmiştir. Örnekler:

Karag. tāmki (o);

“ piyāki (eski);

“ undaki, indā (oradaki);

“ koldaki, koldā (koldaki, eldeki);

“ po yārdāki, po yārdā (buradaki)

Abak. tigi (o)

“ payāgi, piyāgi (eski);

“ andagi (oradaki);

“ koldagi (koldaki, eldeki);

“ pu çerdāgi (buradaki);

“ tegirdāgi (gökteki);

“ türdāgi (tefteki);

8) Zamirler.

Şahıs zamiri (pronomia personalia) gerek Karagas ağızında, gerekse Uryanhay ağızında fiillerle kaynaştırılıp birlikte telaffuz edilmeyizler. Oysa bütün Abakan ağızlarında fiil+şahıs zamiri (verbum-pronomen) tek bir kelime olarak karşımıza çıkar. Örnekler: Karag. pâr-mân (gideceğim) =Ury. pâr-bân= Abak. param; Karag.

Ury. alır-sân (alırsın) = Abak. alar-zañ; Karag. tınnân-mân (duydum) = Ury. tınnân-mân; Karag. kâlgân-sân (geldin) = Abak. kelgâzâñ; Karag. Ury. çorür pis (gideceğiz) = Abak. çöräbis.

Semireçye Bölgesi, Bahtı İstihkâmı

23 Şubat 1891

Ben bu mektubumda, 1889-1890 yılları arasında incelemiş olduğum Türk lehçelerine girmiş olan bazı Rus kelimelerini nakletmek istiyorum. Sadece son iki yılda yapmış olduğum kendi çalışmalarım ile yetineceğim. Bu mektup yukarıda bahsettiğim makalemin⁸⁴ devamı niteliğindedir. Şimdi ben sadece bazı Sagay Tatar lehçelerine değil, diğer Türk boylarının lehçelerine de değiniyorum. Bunlar: Beltirler (Peltir), Karagaslar (Tuba), Kaçınler (Kâş), Cungar Kırgızları (Kazak) ve Sagaylar (Sagai)'ın 6 boyu: Kobiy, Kıy, Sagay, Sug-Kargazı, Tag-Kargazı ve Tomnar. Resmî belgelerde adı geçen 5 Sagay boyu: Kivin, Sagay, Dalnekargin, Blijnekargin (Yakın Kargin) ve Kazanov. Bu 5 boya ait alıntı kelimeleri özel ve cins isim olarak iki kategoriye ayırıyorum.

1) Özel isimler

- a) Şahıs adları: Avdotya, Avraham, Adam, Aleksandra, Aleksey, Anastasya, Anna, Arhin, Vasiliy, Vladimir, Daniil, Yevgraf, Yeyor, Yeremey, Yermak, İvan, İgnatiy, İliodor, İnnokentiy, Konstantin, Mariya, Matvey, Nikolay, Osin, Paroyeniy, Polikarn, Saveliy, Semyon, Spiridon, Stepan, Fedor, Fedot.
- b) Bir sevgi, şefkat ifadesi*: Vasya, Petruha, Pronça, Sâñça.
- c) Küçültmeler: Afon'ka, Gan'ka, İl'ka, San'ka, Stepanka.
- d) Soyadları: Vorontsov, Ryazanov, Tokaryov.
- e) Bayramlar: Nikolin (günü), Petrov (günü), Semyonov (günü), Troitsin (günü)
- f) Köpek adları: Belka, Serka, Çernya.
- g) Nehir adları: Kâça, Tobol, Tuba, Yangazâ
- h) Köyler: Solontsı, Tabat.
- i) Şehirler: Açın, Yenisey, İrkutsk, Kan, Krasnoyar, Tom.

84 Die Aus dem Russischen entlehnten Fremdörter des Sagai-Dialectes (Bulletins de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg. Cilt 32, s. 25-49.

* İsmi daha samimi yapan -ağım / -ağım şekli. Ç. N.

2) Cins isimler ve diğer söz bölükleri

A. Ambar (Ambar), artel (artel; ortaklaşa kurulan birlik), arhierey (piskopos), arşin (arşın), ahti (ah vah), ah (ah).

B. Bazar (Pazar), boçönok (küçük fiçı), boçka (fiçı), boyarin (Boyar), bulka (francala), butılka (şişe),

V. Vedro (kova), versta (verst; uzunluk birimi), vovse (büsbütün), vodka (votka), vozji (dizgin), volya (irade), vorobey (serçe), vozmuşka (sekiz atlı araba), vot (işt), vpolne (tamamen), vrcmya (zaman), vtoroy (ikinci).

G. God (yıl), golova (baş, kafa), gorod (şehir), greh (günah), gulyat (gezmek).

D. Davay (haydi), derevnya (köy), dub (deri), duga (1. boyunduruk, 2. kavis, 3. yay) Duma (Çarlık zamanında Rus Parlementosu).

E. Eşçö (henüz)

J. Jarko (sıcak)

Z. Zadatok (kaparo), zaimka (borç), zamok (kilit), zasedatel (encümen üyesi), zautrenya (sabah duası), zdorovo (selâm), znak (işaret),

İ. İzbuşka (klube), ispravnik (Çarlık Rusya'da kaza polis müdürü).

K. Kabak (meyhane), kazak (Kazak), kazarma (kışla), kalaç (bir çeşit ekmek), kamçatsky (su samuru), kanalya (düzenbaz), karman (cep), kartofel (patates), kartuz (1. kasket, 2. barut hartucu), kartı (1. harita, 2. oyun kağıdı), kvartira (daire), klyuç (anahtar), knyaz (knyaz*[prens]*), koleçko (yüzük), koloda (deste, iskambil kağıdı), kon (beygir), kopeyka (kapik, bozuk para), korabl (gemi), korol (kral), koşka (kedi), krest (haç), krestyanin (köylü), kreşçeniye (vaftiz, yortu), kul (çuval), kuma (çocuğun vaftiz anası); kum (çocuğun vaftiz babası), kupets (tüccar), kuritsa (tavuk).

L. Lavka (sıra, dükkan), lohan (leğen), luçşe (daha iyi).

M. Malina (ahududu), mamont (mamut), matitsa (döşeme kalası, kirişi), moneta (madeni para), most (köprü), moh (yosun), metka (işaret), meşat (engel olmak), meşok (torba).

N. Nayomşçik (asker veya işçi kiralayan görevli), nakrest (çaprazlama), naçal'nik (başkan), nedelya (hafta), neujeli (acaba), nitka (iplik).

O. Obraz (suret, şekil, tarz), obruç (çember, halka), obed (öğle yemeği), ogloblya (araba oku), ograda (duvar, parmaklık), ostrov (ada), otstavnoy (emekli), oçered (sıra, kuyruk).

P. Palka (değnek, baston, kol, sopa), papirosı (sigara), parahod (vapur), pastuh (çoban), perviy (birinci), peçal (keder, üzüntü), peçat (mühür, matbuat), peç (soba,

ocak), platok (baş örtüsü, atkı), plyasat (dans etmek), povozka (araba), podpolye (1. bodrum, 2. gizlilik), pojaluyta (lütfe), pokos (1. ot biçme, 2. ot biçme mevsimi, 3. çayırılık), polovina (yarım), poluştof (yariya kadar damasko kaplı), pol (döşeme), pomoç (yardım), poskotina (hayvan), posledniy (sonuncu), potom (sonra), priisk (maden, ocak), prosto (sade), protopop (Rus papaz rütbesi), prosvira (Ortodoks ayinlerinde küçük, yuvarlak ve tuzsuz bir tür ekmek), proçşatsya (vedalaşmak), pud (ağırlık ölçüsü), petuh (horoz).

R. Rubaha (gömlük), ryumka (kadeh), ryad (sıra),

S. Samovar (semaver), sanki (kızak), sapog (çizme), saray (ambar), safyan (bir tür kumaş), sahar (şeker), svat (dünür), svinka (seno, kabakulak, kuru ot), sveça (mum), svyatoy (kursal), skamyä (bank, sıra), skobka (kenet, parantez), skolko (ne kadar), slava (şan, şöhrət), slujba (hizmet), slujit (hizmet etmek), smert (ölüm), smetana (kaymak), smola (katran, reçine), smetka (teyç), spast (takım, teçhizat), sobaka (köpek), soldat (asker), sort (çeşit, cins), spirt (ispirto, alkol), spiçka (kibrit), srok (sürc, mühlet), staratsya (özenmek, gayret etmek), starşina (baş çavuş), stolb (direk, sütun), stryapat (pişirmek), stol (masa), strujok (yonga), stryapka (yemek pişirme), styag (bayrak), suka (dişi köpek), sutki (24 saat), suçka (dişi köpek), sel'nitsa (köy)

T. Telyatnik (1. dana ahır, 2. danalara bakan adam), tovar (mal), tın (çit).

U. Ugovor (1. ikna, 2. sözleşme), ukaz (emir, karar), ulitsa (sokak), uprava (1. kanun, 2. idare).

F. Fu çört (hay aksi şeytan), funt (ağ. ölçü birimi, libre[409, 5gr.])

H. Hleb (ekmek), hmel (1. sarhoşluk, 2. şerbetçi otu), hozyain (sahip, patron), holst (1. keten bezi, 2. tuval, 3. tablo), hristiyanin (hristiyan).

Ts. Tselkoviy (bir ruble), tselovalnik (klisenin bir bölümü),

Ç. Çaynik (çaydanlık), çası (saat), çerki (ayakkabı), çört (şeytan), çest (onur), çetvert (çeyrek), çugun (font, dökme demir).

Ş. Şapka (şapka), şelma (hin oğlu hin, kerata, çapkın), şlyapa (şapka), ştanı (pantolon).

E. Ekiy (eh işte), eh (eh).

Ya. Yabloko (elma)

Rus dilinin araştırdığım Türk lehçeleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu daha kolay görebilmek için alınan kelimeleri Rusça alfabetik sıraya göre açıkladım. Ancak bu kelimelerin aynı anlamda kullanılan Türkçe kelimeleri sıkıştırarak bir tarafa attığı düşünülmemelidir. Yabancı kelimelerle birlikte kendi kelimelerini de kullanıyorlar. Örnek olarak: ezân-toroba (merhaba), şapka-pürük (şapka) gibi. Bu alıntı kelimelere

bakarak Rus tebaası olan yerli halkların giderek yok olduğu düşünülmemelidir. Onların bir değişim geçirmekte olduğunu söyleyebiliriz. Topladığım istatistiki bilgiler, örneğin Minusinsk Tatarlarının çoğaldığını ve bazı değişimlere uğradığını (örneğin köylü sınıfına geçtiğini) gösteriyor. Fakat bir yok oluş görülmemekle birlikte, Karagas ve Kamasin boyları yok olmakta. 20 Mart 1890 yılına kadar bütün Kamasinlerin nüfusu 137, Karagasların ise 10 Aralık 1888 yılına kadar 416 idi. Rusçadan alınan kelimelerin Bilimler Akademisi Yayınları'nda kabul edilmiş alfabe ile transkripsiyonunu veriyorum. ^ işareti Rusça vurgudan geçen uzunluğu ifade eder.

Â

Abram-Avraam (Avraam), özel isim (Kaç.)

Adâm-Adam (Adam), özel isim (Kaç)

Âk-ah (ah) (Sag.)

Âkti -ahti (ah vah) (Sag)

Ahksandıra- Aleksandra (Aleksandra), özel isim (Kar)

Ana-Anna (Anna), öz. isim (Kar.)

Anmâr-ambar (ambar) (Sag.) Örn: çes anmârlıg (Sag.) - bakır deposu olan kişi.

Arkalai-arhierey (piskopos) (Sag.)

Arkîn-Arhin (Arhin), özel isim (Sag.)

Arsin-arşin (arşin) (Sag.) Örn: pîr arsinna tâbı (Sag.) - bir arşin uzunluğundaki tâba.

Artail-artel (artel); aynı zamanda ârtäl (Sag.)

Arhıra- arhierey (piskopos) (Kar.) Örn: arhîrâlar Nom kıgırturgan (Kar.)
Piskoposlar Kutsal Kitabı okuyorlardı.

Açıġ-kôrat (aynı zamanda Açın-k., Açınıskai-k.) Açinsk şehri (Sag.)

Ä

Äġântäi- İnnokentiy, özel isim (Kar.)

Äk- eh! (eh) (Sag.)

Äkäi- ckiy (Kobry)

Ärgü- İrkutsk şehri. (Kar.) Örn: sırġanı Ärgüdän alır (Kar.) - İrkutsk'tan küpeler alıyorlar.

(Y) E

Yeläksäy- Aleksey, özel isim (Sag.)

Yenissäy- Yenisey dağları (Tomnar)

Yerämäi- Yeremey, özel isim (Belt.)

Yerät- ryad, oçered (Sag.) (sıra, kuyruk) Örn: maga erät perbin yerttirpar-çadır (Sag.) - (o) sıraya riayet etmeden beni geçti. (önüme geçti)

I

İban- İvan, özel isim (Sag.)

İlkä- İlka, özel isim (Sag.)

İrät=yerät. Örn: irätmäñ-ök izib-odır (Belt.) - (onlar) da sırayla içiyorlar.

İspirt- spirt (ispirto) (Sag.)

İspiçkä- sernaya spiçka (kükürtlü kibrit) (Kar.)

İspiçkä- spiçka, vçşalka (kibrit, askı) (Sag. Belt.) Örn: ispiçkädä il-salgan multık (Belt.) -askıya asılan tüfek ispiçkä il-polbadım (Sag.) asakıya asamadım.

İstäk-styag (bayrak) (Sag.) Örn: istäk kezägä (Sag.) - bayrağı (zorla) indirmek; istäktärin tudunub-alın, keldilär (Sag.) - (onlar) kendi bayrakları ile geldiler.

İstäktä- bit styagom (bayrakla vurmak) (Sag.) istäk'ten Örn: istäktäp, talai-zär andarıb- ıstılar. (Sag.) (onlar) bayrakların yardımıyla (onu) denize döktüler.

İstiräkpä- stryapka (aşçı) (Sag. Kaçın. Belt.) Örn: istiräkpäni çaldab-algannar (Belt.) - (onlar) kendilerine aşçı tuttular.

İstiräpit- stryapat (pişirmek) (Kaçın) Örn: küpöttä istiräpit pol-çä (Kaçın.) - (o) gündüz yemek pişiriyor.

J (ji)

Jablak yabloko (elma, patates); ayrıca: jäblak, çäblak (Sag.) şekli de var. Örn: yabılaktañ töräp (Sag.) -patatesten türeme.

Jagôr-Yegor, özel isim (Kaçın.)

Jangıza-Yangaza, Kana nehrinin sağ kolu (Karag.)

Jarmaş-Yermak, Sibirya fatihi. (Kaçın., Kar.) Örn: Ol Jarmaş pılädaki ulustu çıp-algan (Karag.) -O Yermak buranın halkını topladı; ol Orus Jarmaş kijisi polgan (Kar.) - O Ruslar Yermak'ın insanlarıydı.

K

Qabak-kabak (meyhane) (Sag.). Örn: qabak aragazı qattıq (Sag.) - meyhane şarabı sert.

Qalâs- kalaç (bir çeşit ekmek) (Sag., Belt., Kaçın.) Örn: çazıda çağlıq qalâs çat-çadır (Sag.) - basamakta yağlı kalaç duruyor; qalâs per-çatçañ (Belt.) - (insanlar) kalaç veriyorlardı; çida nazımañ qalâs Per-çadır (Belt.) - (o) mızrağın ucuyla kalaç veriyor.

Qarbân- karman (cep) (Belt.) Örn: qarbanınañ kestik susstıub-algan (Belt.) - (o) cebinden çakı çıkardı.

Qarmân=qarbân (Sag.). Örn: qarmânınañ aq pılât surub-aldı (Sag.) - (o) cebinden beyaz bir mendil çıkardı.

Qôlis-holst (keten bezi, keten bezinden) (Sag.) -Örn: qôlis kapka sulqtular (Sag.) - (onlar) keten bir çuvala tıqturdılar.

Qôsqa-koşka (kedi) (Kobry., Kaçın.) Örn: qara qôsqa oilanpari (Kaçın.) - kara kedi koşuyor.

K

Kajak-kazak (Rus kazağı) (Karag.)

Kamçât- kamçatskiy bobr (kamçatka kunduzu) (Sag.) Örn: qara kamçât pürık (Sag.) - kara kamçatka kunduzundan şapka.

Kanâila- kanalya (düzenbaz, hilekâr) (Sag.)

Kânka- Ganka, özel isim (Belt.)

Kânıskai- Kansk şehri; bir de Hân-kôrat (Karag.)

Karmân=qarbân, qarmân (Belt.). Örn: anı karmânına suq-salğan (Belt.) - (o) onları cebine koydu.

Kârt-ıgralrıya kartı (oyun kağıtları) (Sag., Kaç., Belt.) Örn: abam meni kârtqa oınab-ıskan (Sag.) - babam beni kağıt oyununda yendi; altı kizi kârt oınap-çadır. (Kaçın.) - (onlar) kağıt oynamak için sözleştiler.

Kartûs- kartuz (şapka) (Sag. Karag.) Örn: ôllar pajın kartûs tuglân (Karag.) - gençlerin başında şapka var.

Kâça- Kâça, Krasnoyarsk şehrine yakın nehir. (Kaçın.)

Kerâp- korabl (gemi) (Sag.) Örn: kerâp pödür- çâ (Sag.) - (o) gemi yapıyor.

Kilâbâ- hleb (ekmek) (Kar.) Örn: ol aşnak kilâbâ pâr ((Kar.) - o yaşlı adam ekmek veriyor; Orustan kilâbâ alır (Kar.) - (o) Ruslardan ekmek alıyor.

Kilämä= kiläbä (Kar.) Örn: män kilämä nijırar-män (Kar.) - ekmek pişireceğim.

Kimäl- hmel (1. şerbetçi otu, 2. sarhoşluk) (Kaçın.) Örn: payâğı kimälin mında poza (Kaç) - İşte, senin deminki sarhoşluğun.

Kinäş- knyaz (knyaz, kabile reisi) (Sag., Belt.) Örn: albannı kinäzinä appärnan (Belt.) - (o) knyaza (kabile reisine) vergi götürdü.

Kiräk- greh (günah) (Sag., Kaçın., Belt.) Örn: kiräk polar. (Belt.) - günah olacak.

Kiräs- krest (haç, vaftiz) (Sag., Belt., Kaçın., Kar.) Örn: abıs suğğa kir-çat-tır, kiräzin surup (Sag.) - haçını çıkaran papaz suya girdi; kiräs ağzın kostı salar (Belt.) - (insanlar) tahta haçı yanlarına koyuyorlar; palazın kiräskä tüzürärgä çöktas- çälär (Belt.) - (onlar) onun çocuğunu vaftiz etmek için anlaştılar; uluğ kiräs (Sag.) - büyük haç; ilaba kiräs pär (Kar.) - papaz haç verecek.

Kirästä-krestit (1. vaftiz etmek, 2. haç çıkarmak) (Belt. Sag. Kaçın) kiräs'ten Örn: kirästän palazı uluğ pol-pargan (Belt.) - (o) çocuğu vaftiz ettirdi; çer üstündä çetti kirästi sürparı (Sag.) - (o) kurdu öyle bir kovaladı ki, yedi defa etrafı döndü.

Kirästiyän- hristiyan; krestyanin (Hristiyan; köylü) (Sag. Belt.) Örn: pistin kirästiyän xan (Belt.) - bizim hristiyan Çar; kirästiyän mltıqtan- pargan (Belt.) - köylü silahıyla yola koyuldu.

Kobôr-ugovor; usloviye (1. ikna, 2. sözleşme, anlaşma; şart, koşul) (Sag. Kaçın.) Örn: kobôr saldılar (Sag.) - (onlar) anlaştılar, sözleştiler.

Kolabâ-golova (kafa, baş) (Sag.) Örn: ottus kolobâ saqqır (Sag.) - 30 baş şeker.

Kolôda-koloda (deste, iskambil kağıdı. (Sag.) Örn: ottus kolôda kârt (Sag.) - 30 deste kağıt.

Kôn- kon (ar; parti /oyun/) Örn: kôn çet-kelgän (Kaçın.) - yeni bir oyun başladı.

Kôrat- gorod (şehir) (Sag. Belt. Kaç. Kar.) Örn: Aba-tura kôrattıñ pegläri (Belt.) - s şehri memurları (Tom ş.); kôrat ozarındağı (Kaçın.) - şehrin bu tarafında olan; kôrat çerdä (Sag.) - şehir yerinde yani şehirde.; ol ilaba kôratta olurun-tur. (Kar.) - o papaz şehirde yaşıyor.; po kôrattıñ kün üpär çarı (Kar.) - Bu şehrin doğu bölümü; sonda hân mâ kôrät çazän (Kar.) - Sonradan Çar burada şehir kurdu; hündä tan tözön möñüngä turar kôratta Kar.) - Bir funt (ağırlık ölçüsü) barut şehirde 90 kapğı buluyor.

Koröl- korol (kral; Çar) (Sag.).

Kôrot= kôrat (Sag.) Örn: ol kôrottığı çon (Sag.) - O şehirde bulunan halk.

Kôska=şôska (Kaçın., Sag.) Örn: eb ebirä ak kôska oilanıq (Kaç.) - Çadırm etrafında beyaz bir kedi koşuyordu; kôska pol-tır anıñ (Sag.) - onun kedisi vardı.

Köskapaş- koşça (yavru kedi) (Sag.) kedi kelimesinden.

Kôt- god (yıl) (Kaçın.)

Közäyin- hozyain (ev sahibi) (Tomnar, Kain) Örn: közäyinä apparçä (Tom.) - (o) ev sahibine bir şeyler götürüyor; közäynnän paz'ök sur-çä (Kaçın) - (o) tekrar ev sahibine soruyor.

Köläçkä-koleçko (halka, yüzük) (Kobiy. Belt.) Örn: köläçkä per-çä (Belt.) - (insanlar) halka, yüzük veriyor.

Köppäikä- kopeyka (para birimi) (Sag.) Örn: pastük pir-dä köppäikä toläbäs (Sag.) - çoban bir kapik bile ödemez.

Köppäs- kupets (tüccar) (Kırg.) Örn: sārindä ülkän köppäs bai bar äkän (Kırg.) - onun şehrinde büyük, zengin bir tüccar vardı.

Köstäntın- Konstantin, özel isim (Kar.)

Kül- kul (çuval) (Belt.) Örn: seniñ kül-kan par-ba? (Belt.) - çuvalın var mı acaba?

Küm- kum (çocuğun vaftiz babası) (Belt.) Örn: küm polarzañ (Belt.) - sen çocuğun vaftiz babası olacaksın.

Küma-kuma (çocuğun vaftiz anası) (Belt. Kaçın.) Örn: ipäñpäñ küm küma polgabis. (Kaçın.) - Biz sizin annenizle vaftiz annesi ve babası olduk.

Kürka-kuritsa (tavuk) (Kaçın.) Örn: kürkanın nımırkazi- tavuk yumurtası.

Külät-gulyaniye; gulyat (gezme, gezinti, ziyafet) (Sag. Belt.) Örn: paза külät cogıl- daha fazla ziyafet yok.

Külättä-gulyat (gezme) (Sag. Kaçın. Belt.) Örn: külättäb- odırım, olar konub-ışkannar (Belt.) - gezerek yaşamaya başladılar; külättän- parı (Belt. Sag.) - (o) gezmeye çıkıyor; külättän- çöp-çä (Sag.) - (o) keyif çatıyor; mında külättän (Kaçın. Belt.) - (onlar) burada keyif çatıyorlardı; pir çarım aina külättänän pol-tır (Belt.) - Onlar genellikle yarım ay (15 gün) keyif çatarlardı.

Külüs-kluç (anahtar) (Sag. Kaçın.) Örn: külüsän sığdırad- çadır (Sag.) - (o) o anahtarları şıkırtıyor.

Krasnyâyarskai- Krasnoyarsk şehri; aynı zamanda: Hoñgarai (Kar.)

Kırstös saütranazı- Hristovskaya zautrenya (hristiyan sabah duası) (Belt.)

M

Malina-malina (ahududu, yemiş) Örn: irä malina kadın çır (Kar.) -dede (yani ayn) ahududu yiyordu.

Mállka-palka (baston) (Belt.)

Mamıt-mamont (mamut, hayvan) (Sag.)

Manıt-moneta (madeni para) (Belt.) Örn: aqça manıt (Belt.) - gümüş para; çeş manıt (Belt. Sagay) - bakır para.

Mañmâr=añmâr (ambar, depo) (Kaç.) Örn: n'orta mañmâr çaза! (Kar.) - Tahtaları kes ve derhal ambar yap.

Matpı-Matvey, özel isim. (Sag.)

Matça- matitsa (kiriş, kalas) (Kırg.) Örn: bir kılştı matçaga bailadı (Kırg.) - (o) bir kılıcı kırışe bağladı.

Mätkä- metka (nişan, işaret) (Tomnar, Sag.) Örn: mätkä çedib-odırlar. (Tomnar) - (onlar) işarete kadar geldiler.

Mesät- meşat (engel olmak, mani) (Sag. Kaç.) Örn: ogır yedärgä kırm mesät-pä? (Kaç.) - Beyaz saçların hırsızlık yapmaya engel mi yoksa?

Mijäk-meşok (çuval) (Karag.) Örn: mañmâr iştiñä mijäk itkän (Kar.) - (o) bir çuvalı ambara soktu; pirä mijäk pärgän (Karag.) - (o) bir çuval verdi.

Mök- moh (yosun) (Sag.) Örn: aga toldıra mök tıktırtı (Sag.) - derisini yosunla doldur.

Möstü- most (köprü) (Sag. Kaçın) Örn: altın möstü pütçik (Sag.) - altın bir köprü yapıldı.

Mukôlä kudai- Kutsal Nikolay, ikon (Sag.)

Mukôlin-Nikolin günü (Sag. Kaçın) Örn: çaskı Mukôlin yert kändä (Sag.) - Bahar Nikolin günü geçtiğinde (9 Mayıs)

Mihalai- Nikolay, özel isim. (Kaç.)

N

Nayômsık-nayomşık (paralı asker) (Sag.)

Nâ-kiräs- nakrest (çaprazlama) (Sag. Kaçın.) Örn: kârtın nâ- kiräs sapçık (Kaç.) - (o) elindeki kartı çaprazlama diğer kartın üzerine çarptı.

Nastâsiya-Anastasiya, özel isim. (Kar.)

Naçâlnık- naçalnik (Sagaylar'ın 12 boy başkanı)

Nedilä-nedelya (hafta) (Sag. Belt.) Örn: nediläzi çetkändä, keldi (Sag.) - (o) haftası dolunca geldi; pir-lä nedilä ağırn, ürän-nargan (Belt.) - sadece bir hafta hasta

yattıktan sonra öldü; pir nedilä polın, paz'ok pargan (Belt.) - bir hafta geçtikten sonra (onlar) yeniden yola koyuldular; pir nedilä çettirä añañık anda (Sag.) - (o) orada bir hafta boyunca avlandı; üs nedilä-dä çettirä (Belt.) -hatta üç haftaya kadar.

Nirkä- nitka (iplik) (Kobiy. Sag.) Örn: ak nitkăpă tartılıb-odır. (Kobiy.) - (at) beyaz bir ip gibi uzanıyor; kök nitkănăñ pō tartarbin (Sag.) - ben mavi iplikle çekeceğim.

Nöş- neuj (acaba) (Kıy.) Örn: nöş măn sâ pârīb-ızarım? (Kıy.) - Ardından gelecek miyim acaba?

Nıgalai=Mıhalai (Kar.)

O

Obıras- obraz (ikon, aziz tasviri) (Sag.)

Obırçı- obruç (çember, halka) (Kaçın. Sag.) Örn: sabanıñ obırçı (Kaç.) - fiçının çemberi.

Oglôba- ogloblyä (ok, araba oku) (Belt.) Örn. oglôba suş- çädır pazına sıgāra (Belt.) - (insanlar) oku kafasının içine kadar sokuyorlar.

Ogrâdı- ograda (duvar, parmaklık) (Belt. Kıy.) Örn: ogrâdızında taıgı püdürtkän (Belt.) - (o) kendi duvarının içinde bir tayga oluşturmak zorunda bıraktı; ogradızınıñ taşında ıalılık çon ıainap-tur (Kıy.) - onun duvarının arkasında halk koşuşturup duruyor.

Ogrâda= ogrâdı (duvar) (Sag.)

Oızıp- Osıp, özel isim. (Sag.)

Opónka- Afonka, özel isim. (Sag.)

Optarôi- vtoroy (ikinci) (resmi adlarda) (Sag.)

Optótuya- Avdotya, özel isim (Kar.)

Ostamnôi- otstavnoy (emekli, müstafi) (Sag.) Örn: ostamnôi poldı- (o) emekli oldu.

Ostrap-ostrov (ada) (Sag. Kaçın.) Örn: ôstrap-sār pardılar. (Sag.) - (onlar) adaya vardılar.

Oçur- oçered (sıra, kuyruk) (Kar.) Örn: oçuru-bilä çorub-tur- (o) nöbet tutuyor. (?)

Ö

Öbät- obed (öğle yemeği) (Sag. Kaçın.) Örn: öbät tuzunda kelpik (Kaçın.) - (o) öğle tatilinde geldi.

P

Pabôskalg- imeyüşçiy povozku (arabaya sahip olan) (Kıy.) Rusça povozka (araba) kelimesinden. Örn: pabôskalg pār kälâp- memur arbasıyla geliyor.

Pazâr- bazar (pazar) (Sag. Kaçın.) Örn: pazardañ kelgân osşas (Kaç.) - (o) sanki pazardan gelmiş gibi.

Pâisa- Vasya, özel isim. (Sag. Kaç.)

Pâlka=mâlka (sopa, baston) (Belt. Sag.) Örn: pâlka-la kâb-alın, kamnı ödirgân (Belt.) - sopayı kaptığı gibi Şamanı öldürdü.

Papıras- papirosı (sigara) (Kırg.) Örn: papırastıñ mânisin bil'-almaisın- (sen) sigaranın ne anlama geldiğini bilemezsin; papıras tartpa- sigara içme!

Para-kôt-parohod (gemi) (Sag.)

Pasılıy-Vasiliy, özel isim. (Kaç.)

Pastûk= pastuh (çoban) (Sag.) Örn: çılğı pastûğına urun-partur- (o) at çobanı ile karşılaştı.

pastûk- pastuh (çoban) (Sag. Kaç.) Örn: inäk pastûğı çör. (Sag.) - inek çobanı gidiyor; koi pastûğında (Sag.) - koyun çobanında.

Pädirä-vedro (kova) (Kar.) Örn: araga üş pädirä polur- üç kova şarap olacak.

Pälä-belka (sincap, köpek adı) (Kar.)

Pärbäi- perviy (resmî adlarda/birinci); karşı:optoröi (Sag.)

Pärpön- Parfeniy, özel isim. (Kaç.)

Päs- peç (Rus sobası) (Kobiy. Belt. Sag.) Örn: päzi töza püdün (Belt.) -onun sobası tamdır; päs altınañ tañakhtar sıkkılap-keldi. (Belt.) - sobanın altından tavuklar çıkıyor; päs üstünä çadib-ıscık (Sag.) - (o) sobanın üstüne yattı.

Pästük- pastuk (çoban) (Tomnar)

Pättärä- kvartira (daire) (Tomnar)

Pätröp- Petrov günü (29 Temmuz) (Kaç.) Örn: Pätröp ayında- Petrov ayında, yani Temmuz'da.

Pättük-petuh (horoz) (Belt.)

Pedôt- Fedot, özel isim. (Sag.)

Peristä-versta (verst) (Sag.)

Petrûka-Petruha, özel isim. (Belt.)

Pettük=pättük (Sag. Belt.) Örn: kızıl pettük poldı. (Belt.) - (o) kırmızı bir horoz oldu.

Peçâl-peçal (keder, clem, gam) (Kaç. Belt. Sag.) Örn: anğ peçäldä odırgan polar. (Kaç.) - (onlar), galiba çok üzülyörlar.

Peçäldän- peçalitsya (kederlenmek) (Belt.) Rusça keder kelimesinden Örn: peçäldän- çadır- (o) kederleniyor.

Peçällän= peçäldän (Kaç.) Örn: apçaq peçällän-çadır-yaşlı adam kederleniyor.

Pirämä-vremya (zaman) (Tag-karga, Belt. Sag.) Örn: küskü pirämädä (Tag-karga) - sonbaharda; küskü pirämäzi pol-tır. (Belt.) - ilkbahardı; pirämäzi çetkändä, ol pür tuğnık (Sag.) - zamanı geldiğinde o kurt doğurdu; sañ ol pirämä çettirä (Belt.) - o vakte kadar; çaiğı pirämädä (Belt.) - yazın, yaz vakti.

Piriskä-priisk (maden) (Kar.)

Pirispir- prosfora, prosvira (çenesi düşük) (Belt.) (?)

Poza- vozji (gem) (Belt.) Örn: şan poza-bä tudub-algan- Çar gemi ellerine aldı.

Pozälstra- pojaluyta (lütfe) (Sag. Kaç. Tom.) Örn: pozälstra meni pozıdınar. (Kaç.) - lütfe, beni serbest bırakın; sen meni azır pozälstra (Tom.) - lütfe, beni kurtar.

Poyârın- boyarin (Boyar) (Sag.)

Pokôs- pokos (ot biçme, ot biçme vakti, biçme çayırı. (Belt.) Örn: kelgän pokôs-sâr- (o) ot biçmeye geldi.

Pôl-volya, svoboda (irade, istek; özgürlük) (Kar.) Örn: pôl inäñ- senin özgürce dolaşan ineğin.

Pôl- pol (yer, döşeme) (Sag.) Örn: kolin pôlga çansıra kazar-sal- onun ellerini yere bağla; polimniñ ortuzı- otağımın (tabanının) ortası.

Pôli-na vole, volno, na svobode (serbest, hür; rahat, sıkıntısız) (Belt.) Örn: pôli çörgän alıp kizi- hür yaşayan bahadır.

Polnâ- spolna, vpolne (tam olarak, tamamen) (Kaç.) Örn: anı körzä, polnâ semis- ona (ata) baktuğında o oldukça semizdi.

Polobin- polovina (yarım, buçuk) (resmî adlarda) (Sag.)

Polikâr- Polikarp, özel isim. (Kaç.)

Polistôn- poluştof (testi) (Kaç.) Örn: pir polistóp araga peräm- (ben) bir testi şarap vereceğim.

Pômis- pômoç (yardım) (Belt.) Örn: pômis yedärgä- yardım etmek.

Pôpsa- vovse, sovsem (büsbütün, tamamiyle. (Sag.) Örn: pôpsa tabirak pararga pılâzıb-odır- (at) daha hızlı koşmaya çalışıyor. porabai- vorobey (serçe) (Belt.)

Poronson- Voroptsov, A. G., altın madeni sahibi (Kar.).

Poskôtnî- poskotina (ağıl) (Sag.).

Posmûka- vosmuşka (arşının 1/8'i) (Kar.) Örn: posmûka çâr-dâ pâr – hiç değilse 1/8 yer ver.

Postâ=môstı (köprü) (Kıy.) Örn: tâbir postâ tur-çâr- demir köprü duruyor.

Pot- vot (işte) (Sag. Belt.) Örn: pot arag istim (Sag.) -işte şarap içtim; pot kâmnâp- çâ örâkân (Belt.) - işte yaşlı kadın Şamanlık yapıyor; pot ol kâilân ortu kârâga çettirâ (Belt.) - işte o gece yarılarna kadar oynuyordu.

Pôtka- vodka (votka) (Kar.) Örn: pöl inâñnîñ pôtkazın podum iip, turgai-lâ-mân- senin serbestçe dolaşan ineğinden bizzat ben votka içeceğim.

Potôm-potom (sonra) (Sug-karga). Örn: potôm ol kizi çakşı pol-parar- sonra bu adam iyileşecek.

Potpaila- podpolye (1. bodrum, 2. gizlilik) (Sag.) Örn: potpailana açığ- bodrum gibi açık.

Potpôila=potpaila (Sug-karga, Sag.) Örn: men potpôiladañ sıgarım (Sug-karga) - bodrumdan çıkacağım; pir Kazaktıñ potpôilazın öttirâ kâstım (Sag.) - bir Rus'un bodrumunu kazarak geçtim.

Pôçka- boçka (fiçi) (Sag. Kaçın.) Örn: ol pôçkalâr- zârı pas-parî (Sag.) - (o) oradaki fiçılara doğru gidiyor; pir pôçka araga (Kaç.) - bir fiçi şarap; pir pôçka araga kôstırb-algan (Kaç.) - (o) ilave bir fiçi şarap aldı.

poçônka- boçyonok (küçük fiçi) (Sag. Belt.) Örn: poçônkalârın kôrârgâ sıq- çâdir (Belt.) - (o) onların küçük fiçilerine bakmak için çıktı; toğıs poçônka arâğı polzın (Belt.) - dokuz fiçi şarap olsun.

Pôççı- fu çört (lanet şeytan) (Sag.)

Pödir- Feodor, özel isim. (Sag.)

Pörüzâ= peristâ (Kar.) Örn: on pörüzâ kirâlig- 10 verst civarında; üjön pörüzâdâ- 30 verstte.

pôsillât-posledniy (Sag.) Örn: in pôssilât kalgan alıp- en son kalan bahadır.

Pûlka- bulka (francala) (Sag.)

Pût- pud (eskiden Ruslarda 16, 3 kg. lık bir birim.) (Sag. Kaç. Belt.) Örn: pir pût arıs (Sag.) - bir pud çavdar; çüs pût sai kum (Sag.) - 100 pud küçük taş ve kum.

Puttülka- butülka (şişe) (Sag. Belt. Kaç.) Örn: arâğını puttülkamañ salar (Belt.) - şarabı şişeyle veriyorlar; qarâm emi ikki puttülkada polar (Sag.) gözlerim için iki şişe ilaç olacak; pir puttülka arâğı (Belt.) - bir şişe şarap; puttülkamañ aqsın öt- çadır (Belt.) (insanlar) şişelerin boğazlarını kırıyorlar.

Pılât- platok, şal (başörtüsü, şal, atkı) (Sag. Belt. Kar. Kaç.) Örn: pılâdın sestinin- çâ (Sag.) - (o) başörtüsünü açıyor; pılât-tâ polza, per- çadır (Belt.) -eğer gerekirse, (insanlar) başörtülerine kadar verirler; pılâtman ölağ tağı püdürgän (Belt.) - küçük çocuk başörtüsünden tayga yaptı; pılâtman sırayın çân-salar- (Belt.) - (insanlar) onun yüzünü atkıyla kapıyorlar; pılâtmañ palgab- ıstılar (Sag.) - (onlar) başörtüsüyle bağlamışlar; hin kâskän kijä pılât pâr (Kar.) - göbek kesen kişiye başörtüsü veriliyor.

Pılzala- plyasat (oyun oynamak, dans etmek) (Kar.) Örn: pılzalañ kijini hölär- ik- dans etmeyen adama kurum sürülür.

Pırasâtka- proşçatsya (vedalaşmak) (Belt.) Örn: pırasâtsa poldı sarıg kizi- sarı adam vedalaşmaya koyuldu.

Pırônça- pronça, özel isim (Kar.)

Pırôs- prosto (sadece) (Belt.) pırôs öndâr uçurân-çâ- sadece vahşi hayvanlar sayısız yakalanıyor.

Pırtapan- protopop, proteiyerey (rahip, hristiyan din adamı) (Kar.)

Pırdôn- Spiridon, özel isim (Kar.)

Pıçat- peçat (mühür) (Kar.) Örn: tuba ulusta aldı pıçat par- Karagas halkının 6 mührü var.

S

Sadâtka- zdatok (pey akçesi, kaparo) (Sag.) Örn: sadâtkazın Per-Sal-çadır- (onlar) kaparo veriyor.

Sadâtka=sadâtka (Kar.) Örn: sâl inäñ sadâtkızı-senin sağmal ineğin için kaparo.

Sayımka-zaimka, muza (ödünç) (Sag.)

Sakşır-sahar (şeker) (kar.) Örn: Orustan şai sakşır alır- (o) Ruslardan çay ve şeker alır.

Sâkpa- şapka (şapka) bir de sâkpa (Sag. Kaçın.)

Salgâbai-tselkoviy, rubl (tam bir ruble, ruble) (Kar.) Örn: pâş salgâbai alır polgan- (o) 5 ruble almalydı; pırışkädä inä salgôbai turar hündä tarı-maden ocağında bir funt barut iki ruble ediyor.

Saldât-soldat (asker) (Sag. Belt. Kaç. Sug-karta) Örn: ikki saldať kel-čā (Belt.) iki asker gidiyor; ƙanubis albāi saldaťka (Kaç.) - bizim Çar elbette asker almayacak; pu kizā pir saldať 1s-čā (Sug- karga) - o, bu adama bir asker yolluyor; saldaťın tōza utturub- 1sçık (Sag.) - (o) askerlerinin hepsini yendi; saldaťka pargan (Sag.) - (onlar) askere gitti; saldaťtar çārlān (Kar.) - (burada) askerler kalıyor; sirārdān saldať albassım (Kaç.) - sizi askere almayacağım.

Saldâtçı= saldať (asker) (Sag. Koyb.) Örn:saldâtçılān par-ōk (Sag.) onun da askerleri var.

Salkōbai= salgōbai (Sag. Kaç. Kar.) Örn: pirār salkōbai (Sag.) -birer ruble; 1labā üş pāş salkōbai pār (Kaç.) -din adamına üç-beş ruble veriyorlar.

Samabar- samovar (semaver) (Sag.) Örn: silār ikki samabar turguzuñar- iki semaver hazırlayın.

Samûk- zamok (kilit) (Sag.) Örn: samûktārın otqılap-pari- (o) gidip onun kilidini kırıyor.

Samûk=samûk (Kaç.)

Samûkta- zamukat (kilitlemek, kapatmak) samûk kelimesinden Örn: samûktap- salgan (Kaç.) - (o) kilitledi, kapattı.

Sānka- Sanka, özel isim. (Tomnar)

Sānkalığ- koşumlu kızak, sānka (kızak) kelimesinden (Belt.)

Sankılığ=sānkalığ (Kaç.) sanki (kızak) kelimesinden

Sāpka=sākpā (Kaç.) Örn: tanalığ, sāpkazın kezip, çelbāp-çadır- (o) sedef düğmeyle süslenmiş şapkasını sallıyor.

Sappilōt zaplot (sal) (Sag. Belt.) Örn: sappilōtka sık- çörib- iskān (Belt.) - (o) sala çıktı

Sappûk- sapog (çizme (Sag. Kaç.) Örn: sappûk kespīn pargan (Sag.) - çizmesiz yola koyulmuş olan.

Sappıyan- safıyan (maroken) (Sag.)

Sarāi-saray (ambar; odunluk; samanlık) (Sag.)

Sābālāi-Saveliy, özel isim. (Kar.)

Sālmā-şelma, plut (hin, kurnaz, hilekâr, çapkın, yaramaz) (Sag. Kaç.) Örn: pu sālmā parar çerinā parbas (Sag.) - Bu yaramaz gitmesi gereken yere gitmiyor.

Sālnissā-selnitsa, posuda (kapkacak) (Kar.)

Sārgā-Serka, köpek adı. (Kar.)

Sedätül- zasedatel (meclis üyesi) (Sag. Belt.) Örn: Tadar sedätili (Sag.) - Tatar meclis üyesi; Kazak sedätili (Sag.) - Rus meclis üyesi.

Sibättôi- svyatoy (kutsal) (Sag. Belt.) Örn: pir sibättôi kizi pol- tur. (Sag.) -bir kutsal kişi vardı.

Sibäçi- sveça (mum) (Sag. Kaç. Belt.) Örn: ikki sibäçi köi- parı (Belt.) - iki mum yanıyor; sibäçizi köi- çadır. (Belt.) - onun mumları yanıyor; sibäçi oskas sılagai agas (Sag.) - mum gibi düz ağaç.

Sibinkä- svinka, stog sena (yavru domuz, kuru ot yığını) (Sag. Belt.) Örn: pes sibinkädä (Belt.) beş yığın ot.

Sileppelig- şapkası olan (Sag. Kaç.) Örn: ak sleppelig-beyaz şapkaıyla gezen.

simärt- smert (ölüm) (Sag. Belt.) Örn: simärt tappin- çörgän (Sag.) - ölümü bulamayan; simärt çokta, kaidi ölüm? (Sag.) -ölüm gelmediyse nasıl ölürüm?

Simättän- smetana (kaymak) (Sag.)

Simätkä-smetka (zihin çevikliği) (Sag. Belt.) Örn: ol öläk simätkä sağınıb-odur (Sag.) -şu genç oturmuş herşeyi anlıyor.

Sobâka- sobaka (köpek) (Sag. Kaç.) Örn: sabâkanı çö sogarga (keräk) (Kaç.) - köpeği öldürmek (gerek).

Solanza- Aşağı Udinsk şehrinden 30 verst ötedeki Solontsa köyü. (Kaç.) Örn: Solanza dâki Pîrät ulus- Solontsa köyünde yaşayan Buryat halkı.

Solobálnik- tselovalnik (1. vergi toplayan kişi, 2. meyhaneci) (Belt.)

Solobálnık= solobálnık (Sag.)

Sört- sort (çeşit, tür, cins) (Sag. Kaç.) Örn: Kudai pergän olarga piräi sört añın (Kaç.) - Tanrı onlara her cinsten hayvan verdi.

Sömön-Semyon, özel isim. (Kar.)

Sömönnip- Semyon günü (1 Eylül) Örn:Sömönip tustärında (Belt.) - Semyon gününe doğru.

Sûka-suka (dişi köpek) (Sag.) Örn: sükanı pür yedip, sürärbin- kurt gibi yapan dişi köpeği kovacağım.

Sulüzba- slujba (görev, vazife) (Sag. Belt.) Örn: sulüzb'ök pol-çä (Belt.) - vazife de yapıyor.

Sûtka-sutki (24 saat) (Kaç. Sag. Belt.) Örn: on-ikki sûtka çetpärpıkpın (Kaç.) - 24 saat kaldım; on-pes sûtka kârt oynâbıs (Sag.) - Tam 15 gün kart oynadık; pir sûtka appāram (Sag.) - (Ben) bir günde götürürüm; pir sûtka oinān (Belt.) - o tam bir gün oynadı.

Suçka- suçka (dişi köpek) (Sag.) Örn: suçkanın qarā adai qarā oskas- dişi köpeğin gözleri aynı köpek gözü gibi.

Süsäk-susck (ambar, tahıl ambarı) bir de süpsäk (Belt.) Örn: süssäkkä tamağ tãzãnnar- (onlar) ambara tahıl taşıdılar.

Sibât- svat (dünür) (Kaç. Sag.) Örn: kaçidağ polañık sibádım? (Kaç.) Dünürüm işler ne olacak? p'odirgan sibádım (Sag.) -burada oturan benim dünürüm.

Silâbı- slava (şan, şöhret, ün) (Tomnar, Sag.) Örn: Aļ Kanga silábım çedâr (Tom.) - Şöhretim Beyaz Çar'a kadar gider.

şimôila- smola (reçine, katran) (Belt.) Örn: simôila kâinan- çä- katran kaynıyor.

Sinâs spast (koşum takımı) (Sag. Kaç.) Örn: sinâs kışçañ azır (Kaç.) - koşum takımının asıldığı ağaç dalı.

T

Tabâi-davay (Sag. Belt.) Örn: anañ ol tabâi çoktagılırğa (Belt.) - haydi o sonra anlatmaya başladı; ol tamañ tabâi çılanıñ sogarga (Belt.) - o şu taşla yılanı vurmaya başladı; tabâi ödirgân añnarnıñ terizin soyarga (Belt.) -o avlanmış hayvanların derisini yüzmeğe başladı.

Tabâr-tovar; materiya (meta;mal) (Sag. Kaç. Belt.) Örn: aļ pınañ kök tabârıñ palgan-salzınnar (Kaç.) - beyaz ve mavi kumaşları bağlasınlar; tabâr yemäzin tastabıstı (Belt.) - (o) mallarını, v. s. sini çıkarıp attı.

Tabât-Tabât köyü (Minusinsk vilayetinde) (Sag. Belt.)

Tanıla-Daniil, özel isim. (Kar.)

Tarjına- starşına (çavuş) (Kar.) Örn: tarjınanıñ pıçadı çok polur- çavuşun mühürü yok; tarjına çargı kılın-tur- çavuş yargılıyor.

Tärämnä-derevnya (köy) (Kaç. Belt.) Örn: onan tärämnäi çazalğan (Kaç.) - sonra köyler kurulmuş; pir tärämnä urupñuļ (Belt.) - bir köy karşıma çıktı; pilä tärämnä polur. (Kaç.) - burada köyler olacak.

Telätñik-telyatñik (danalar için avlu; buzağılık) (Sag. Kaç.) Örn: temir telätñikka kirdi. (Sag.) - (o) (atı) demir buzağılığın içine sürdü.

Terämnä=tärämnä (Kaç. Belt. Sag.) Örn: am kigin terämnä aralı çedinib odır (Kaç.) - şimdi o geçisini köye doğru sürüyor; kaçak terämnäzi pol-tır. (Belt.) - Rus köyü vardı; terämnäarazınña oilab ıstır (Sag.) - (o) köyde koştı; terämnä kirkändä, ol aday çok pol-pargan (Belt.) - köye giderken o köpek gözden kayboldu.

Tobil- Tobol nehri (Kaç.)

Yokarıp- Tokaryov, S. P., altın maden sahibi. (Kar.)

Tom-tura- Tom şehri (Sag.)

Tomiskai= Tom-tura (Belt.)

Torôba-zdorovo, zdravstvuy (selam, merhaba) (Sag.)

Tüba- Tüba nehri; bir de: Ünsü (Tag- karga)

Tüm- дума, uprava (meclis, yönetim) (Sag. Kaç.) Örn: Käs tümü (Sag.) - Abakan yerli meclisi (Ust- Abakan köyünde); Sagai tümü (Sag.) - Birleşmiş farklı boyların çöl meclisi. (Askis köyünde); tüm pisti polzin (Sag.) - bizim de meclisimiz olacak.

Tüp- dub (meşe, süet deri) (Sag. Belt.) Örn: tüpman yebirä tuyuqtı tıktı. (Belt.) - (o) (işlenmiş deri ile) etrafını dıktı.

Tügä-duga (yay) (Sag. Kaç.)

Tügänäk-dujka (küçük yay) (Sag. Kaç.) түgä kelimesinden.

U

Uzbüska-izbuşka (klübe) (Belt.) Örn: çäbäl uzbüska tur-ça-kötü bir klübe duruyor.

Ülissa-ulitsa (sokak) (Sag. Belt.) Örn: ülıssamañ kir at çör-çadır (Belt.) - sokaktan yaşlı bir at geçiyor; ülıssana par (Belt.) sokak boyunca yürü.

Ulüça- luçşe (daha iyi) (Kaç Sag.) Örn: ulüça polar (Sag.) - daha iyi olacak; üs kümäñ keläziñ ulüça (Sag.) - üç gün sonra gelsen daha iyi olacak.

Upurâba-uprava (idare) (Kaç. Kar.) Örn onu upurâba tăn adâr (Kaç.) - ona idare diyorlar.

Urumâkki- gömlek yapımında kullanılan basma. (Kar.) Örn: urumâkkını nâşka paglap-tur- (o) basmayı ağaca bağlıyor; çäliñä urumâkkını paglâr- onun yelesine basma kurdele bağlanıyor.

Urümga-ryumka (kadeh) Örn: pirä urümga ijâr-män- bir kadeh içeceğim.

Urümka= urümga (Belt. Sag.) Örn: pir urümkadañ yezir-bässäñ (Belt.) - bir kadehle sarhoş olmazsın; pir urümka ur- pergän (Belt.) - (o) (ona) bir kadeh doldurdu.

Usluzit- slujit (hizmet etmek) (Sag. Belt.) Örn: kanda usluzit polgannar (Sag.) - (onlar) Çar'a hizmet ediyorlardı.

Ustrüsta- strugat (Sag.) Örn: usturüstan, pektân-saldım- rendeleyerek sağlamlaştırdım, (yerine oturttum)

Ü

Ükkâz-rehber, yol gösterici, klavuz (molla) (Kırg.) Örn: kız ükkâzdi tagı çağırdı- kız rehberi (mollayı) tekrar çağırdı; onda âlindä bir ülkân ükkâz molda bar âkân- orada, onun halkı içinde büyük bir rehber (molla) vardı.

Ülitsä= ülişsa (Sag.) Örn: ülitsänä pas-çör-çadır abıs- din adamı sokaklarda yürüyor.

H

Habak=kabak (meyhane) (Kar.) Örn: habagımnıñ aragazı- meyhanemin votkası.

Hazârma- kazarma (kışla) Örn: puñus öglüg hazârma- bir izbeden oluşan kışla; ol höl hazârmada-bu göl kışlanın yanındadır (sınır Udinsk karakolu civarında); hazârma çarindä tur- kışlanın bulunduğu yerde. (Udinsk karakolu civarında).

Hilämä= kiläbä (Kar.)

Hortópka- kartoşka (patates) (Kar.)

Hündä- funt (ağırlık birimi) (Kar.) Örn: tarını tört hündä alır nuñus kiji- adamın biri dört funt barut alıyor.

Ç

Çainıç- çaynıç (çaydanlık) (Sag. Sör.) Örn: çes çaynıç tur hoza (Sag.) -İşte, (ateşte) bakır çaydanlık duruyor.

Çâs- ças (saat) (Sag. Tomnar)

Çâstıç- saati olan (Sag.) ças kelimesinden.

Çärkäi- çerki (ayakkabı) (Sag.)

Çäs-çest (onur, şeref) (Sag. Belt.) Örn: çäs perdi (Belt.) - (o) şeref verdi.

Çört-çört (şeytan) (Sag. Belt. Kaç.) Örn: çä, çört (Sag.) - Allah kahretsin! kuzuruktuğ, müstüg çört ağılgannar (Sag.) - kuyruğu ve boynuzu olan şeytanı getirdiler.; çört pilär, kaidär -kaidär parnañımın! (Belt.) - nereye gideceğimi şeytan bilir!

Çugün- çugun (dökme demir, font) (Belt. Sag.) Örn: çugün temir (Sag.) - dökme demir.

Ş

Şätpir-çetvert arçına (1/4 arşın[1arşın=71 cm.] Örn: şätpir çär-dä pärl- bir çeyrek arşın toprak versene!

Şornija- Çernuşok, Çernya, köpek adı

I

Ignaty-İgnatıy, özel isim (Kar.)

Izârka- jarko (sıcak) (Sag.)

Izınak- znak, medal (işaret, madalyon) (Belt.) Örn: ızınak sıkkan pastık- madalya alan başkan.

Iybân= Ibân (Kar.)

Iygrân- Yevgraf, özel isim (Kar.)

İladimar- Vladimir, özel isim (Belt.)

İlakân- lohan (tekne, leğen) (Kaç. Sag.) Örn: ilakânga odır (Kaç.) - leğene otur.

İlâpla- 1. sıra, 2. dükkan (Sag.)

İlödır- İlyodor, özel isim (Kaç.)

İrzânıp- Ryazanov, altın madeni sahibi. (Kaç.)

İskâmiya- skamyâ (sıra, bank) (Kaç.)

İskölka- skolko (ne kadar) (Sag.) Örn: iskölka azık tülügün keräk nemâzin tōza alpık- (o) gerektiği kadar erzak aldı.

İsköp- skobka, skoba (ayrac, parantez, zimba (Sag. Belt.) Örn: isköp temir (Sag.) - demir zimba.

İspirâbnık- ispravnik (Çarlık Rusyasında kaza polis müdürü) (Kar. Sag. Kaç.) Örn: ulug paş ispirâbnıkka pâr (Kar.) - büyük başı kaza polis müdürüne ver; ispirâbnık, sülğanda kâlgâş, şip-alır. (Kaç.) - toplantıya gelen polis müdürü kaydediyor.

İspırdan= Pırdon, özel isim (Kar.)

İssô- yeçço (henüz, halâ, daha) Örn: silâr mennân kârt oynırğa issô (Kaç.) - siz halâ benimle kâğıt oynamayı düşünüyor musunuz?

İstan- ştanı (pantolon) (Kaç. Sag. Belt.) Örn: yepäygâ istan perpân (Belt.) - (insanlar) yaşlı kadına pantolon veriyor; istanın sürdu. (Kaç.) - (o) pantolonunu çıkardı.

Istappân- Stepan, özel isim (Kar. Sag.)

Istappânka- Stepanka, özel isim (Sag.)

Istarsınâ-tarjına (çavuş) (Belt. Sag. Kaç.) Örn: istarsinâga pazırarg'et çâ (Belt.) - (o) şikayetlerini çavuşa iletmek istiyor.

İstôl- stol, stul (masa, sandalye) (Kaç. Belt. Sag. Kobıy.) Örn: altın kûmüs istôlga tōgin sal per çâdır (Kaç.) - (o) masaya koyduğu altın ve gümüşleri teklif ediyor; altın

vistõlga odirtun, tamaş pazın turgus-çä istõlga (Belt.) - altın masanın başına oturduktan sonra, (o) masaya en iyi yemekleri koydu; kaziñ istõldığı et (Sag.) - akağaçtan yapılmış masada duran et; istõlga arığı saldı (Kobiy) - (o) şarabı masaya koydu; istõldığı tamaştı çibän (Belt.) - (o) masadaki yemeği yemedi; istõl kırında odır-çadır (Belt.) - (o) masanın yanında oturuyor; istõl üstünä pıçaq çaçıp-aldı (Sag.) - (o) masaya bıçak sapladı.

Istõlba-stolb (sütun, direk) (Sag. Belt. Kaç.) Örn: adın istõlbä palganık (Sag.) - (o) atını direğe bağladı; altın istõlbada tur-çä (Belt.) - (at) altın direğin yanında duruyor; anda altın istõlba polnañ (Sag.) - orada (hep) altın direk vardır; tört istõlbanı çergä şondırdı (Belt.) - (onlar) yere dört direk diktiler.

Istıräyla- staratsya (madendeki altın arama işinde çalışmak (Kar.)

Isturök- srok (süre, mühlet) (Sag. Belt.) Örn: isturöktän çebirgi-pes çıl pol-ur. (Sag.) - onların görev süresi 25 yıldır.

Farklı ağızlardaki tekrarları ile bugünkü listede yer alan bütün Türkçe kelimeler 307'dir; Rusça kelimeler ise; isim 63, cins isim 201 (hepsi 264)'dir. Dağlarda, ormanlarda ve ovalarda yaşayan bütün Türklerin kullandığı kelimeler bir çok örnekte verilmiştir. Az örnek verilen yada hiç örnek verilmeyen kelimeler ise ya çok ender kullanılır, ya da sadece Rus köylerinin yakınında yaşayanlar tarafından kullanılmaktadır. Eşittir (=) işaretci bu kelimelerin birbirinin yerine kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bu işaret, kelimenin Rusça anlamının bir kere daha tekrarlanmaması için kullanılmaktadır. Bundan 30 sene önce, V. V. Radlov'un notlarında Rusça kelimelere çok seyrek rastlanıyordu. Şimdi ise ben daha fazla Rusça kelime ile karşılaştım. Fakat buna karşın Minusinsk Tatarlarının yarı yarıya bile Ruslaştığını söyleyemeyiz. Çünkü Rusça, en çok Rusların arasında dolaşan bozkır sakinlerini etkilemiştir.

Çin'deki Çuguçak Şehri

31 Ekim 1891

Çin'deki gezime hazırlanmak üzere Bahta Kalesi'nden Çuguçak'a geçtim. Çuguçak'taki Rusların yardımıyla Turfan, Loğuçen, Aksu, Kuçar ve Kaşgar gibi şehirlerde yaşayan birkaç Çin Tatarı buldum ve onlardan halk edebiyatı eserlerini derlemeye başladım. Böylece Hami ve Turfan'a yapacağım gezi sırasında bana gerekli olacak Tatar dilini iyice öğrenmeye başladım. Bu dile 1890 yazında Kur Kara Us, Manas ve Urumçi şehirlerini ziyaretim esnasında kısmen aşinalığım vardı. Ama şimdi onu çok daha iyi biliyorum. Çuguçak'ta pek çok şey derledim. Bunlar arasında Doğu Türkistan'daki savaşlar hakkında tarihi hikâyeler; başlıca Müslüman bayramlarında okunan şarkılar; erotik şarkılar; rüya tabirleri; bulmaca ve atasözleri dikkate şayandır. 1890 yılında da pek çok erotik şarkı derlemiştim. Rüya tabirlerinden de görüldüğü

gibi İslamın uygun gördüğü rüyada yapılan her şey başarıyı, bu din tarafından yasaklanan şeylerin yapılmasıysa felaketi haber veriyor. 1890-91 yılları arasında, Tarbagatay hebey-amban'ının idaresinde bulunan, buradan 60 verst mesafedeki Durbuldjin şehrinde yaşayan Kazak-Kırgızların dilinin araştırılması üzerine de çalıştım. Onların ağız Rus Kırgızlarının ağızından şu farkla ayrılır. İlk hecede daima «e» yerine açık «ä» telaffuz edilir. Örneğin; pãrdä- toprakta. «ü, ö» den sonra «ö» değil, «ä» gelir. Örn: kündä- güneşte v. s. Çuguçak'ta mayıstan ekime kadar derlediğim Kırgız atasözlerinden anlaşıldığına göre, Kırgızlar kadınlara zerre kadar değer vermiyorlar ve onları köpekten daha aşağı görüyorlar. Şöyle diyorlar:

«Kadın papa § It upa» Çevirisi: Kadın ihanet, köpekse sadakattir.

Kısa sürede Hami'ye gideceğimi ümit ediyorum. Çünkü Pekin ya da Kulji'den pasaport veya geniş izni veren yazının gelmesi gerekli. 1890'da Tarbagatay Hebey-amban'ından aldığım pasaportla sadece Urumçi'ye kadar gidebildim. Çinliler Pekin'den iznim olmadığını söyleyerek daha ileri gitmeme izin vermediler. Bir önceki yılın tecrübesinden ders alarak yardım için Çuguçak Konsolosu N. P. Şişmaryev ve Kulçin Konsolosu V. M. Uspenski'ye başvurdum. Onların, özellikle ikincisini yardımı ile, İliy- Tarbagatay dao-tay İn'in mührüyle Hami'ye gidiş- geliş için (Rusça, Çince ve Mancurca) bir pasaport aldım.

Çince Biyar, Mançurca Tarbagatay ve Kırgızca Şausak olan Kırgızlar, Sartlar, Mançurlar, Moğollar ve Çinliler'in yaşadığı Çuguçak şehri iki kısma ayrılır. Bunlardan biri kısa süre önce Hebey-amban'ın Kalem'i hariç bütün idari binaları içine alan kalın bir duvarla çevrilmiştir. Diğer kısımda ise duvar yoktur. Bu ikinci kısımda, her iki ülkenin insanları iç içe yaşarlar. Ayrıca burada iki cami ve Rus konsolosluğunun bulunduğu bir mahalle vardır. Çuguçak'ta bir müftüyle tanıştım. Onun kütüphanesinde bu yılın 9 Ekim 'inde, Pekin'de basılmış Çince ve Tatarca (Sartça) iki metin içeren bir kitap gördüm. Dikkatle bakıldığında bu kitabın «İb», yani Çin Yasa Kitabı olduğu ortaya çıktı. Müftünün de söylediği gibi bu yasalar hâlâ Gan-su-sin-tszyan vilayetiyle, İli ve Tarbagatay bölgelerinde geçerlidir. Müftü o kadar iyi ve kibardı ki yukarıda adı geçen «İb» yi kendisi bana getirdi ve Tatarca metni kopyalamam için 24 saatliğine kitabı bana bıraktı ve ben de bunu seve seve yaptım.

Adı geçen yasanın içeriğini anlatmak için bu mektubumda size birkaç pasaj aktarıyorum. Bende ki Tatarca metnin kopyasından 28 yarım sayfa çıktı. Yasanın dili Çince yazılmış, çevirisi ise Aksu şehrinin (اقسو) Tatar lehçesiyle yapıldığı görülüyor.

Bütün nüfus en başta 5 sınıfa ayrılıyor:

- 1) Çar, yaşlı ve genç memurlar,
- 2) Babalar ve çocukları,
- 3) Kocalar ve karıları,

- 4) Ağabeyler ve küçük erkek kardeşler,
- 5) Arkadaşlar ve ahbablar.

Bu tasnife uygun olarak suç türleri (کناه) ve bunlar için verilen cezalar sıralanıyor. Suçlar için şu cezalar öngörülür:

- 1) Hapis (بئلاغانی)
- 2) Hapishaneye kapatma (بئ فئک زاغه سولاغانی)
- 3) Küçük ve büyük bambu sopalarla vurma cezası (فلاق بیرلان سوققانی)
- 4) Kürek cezası (خانی خدمت که سالغانی)
- 5) Sürgün (فارلاغانی)
- 6) Kafanın kesilmesi suretiyle idam (چافیب اولتورکانی)
- 7) Vücudun organlarını strayla, yavaş yavaş kesme suretiyle idam (یاشاب اولتورکانی)
- 8) Sorgu sırasında değişen çeşitli işgenceler (قائیق سوراغانی)

Çar ve memurlara yapılanlar büyük suç, eşe-dosta yapılanlar ise küçük suç kapsamına giriyor. Büyük suç işleyenler, küçük suç işleyenlere nazaran daha sert cezalandırılıyorlar. Tüm yasaların içinde şöyle bir düşünce geçmektedir: Ne dengine, ne küçüğüne, ne de büyüğüne kötülük (زیان) yap. Büyük ve küçük memurlar, kullar, (yani halk), hükümdara büyük bir saygı ve içtenlikle davranmak zorundadırlar (بیرلان (جین کونکلی).

1) Herhangi bir adam ana-babasını ve dedesini döverse, ya da bir kadın kocasının ana-babasını ve dedesini döverse, kafası kesilerek cezalandırılır.

2) Eğer kadın ya da erkek, ağabey ya da ablasına küfrederse 100 defa büyük sopayla vurma cezası verilir.

3) Eğer bir kişi, başka bir yere taşınıp da ailesinden yada dedesinden miras isterse, 100 defa büyük sopayla vurma cezası verilir.

4) Eğer askerler veya halk birinden şikayet ederek bu dilekçesini önce küçük mercilere değil, büyük mercilere verirse, bu dilekçeyi veren 50 küçük sopa cezasına çarptırılır ve davalının sorgulaması yapılır.

5) İlk defa hırsızlık yapıp da yakalanan bir kişinin (240 rubleden daha az) sağ bileği «Bu bir hırsızdır» yazılı kızgın mühürle dağlanır. İkinci kez yakalananın sol eli de damgalanır. Eğer üçüncü kez yakalanırsa asılmak suretiyle idam edilir.

6) 240 rubleden (بیر یوز یکره سر) daha fazla çalan biri hemen asılır.

7) 15- 16 yaşını doldurmamış oğlunu tapınağa hizmetçi (خوشانک) olarak veren kişiye bir ay boynunda tahta kündeyle dolaşma cezası verilir.

8) Eğer bir koca, karısını başka bir erkekle ilişkiyken yakalar ve her ikisini de oldukları yerde öldürürse, katil koca hiçbir cezaya çarptırılmaz (سوداق).

9) Büyük bir dolandırıcı grubu eğer insanları kesmek yada evlerini yakmak isterse, fıkırlarını gerçekleştiremeseler bile, bütün suçluların kafası kesilir (کلاسی نی آسادو) ve ibret olsun diye bu kafalar herkesin görebileceği bir yere konur.

10) Damat gelini düğün gününden evvel kaçırmak isterse, aceleciliği için 50 küçük sopa ile cezalandırılır.

Bu Çin Yasası, Budizm dışındaki diğer dinlere zerrece dokunmaz. Ancak İmparatorluğun bütün tebasının günlük yaşantısının bütün yönlerini etkiler. Bu Yasa Kitabı'nın sahibi Hacı Halid'in oğlu, Çuguçak müftüsü Kurban Ali, kopyalama işi için beni ne kadar çok sıkıştırsa da, onu ancak 15 Ekimde bitirebildim.

Tarbagatay civarında yaşayan Moğollar hakkında şu bilgileri topladım:

Moğol boylarından buraya göç edenler: Rusça Olyotlar, Torgotlar, Çahar-Moğollar ve Onça-Moğollar diye anılan Hara-ölöt, Torgöt, Çahar ve Onça boylarıdır. Bunlar köken itibarıyla üç sınıfa ayrılır. Beyaz (ruhani), orta (zengin ve memurlar) ve siyah (sade halk). Beyaz sınıfa mensup olanlar yakılır. Orta sınıf gömülür ve kara sınıf da toprağın üzerine bırakılır. Moğollar, tapınmak için Zu'ya (Tibet) ve Da-küre'ye (Urgu) giderler. Zu'da Dalay Lama'ya, Da-küre'de ise Tsagen-gegen'e ibadet ediyorlar. Buralı Moğollar, aynı Kuzey Moğolistan'ın Uryanhaylıları gibi uherida ve dzanginlerce yönetilen koşun ve sumnlara ayrılırlar. Burada toplam 4 sumın vardır. Torgotlar Durbulçin'in güney-batısından 160-180 verst mesafedeki Hobuh-sârî'da oturan, monarşik van (knyaz) tarafından yönetilir. Hobuh-sârî toprakları, Hobuh Nehri'nin suları ile sulanır. Bu van yılda bir defa hebey-amban'ı ziyaret ediyor. Yılda bir defa da iliy tszyan-tszyun'un (askeri vali) makamına gidiyor. Eski Cungar hükümdarlarının soyundan gelen Torgot vanı, sadece buralı Torgotlardan değil, Karaşar ve Manas gibi şehirlerde yaşayan Torgotlardan da büyük saygı görüyor. Kırgızlar'ın idaresi Torgotlardan ayrıdır. Moğol ruhban sınıfının manastırı Tarbagatay'ın devamı olan Orkaşar sıradağlarının eteğindedir. Bütün Moğol boyları Çin ve Kırgız dillerine aşinadır. Onlar, Kırgızlarla birleşerek Urumçi'den Çuguçak'a ve Kur-Kara-Us'dan Kulcu'ya giden ticaret kervanlarını soyuyorlar.

Bu yılın 27 Temmuz'unda Çuguçak'ta Loguçen ağzıyla Turfan'daki "Yedi Uyurlar" hakkında bir menkıbe derledim. Bu kişilere "اصحاب الكهف" deniyor. Çin Tatarlarına göre bunlar Kur'an'ın 18. suresinde (8.-25. ayetler) adı geçen kişilerdir ve şimdi Turfan'da uyumaktadırlar. Onları kovalayan hükümdarın adı Dakyanus'tur (دقیانوس). İçerik bakımından bu menkıbe Hristiyanların Efes'teki "Yedi Uyurlar" efsanesine benzemektedir. Bu mukaddes kişiler 4 Ağustos ve 25 Ekimde bir ayınla anılmaktadırlar. Bu Yedi Uyur'un adı; Maksimilyan, Yamblih, Martiyan, Yohan, Diyonisiy, Yekzakustodiyen ve Antonin ile onların düşmanı, Pagan Çarı

Deki'nin adları Müslüman menkıbesindeki adlarla hemen hemen aynıdır. Hristiyan menkıbesinin önce Kur'an'a, oradan da çeşitli varyantlarla halk edebiyatına geçtiği düşünülebilir. Hristiyan efsanesinde keşişlerin Deki'nin ölümünden 150 yıl sonra, Hristiyan Çar Fedosiy devrinde uyandıkları anlatılır. Çuguçak'ta derlediğim Müslüman menkıbesindeyse onların 443 yıl sonra Hükümdar Yastakad döneminde uyandığı görülmektedir. Her yere arkalarından giden Kıtımir (قطمير) adlı köpek de bu Eshabul Kehf'in yanında yatıyor. Çinli Müslümanlar kaybolmaması için uzak adreslere yolladıkları mektupların üzerine üç defa bu köpeğin adını yazıyorlar. Yolculuğum sırasında bu ilginç menkıbenin birkaç varyantını daha kaydetmeye çalışacağım.

Bütün bu notlardan başka, bir de Çin Tatarlarının yaşam tarzı üzerine ayrıntılı bir inceleme yaptım. Örneğin; evlilik, ölüm ve çeşitli bayramlar gibi konuları tasvir ettim. Bazı mollaların bana söylediğine göre Hami, Loguçen, Turfan, Aksu ve Kaşgar gibi büyük şehirlerde günlük hayatı düzenleyen (كز الملك) kitaplarına ve rüya tabirlerini içeren تعبیر نامه (tabirname) rastlamak mümkün. Kenzü'l Mülkler nazım ve nesir tarzında yazılmaktadır.

Çin'deki Hami Şehri

8 Ocak 1892

Uzun zamandır görmek istediğim Hami şehrinde 9. günüm. Buraya gelmek için; Çuguçak, Kara Us, Urumçi, Guçen, Tiyan-şan sıradağları, Yan-tszi ve Hami nehirleri güzergâhını takip ettim. Burada 1,5-2 ay kalmayı planlıyorum. Sonra da yaklaşık 15 gün kadar kalacağım Turfan yada Loguçen'e gideceğim. Daha ilerilere, İli Tarançalarının arasında 15 gün kaldıktan sonra, Kaçin, Sagay, Beltir ve Koybalların Şamanizmini ayrıntılı bir şekilde incelemek üzere Abakan ve Toma ırmaklarının üst taraflarına gideceğim ve oradan da St. Petersburg'a döneceğim. Hami Sartları (Tatarlar) Sartlar'ın Çingañ (چين وانك) diye adlandırdıkları Hami (tsin-van'ına) bağlıdır. Loguçen Sartları ise, Sartlar'ın Çuñ-gañ (چون وانك) diye adlandırdıkları Loguçen tszyun-van'ın yetkisi altındadırlar. Bu da II. derecede knyaz anlamına gelir. G. N. Potanin'in kaydettiği «yärlik» (يرليك) kelimesi «Müslüman» değil de «yerli» anlamındadır. Bu yüzden bu kelime sadece Hami Sartları için değil, bütün Sartlar için kullanılmıştır. «Şantou» kelimesinin daha doğru şekli «çan-tü» yani sarık takan anlamındadır. Burada Van'a ve tüm akrabalarına "hoca" diyorlar. Kaza yöneticisine hekim Çince (Şyan guan) denmektedir. Şimdi Çinliler Dungan'a hoy-hoy değil, şo-çjo yani; küçük halk, kendilerine de da-çjo; yani büyük halk diyor. Dunganlar Urumçi'nin bir zamanlar kendi hanlarının başkenti olduğunu söylüyorlar. Dunganların hepsi Müslüman, ama Çinliler gibi giyiniyor ve Çince konuşuyorlar. Gansu eyaletinde, Si-nin şehrine yakın, Türkçe konuşan Salar Dunganları olduğu söylenmektedir. Örneğin; onlarda «äkmäk» (ekmek), Hami Tatarlarında «nän»'dir. Hami ağzı, Turfan ağzına çok yakındır.

Çin'deki Hami Şehri

18 Ocak 1892

Artık üç haftadır Semipalatın vilayetinden olan arkadaşlarım Kırgız Cunus İtkara-
oğlu ve Urumçili Dungan Cemal-ahunoğlu Davut ile birlikte Çin şehri Hami'deyim.
Bu şehrin nüfusunu Çinliler, Dunganlar ve büyük ölçüde Tatarlar oluşturuyor, tsin
van yani I. dereceli knyaz olan Memet Beşir tarafından yönetiliyorlar. Burada Hami
vadisinde yaşayan halk hakkında bilgi vermek için bana gûnaşırı uğrayan birkaç
tanıdık buldum. Hami Tatarları veya G. N. Potanin'in adlandırdığı gibi Sartlar aşağıda
adı geçen köy ve kasabalarda yaşıyorlar.

I. Hami'nin batısı

- 1) Arpeliğ = ارفالېق
- 2) Sum-ğarga سوم قارغا Matusovski'de: Sumu-Karagay
- 3) Aztâne ازتانه
- 4) Togeçi توغاچی
- 5) Tsigdâ = جيگده
- 6) Lō-duñ = لوڭدوك Çince: Lyao-duñ
- 7) Lapçuk لافچوق

II. Hami'nin güney batısı

- 1) Kōmür كومر
- 2) Kara-tōbā قرا توبه
- 3) Kargum قارغوم

III. Hami'nin güneyi

- 1) Buru بورو
- 2) Tohu-tara توخو تارا
- 3) Kara-tal قرا تال
- 4) Boğaz بوغاز
- 5) Mārkāş مرکاش

IV. Hami'nin güney doğusu

- 1) Tōbān-ağ-yär توپان ااق يار
- 2) Kara-su قرا سو

3) I.äñgär لك كر

V. Hami'nin doğusu

1) Karamaŋçı قراماڭچى

2) Sai-bulaŋ ساي بولاڭ

3) Al-tömür القمور

4) Kū-ŋi كوشى

5) Yan-duñ يان دونك

6) Sa-čāñ-za سا چانك زا

7) Hāñ-çi-za خانك جى زا

Hami toprakları Yan-duñ köyüne kadardır. Sa-čāñ-za ve Hāñ-çi-za köyleri An-si-cou şehrine bağlıdır.

VI. Haminin kuzey doğusu

1) Aŋ-taŋ اق تاش

2) Sabaŝ ساباش

3) Kizil yulgun قزىل يولغون

4) Bā-ba-dun بابدون

5) Taş-ŝār تاش شهر

6) Ara-tam ارا تام

7) Hotun-tam خاتون تام

8) Tal تال

9) Adaŋ اداڭ

10) Nom نوم

11) Bay باي

12) Türkül توركل, Hami'den en uzak nokta (280 li)

13) Ara-törük ارا تورك

14) Kurluŋ قورلوق

15) Ara-tam ارا تام

16) Badaŝ بادش

17) Ādrā ادرا, Matusovski'de: Edir

- 18) Tömürtä تمورته
- 19) Nār-nāsi نرناسى
- 20) Guṅgurti غوجورتى
- 21) Tar-boguz تاربوغوز
- 22) Nārin-keri نرن كرى
- 23) Kōšörtä كوشه Matusovski'de: Košetü-daba

VII. Hami'nin kuzeyi

- 1) Koray قوراي
- 2) Kiz-yār قيزير
- 3) Taş-ö تاشو Matusovski'de: Toşyu
- 4) Törük تورك Matusovski'de: Tugurik
- 5) Sār-kārā سر كرا
- 6) Tarāta تراتا
- 7) Kotazliq قوتازلىق
- 8) Kalgatai قلغاتاي
- 9) Ulan-bulaq اولان بولاق, Hami'den en uzak nokta (160 li)
- 10) Şärlär tegi شېرلار تاغى

Köylerin Tatarca adlarını bana 10 Ocakta Van'ın da akrabası olan Zemir Bek'in oğlu Hamili Memet Tair-beg yazdı. Bu Hamili Aksu'da bulunmuş. Aksu, Yarkent, Tibet, Kaşmir ve Bombay'dan geçerek bir keresinde de Mekke'ye gitmiş. Hami Van'ı kendi tebasını Kalmıkların da yaşadığı, Nom ve Adak köylerine sürüyor.

Hami şehri biri Müslüman, (çan tōu-çen), diğeri ise eski şehir (lou-çen) diye anılan duvarlarla çevrili iki bölümden oluşur. Kısa bir süre önce, bu iki kısım arasına "yeni şehrin duvarı" denilen bir duvar yapıldı. Hami'nin yöneticileri arasında Van dışında Tin yani; Hami vilayetinin (çji-li-tin) yöneticisi ve şi (çjen) -tay; yani Hami ordu komutanı bulunmaktadır. Burada Sartça iyi konuşan bir Dungan ile tanıştım. Geçenlerde Çin'in içlerinden gelen bu Dungan, Pekin'den Suçjou'ya telgraf hattı döşendiğini, hatta batıya doğru daha ilerilere de döşenmesi gerektiğini söyledi. Hami Sartları ile oldukça iyi anlaşıyorum. Zira 6 aydır (Mayıs- Kasım 1891) Çuguçak'tayım ve Hami Lehçesine yakın olan Loguçen Lehçesini adamakıllı öğrendim.

Hami Tatarlarında Kazan baskısı Kur'an ve hacılar tarafından getirilen, her dükkanda satılan İstanbul ve Kalküta baskılı heftüyek dışındaki tüm kitaplar el yazması şeklindedir.

Çin'deki Turfan Şehri

26 Mart 1892

Bu ay içinde Kırgız ve Dungan olan iki yol arkadaşım ile birlikte, bir posta arabasıyla Hami'den Piçan'ı geçerek Turfan'a vardık. Turfan da Hami gibi kerpiç duvarlar ile çevrili iki bölümden oluşuyor. Hami'de şehir dışında yaşıyordum; burada ise Müslüman tarafında bulunan bir Dungan oteline yerleştim. Misafirlere ikramlarım sayesinde Hami'de olduğu gibi burada da pek çok tanıdık edindim. Rusya'dan ikram etmek için: Siyu ve Eynem kurabiyeleri, Abrikosov reçelleri, sardalya, J. Borman çikolataları, ançuez, akide şekerleri, v. s. getirdim. Misafirlerimden Loguçen tszyun van'ının (II. dereceden knyaz) akrabası, Hoca Nay Han bana bugün kendi Van'ı ve onun yardımcıları hakkında şu ilginç bilgileri verdi:

Loguçen Van'ının yardımcıları sırasıyla üç teçji (Buryat. tayşa, Çince; tay-tszi); üç teçjinin altında iki darga (Moğol. daruga, Karg. ve Ury. targa); iki darganın altında su ve tarlalardan sorumlu iki mirân; bunların altında iki aksakal (reis) ve her aksakalın tarlasının sulanmasını kontrol eden dört yardımcısı bulunur. Mirânla eşit, ama dargadan daha aşağıda olan bir de natşen bulunur. Onun 24 süvarisi vardır ve o hırsızları, sarhoşları, kumarbazları ve hayat kadınlarını yakalar. Van'ın raportörüne dungan- bek denir. Dungan- bek'in yanında Van adına dilekçe yazan iki kâtip bulunur. Şehirde bir elem (şariat kanunlarını düzenleyen) ve bir de kadı vardır. Her ikisi de sarık takar. Halktan vergi toplayan ve devlet işlerini götüren yasaullar (görevliler) vardır. Yasaulların sayısı tam belli olmayıp, 30-40 kişi civarındadır. Devlet mührü van, elem, kadı ve müftü olmak üzere 4 kişide bulunur. Hami tsin-van'ında olduğu gibi Loguçen tszyun-van'ında da ikişer mühür bulunur: Bir tanesi İmparator tarafından verilen Çin mührü, diğeri ise baba tarafından alınan Tatar dilinde olanıdır. Diğer üç kişide bulunan mühürlerin hepsi Tatar dilindedir.

Şimdiki Van Sultan-Mâmut, Apridun'un oğlu, Memet- Sâit'in torunudur; Memet Sait, Peridun'un oğlu, Emin-van'ın torunudur; Emin-van, Niyaz-hoca-ahun'un oğlu, Sona-hoca'nın torunu ve Mir-veli-sufiya'nın (Mir göli-sopi) torununun çocuğudur. Loguçen vanı Loguçen dışında aşağıdaki köy ve kasabaları da yönetir:

- 1) Çıktım. چىقتىم Matusovski'de: Çjik-tam
- 2) Piçan. پىچان şehir
- 3) Şöğə. شۆگە
- 4) Hañ-du. خانك دو
- 5) Lämçin. لىمچىن
- 6) Çubañ-kur. چوبان كور
- 7) Yutulq. يۇتۇق

- 8) Siñgim سينگيم Matusovski'de: Senglim
- 9) Murtuq مورتوق
- 10) Kara-hoca قرا خوجا
- 11) Astanā آستانه Matusovski'de: Astag
- 12) Yāñhi يانكخى
- 13) Sirkip سيركيپ
- 14) Tügān-sāq توكان ساق
- 15) Supā-süyi سفاه سويى
- 16) Dāhan-süyi ده قان سويى
- 17) Lükçün-kariz لوکچون کاريز «Kariz»in anlamı yer altı arkıdır.
- 18) Digar-kariz دغار کاريز
- 19) Yañhi-kariz يانك خى کاريز
- 20) Kara-hoca-kariz قرا خوجا کاريز
- 21) Lükçün-çigä-bulak-kariz. لوکچون چيگه بولاق کاريز. «Çirä-bulaq» kıyısında kenevir yetişen dere demektir.
- 22) Lükçün-abāt guñşañ لوکچون ابات گونك شانك «Guñşañ»'in anlamı köy.
- 23) Siñim-guñşañ سينگيم گونك شانك
- 24) Piçan-su-beşi فيچان سوياشى «su beşi»'nin anlamı suyun kaynağı.
- 25) Lämcin-su-beşi لمجين سو باشى
- 26) Kök-yar كوك يار
- 27) Örtän agzi اورتانك اغزى «Örtän» anlamı karakol.
- 28) Turpan. طورقان şehir
- 29) Tołsun توقسون
- 30) Turpan-çirä-bulegi طورقان چيگه بولاغى
- 31) Tuyuq تويوق
- 32) Tuyuq-su-beşi تويوق سو باشى
- 33) Turpan-karizi طورقان کاريزى
- 34) Yämşi يمشى

35) Toksun-karizi طورفان كاريزى

36) Lükçünnün Murtuq yurti. لوكچون نينك مورتوق يورتى

Bu köy, kasaba ve şehirler arasındaki mesafeler hakkında kesin bir bilgi henüz edinemedim. Yalnız Turfan'dan Toksun'a kadar olan mesafe 180 li (Tatarca yol), Loguçen'e (Lükçün) 160 li ve Piçan'a 180 li olduğu biliniyor. «li» ½ versttir. Hami Van'ının 58, Loguçen Van'ının ise sadece 36 köyü var. Her iki Van tebalarını çok kötü sömürmekte; köylüler üç hafta onlara, bir hafta kendilerine çalışıyor. Ekinlerin önemli bir bölümü Van'a veriliyor. Hami vahasında olduğu gibi, Turfan vahasında da kutsal kişilerin yaşamlarından çeşitli olaylarla ilgili bir çok "mazâr" yani kutsal yer bulunmaktadır. Mesela: Turfan'dan 4 li güneyde bulunan, Yâmsi köyünde Hz. Ali'nin bindiği at (Düldül) 'ın izleri vardır. Hami'deki Memer-Beşir-van'ın kütüphanesinde birkaç «täskärä», (تسكرو) yani Müslüman erenlerinin yaşamını anlatan kitaplar vardır. Dediklerine göre, Loguçen'li Sultan-Mamut-van'ın kütüphanesinde de bu tarz kitaplar bulunmaktadır.

Mart ayını Turfan'da geçirmeyi düşünüyorum. Nisanın başında da Urumçi şehri ve İli vilayetinden geçerek, Semireçye bölgesine varacağım.

Çin'deki Kulca Şehri

12 Mayıs 1892

İki haftadan beri İli bölgesindeyim. Bizim konsolos V. M. Uspenskiy o kadar ince bir insan ki, beni kirli ve tozlu Dungan otelinden Kulca şehrindeki Rusya İmparatorluğu Konsoloslğunun, büyük bir bahçe içinde olan binasının güzel odalarından birine yerleştirdi. Bu uzun yolculuktan sonra, yeterince dinlendim ve Gan-su-sin-tszyan vs. gibi vilayetlerde yaşayan Çinliler ve Sartlar hakkında bir kaç dakika da olsa, sohbet edebilme fırsatı yakaladım. Çinliler Sartlara gerek hukuki işlerde, gerekse sıradan olaylarda oldukça sert davranıyorlar. Çinli memurların uyguladıkları işgenceler bir sistem halini almış ve bu işkenceler seyredenleri oldukça şaşırtıyor. Dikkate şayan birkaç işgence örneği:

- 1) İçinde taş kömürü yanan bir mangalla yapılan işkence.
- 2) Ucu iğne gibi keskin kamyş çubukları tırnağın altına çakmak suretiyle yapılan işgence.
- 3) Kemer yardımıyla kafayı sıkıştırma.
- 4) Bambu sopalarla avuç içlerine ya da kalça ve bacakların arkalarına vurma.
- 5) Küçük bıçakla ellere ya da sırta çizik atma.
- 6) Eller ve ayaklardan çekme.
- 7) Kızgın demir kafeslere veya sivri iğnelerle kaplı ağaç kafeslere kapatma.

Ölüm cezası ağır veya çabuk oluyor. Ağır ölüm cezası Tatarca «başap-öltürgeni» (باشاپ اولتورگانی) diye adlandırılıyor. Mahkumun bütün organları sırayla, önce burun ve kulaklar, sonra kol ve bacaklar olmak üzere ağır ağır kesiliyor. Bu arada kişi yavaş yavaş ölmektedir. Çabuk ölüm cezası (چاغیپ اولتورگانی), kafanın gövdeden ayrılmasıyla gerçekleştiriliyor. Ölünün kafası akrabalarına yollanıyor. Eğer yakınları yoksa, şehrin görülen bir yerine, en çok da bir kavşaktaki kafesin içine asılıyor.

Ama tüm bu söylenenler Çinlilerin kendi tebaalarını hiç düşünmedikleri anlamına gelmez. Şehir ve han duvarlarına asılan el yazması ve litografik ilanlar, Çinlilerin halkın refahını düşündüklerini göstermektedir. Bunun kanıtı olarak Rusçaya çevirdiğim birkaç ilanı dikkatinize sunmak isterim.

1) Guan-su yönetiminin 17. yılı, 4. ayının 6'sı tarihli (1 Mayıs 1891) Turfan-tin mühürlü ilanı (gösa-hat). «Uzaktan gelen kişiler, kötü niyetli arkadaşlarıyla bir çete oluşturarak geceleri soygun ve yağmacılık yapmaktalar. Bu tip işlerin burada çok sık yapıldığını duydum. Siz memurlar, her nerede olursa olsun, geceyi geçiren bütün insanları bana bildireceksiniz. Aksi hâlde sizi sert bir şekilde cezalandıracağım.» Bu nedenle, polis güçleri her gün otel ve hanlarda kalanların pasaportlarını kontrol ediyor.

2) Turfan-tin'in mührü bulunan 17. yılı, 3. ayının 5'i tarihli (1 Nisan 1891) ilan: Otlaklar için alınan ücretin ve kişi başına ödenen vergi için alınan makbuz ücretinin (muñ-päi) (10-30 kapik) kaldırılması hakkında ilan.

3) Turfan-tin mührü bulunan 16. yılı, 4. ayının, 8'i tarihli (14 Mayıs 1890) ilan: Kavgaya neden olan hayat kadınlarının (caläp) tutuklanması ve hayat kadınlarından rüşvet alınmasını yasaklayan ilan.

4) Çin Türkistanı Valisi Ven-vu fan-tây'ın mührü bulunan 18. yılı, 3. ayının, 1'i tarihli (16 Mart 1892) ilan: «Duyduğuma göre halk kendi şehrinin kançılaryasına (yâmul) değil, başka bir halkın kançılaryasına dilekçe vermektedir. Böyle yapmasınlar! Başka bir şehirde dilekçe vereni ciddi bir şekilde cezalandıracağım. Dilekçeler kendi kançılaryalarına verilsin.»

5) Aynı fan-tây'ın mührü bulunan 18. yılı, 3. ayı tarihli (1892) ilan: «İpek böceklerinin yetiştirildiği sıcak mevsimler başlamıştır. Bu böceklerle çok büyük bir ihtimam gösterin. Onlara taze dut yaprağı (cücäm) yedirin. Çünkü bu ağacın taze yapraklarını yiyen böceklerin ipleri çok iyi olur.

6) Turfan-tin mührü bulunan 17. yılın, 9. ayı tarihli (1891), köylü ve tüccarların şüpheli kişilere (öndö adamlar) yatak vermesini yasaklayan ilan.

Çinli memurlar bir yerde sadece üç yıl görev yapıyorlar. Ondan sonra başka bir şehre gönderiliyorlar. Bunu da memurların, kendilerine bağlı kişilerin mal varlığını öğrenerek onlardan haraç almalarını önlemek için yapıyorlar.

Turfan ve Loguçen Sartları için en zor mükellefiyet, kırmızı bakırın çıkartılmasında çalışmaktır. Bu bakımdan Urumçi şehrinde Çinlilerin «dā-çañ» (büyük para) ya da «huñ-çañ» (kırmızı para) diye adlandırdıkları kare delikli paralar yapılmaktadır. Sartlar büyük paralar ödeyerek bu mükellefiyetten kurtuluyorlar. Ayrıca Van'a veya Çinli memurlara her başvurduklarında para harcamak zorunda kalıyorlar.

Sonuç olarak, Hami Tatarlarının derleme kitaplarında karşılaştığım özdeyişler hakkında birkaç şey söyleyeceğim. Bu özdeyiş derlemeleri kâh كثر الملك (devlet hazinesi), kâh مجموعة الأحكام (yasa mecellesi) olarak adlandırılır. Hristiyan hizapçıların sık sık başvurdukları eski «Pçelə» mecmuasındaki fikirlerin, klise büyüklerinden Büyük Vasili'ye, Yohan Zlatoust'a atfedildiği örneğinde olduğu gibi, bu mecmualarda da Hamiler tarafından üretilen fikirlerin de gerçeğin ta kendisi olduğunu kanıtlamak için Arabistan, İran, Buhara, Semerkant ve Mısır'ın büyük din adamlarına atfedilmiştir.

1) Kadın. Utanması, arlanması olmayan kadın, tuzsuz yemek gibidir.

2) Bilgin. İş yapmayan bilgin, susuz ark gibidir.

3) Çar, hükümdar. Adaletsiz yönetici, yağmur getirmeyen bulut gibidir.

4) Sır. Beş kişiye sır vermemek gerekir: Kadına, çocuklara, cahile, köleye ve tecrübesiz arkadaşla. Bu özdeyiş ünlü doktor İbn-i Sina'ya (ابو علي حسين ابن سينا) atfedilmiştir.

5) Utanç. 8 şeyi kendin için istemek utanç vericidir: Zenginden altın, güzelden çiçek, arkadaştan borç, kâtipten kâğıt, terziden iğne, düşmandan yardım, askerden silah ve açtan yiyecek.

6) Ayıp. Bir hükümdarın dünya malı için cimri ve aç gözlü olması ayıptır.

7) Telifisi imkânsız olan dört şeyi geri döndüremezsin: Söylenen sözü, kaderin yazgısını, atılan kurşunu ve geçen hayatı. Bu özdeyişler Mısırlı Zenon'a atfedilmiştir.

8) Çok derin saygı. On durumda çok derin saygı göstermek gerekir: Et ve mercimek yerken, Kur'an'ın II. bölümündeki (256. ayeti) أَلِةَ الْكَرْسِيِّ okurken, abdest alırken, namaz sırasında Mekke'ye dönerken, doğal ihtiyaçları karşılarırken (aya yüzünü değil, sırtını döneceksin), isim söylerken (ana-babaya isimleriyle hitap etmemek), ana-babanın emirlerini yerine getirirken ve bilgili insanlarla konuşurken, geceleyin uyanırken, Müslümanlık emirlerini yerine getirirken, dua ederken ve kelime-i şahadet getirirken.

9) Sefalet. Sefaletin nedenleri şunlardır: Ayakta dururken pantolon giymek, sakal ve bıyıkla oynamak, eşikte durmak, sol elle yemek yemek, elbisenin eteğine yüz silmek, ateşe ya da ayak altına soğan ve sarımsak kabuğu atmak, usule aykırı abdest almak. Bunlar Hoca-Hasan Basri'ye atfedilen özdeyişlerdir.

10) Unutkanlık. Şu hareketler insanı unutkan yapar: Kendi dış görünüş ve kıyafetiyle ilgilenmek, aralıksız gülmek, ağlarken Kur'an okumak, devcler arasında

geçmek, kamyş kalemin yongalarına basmak, meyve ağaçlarının diplerinde ihtiyaç gidermek, tahta parçasıyla dişlerin arasını temizlemek, alındaki saçları tıraş etmek, ezan okunurken bir şeyler yemek, mezarlıkta bir şeyler yemek, iki insan arasından geçmek, yaşlı birinin yüzüne bakmak ve haddinden fazla uyumak.

11) Fakirlik. Şu davranışlar insanı fakir yapar: Ana-babaya ismiyle hitap etmek, yol kenarında yemek yemek, yaşlıları geride bırakmak, gece vakti suyu açık bir kapta bırakmak, örümcek ağını bozmak, mumu üfleyerek söndürmek, yalan söylemek, evde çer-çöp saklamak, turnak kemirmek, kafada sarıkla yatmak. Bunlar Semerkant şehrinden bir ermiş kişiye atfedilen özdeyişlerdir.

12) Hayat. Allah'ın adını sürekli anan ve O'nun emirlerini yerine getiren kişinin hayatı uzun olur. Bu özdeyiş Şeyh Halid-id-din-Attar'a atfedilmiştir. Derlediğim tüm özdeyişleri burada sunmadım. Ama verdiğim örnekler bile araştırdığım halkın manevi hayatı hakkında bir fikir oluşturmaya yeterlidir.

Hami Tatarlarının ve Doğu Türkistan Tatarlarının yazılı ve sözlü olmak üzere iki edebiyatları vardır. Yazılı edebiyatı daha çok Arap, Fars ve Çin dillerinden çeviriler meydana getirir. Oysa halk edebiyatı oldukça zengindir. Kur'an'ın yasaklamasına rağmen Hami Sartları (Tatarlar)'nın resim yapmaları, içki içmeleri ve Çinliler için put yapmaları ilginçtir. Hamilerin çeşitli ruhlara ettikleri birkaç dua derledim. Bu dualar Karagashlıların, Uryanhay ve Minusinsk Tatarlarının Şaman dualarına benzemektedir. İnsanlarda hastalığa sebep olan bu ruhlar dört sınıfa ayrılır: Bunlar; Müslüman, Hristiyan, putperest ve Yahudi ruhlardır. (کافر فری، مسلمان فری، جهود فری، ترسا فری)

Semireçye Bölgesi, Carkent Şehri

21 Mayıs 1892

Bu günlerde, Çince adı Suy-din-çen olan Suydun şehrinden çıktım ve şimdi Rus sınırındayım. Tarbagatay, İli ve yeni vilayet olan Gan-su-sin-tszyan civarındaki yolculuğumu zengin etnografik, linguistik materyaller ve büyük bir para koleksiyonu toplayarak başarılı bir şekilde tamamladım. Çin'in kuzey-batısındaki Çuguçak (Çince Biyar), Durbulcin, Kur-Kara-Usu, Manası, Çan-tsi (Sanji), Urumçi, Guçen, Hami, Piçan, Turfan, Cin-ho, Suydun, Kulca şehirleri ve onlara yakın köy ve kasabaları ziyaret ettim. Kazak-Kırgızlarıyla Çin-Tatarlarının dil ve yaşantılarını inceledim. Linguistik materyallerin yanı sıra, etnografik materyaller ve para örnekleri de kısa süre zarfında Akademiye sunulmuş olacak. Turfanlıların ve Hamililerin havlulara, pabuçlara, elbiselere, yastıklara, tütün keselerine ve diğer ev eşyalarına işledikleri resimlerden bir çok örnek çıkardım. Resimlerin büyük bir bölümünü çiçek ve motif desenleri oluşturuyor. Bu mektubumda topladığım para örnekleri hakkında birkaç söz söylemek istiyorum.

Bütün Gan-su-sin-tszyan eyaletinde tedavülde olanlar; özel ticaret firmalarınca çıkarılan bonolar, ağırlığına göre alınan ve satılan gümüş külçeler, gümüş paralar, kırmızı ve sarı bakırdan yapılmış paralar.

I. Bono

Bono ya da tahviller sadece hamiline olmak üzere 5 tsan gümüş (1 ruble) ve 1 lan (2 ruble) değerinde yapılıyor. Bazen devlet daireleri tarafından çıkarılan bonolara (te-tszi) da rastlanıyor. Özel bonolar devlet tarafından garanti altına alınmaz, bu nedenle üzerlerinde devlet mührü bulunmaz. Hatta sıklıkla üzerlerinde yıl bile belirtilmez. Bunların ortasında değeri kayıtlıdır, kenarlarındaysa herhangi bir çiçek ya da insan, hayvan, kuş gibi canlı motifleri bulunmaktadır. Bonolarda şunlara rastladım: a) Urumçi ticari firması Yuñ-çun-tañ (Urumçi şehri, Huñ-myao-tszi; yani Kızıl tapınak şehri diye adlandırılır) bonosu; b) Urumçi ticari firması Sin-şin- tay- bonosu; c) Urumçi ticari firması Hın-çañ-sin bonosu; d) Guan-syu'nun yönetiminin 17. yılında, yani 1891'de, bölge hakimi (di-fañ-guan) 'nin mührü ile tedavüle sürülmüş Çuguçak bölge hazinesi bonoları; e) Guan-suy'un yönetiminin 6. yılında, 1880'de Hami şehrinin Çince Sin-çen-nañ-guan (yeni şehir) diye adlandırılan kısmında bulunan Hn-ñ-fn-çañ eczanesi bonoları, f) Guan-suy'un yönetimi döneminde, Kur-Kara-Usu bölge hakiminin mührüyle tedavüle sürülen ve Vu-su-guàn-çan-şjyu olarak da adlandırılan Kur-Kara-Usu şehri bölge hazinesinin bonoları. Bu tahviller ya da bonolar sadece basıldığı şehirde ya da ona yakın bölgelerde piyasaya sürülür. Bu poliçeler, uzunluğu 5, genişliği 2 ½ verşoğu* bulan Çin kağıdına ya da beyaz Rus kalikoduna basılır. Yazılar vernikle kaplıdır. Bu bonolar için ödeme genellikle Çin yeni yılından hemen önce, yani 8 Ocak-7 Şubat arası yapılması gerekiyor.

II. Gümüş Külçeler

Gümüş külçeler, bütün Ruslar ve Çinliler tarafından alınıyor ve satılıyor. 1890-1892 yılları arasında Rus parası ile gümüşün 1 funtu 23 ruble, 4 kapık, ½ pudu 460 ruble, 80 kapık ve 1 pudu 921 ruble, 60 kapıktı. Çin ölçü birimi ile gümüş lan ve lanın birimlerine göre alınır ve satılır. Bir lan gümüş, 8 ½ altın veya 2 ruble 4 kapiğe eşittir. (1891-1892 yılları ortalama fiyatı) Bir lan 10 tszan'a eşittir. (Çan Tatarca miskal); 1 tszan da 10 fin'a eşittir. Normal alış verişlerde 1 fin 2 kapık, 1 tszan ise 20 kapiğe eşittir. Rus gümüş parası, sınır bölgeleri dışındaki diğer yerlerde geçmez.

III. Gümüş Paralar

Gümüş paralar; Kaşgar, Yarkent, Aksu, Yangi-gisar ve Hotan gibi şehirlerde basılıyor. Bu şehirler sadece Manjur ve Tatar harfleriyle belirtiliyor. a) Kaşgar ve Yarkent, b) Kaşgar, c) Yarkent, Aksu, Yangi-gisar ve Hotan ya da Hoten. Onların

* verşok = 4,4 cm, Ç. N.

üzerinde değerleri ya Çince, ya da Tatarca (vu fin= 5 fin, 10 kapık) Tatarca (5 fuñ, 10 kapık ya da 10 gümüş) olarak belirtiliyor. Değeri yerine bazen ağırlık da gösterilebilir. Örneğin; Tatarca “vezin 5 fuñ ya da “vezni 5 fuñ” yani ağırlığı “5 fin (10 kapık)” idi. Gümüş paralardan, 1875- 1882 yılları arasında basılmış İmparator Guan-syu'nun ve birkaç da 1873- 1875 yılları arasında basılmış İmparator Tun-çi'nin sikkelerini gördüm. İmparator'un ismi ya biri aşağıda, diğeri yukarıda olmak üzere iki Çin hiyeroglifiyle ya da Tatarca şu şekilde verilir: “كك شو” ya da “كانكشوی نك”. Yıllar Müslüman tarihine göre, Arap rakamlarıyla ya da Tatarca kelimelerle belirtilir. Bazen de hiç belirtilmez. Sıkça yılın iki rakamı paranın bir tarafında, kalan iki rakamsa diğer tarafında bulunur. Bazı paralar üzerinde yıl ters olarak basılmıştır. Örneğin; 1295 yerine 5921 (miladi 1878). İmparatorluğun Tatarca kelimelerle belirtilmesi şu şekildedir: Üçüncü yıl (1877), beşinci yıl (1879) ve yedinci yıl (1881). Paraların her iki tarafının ortasında Çinlilerin bakır paralarındaki kare şekilli deliklere uygun gelen küçük kareler (□) bulunmaktadır. Bazı paralarda şu Tatarca yazılara rastladım. a) “ضرب كاشغر لطيف” (bir yüzünde) ve عبد العزيز خان (diğer yüzünde). b) “درپ ياركند” — Yarkent’de darbedilmiştir. c) قىلغان اقسودا veya قىلغان اقسودا = Aksu’da yapılmıştır. d) قىلغان كاشغردا veya قىلغان كاشغردا = Kaşgar’da yapılmıştır. e) ضرب يىنكى حصار = Yangi Hisar’da darbedilmiştir. f) ضرب ختن = Hoten’de darbedilmiştir.

Bütün bu yazılar genelde şu şekildedir:

- Bir yüzünde: Solda Mançurca şehir adı, sağda Tatarca şehir adı, aşağıda ve yukarıda (iki hiyeroglifle) Çince değeri; diğer tarafta: Aşağıda ve yukarıda (2 hiyeroglifle) Çince İmparator’un adı.
- Bir yüzünde: Tatarca basım yeri ve Müslüman tarihi; diğer tarafta: Tatarca Abdül Aziz Han’ın ya da İmparator’un adı.
- Bir yüzünde: Tatarca sağda ve solda basım yeri, yukarı ve aşağıda (2 hiyeroglifle) Çince değeri; diğer tarafta: (2 hiyeroglifle) aşağıda ve yukarıda Çince İmparator’un adı, her iki yanda Arapça tarih.
- Bir yüzünde: Tatarca basım yeri; diğer tarafta: Tatarca değeri ve Arapça tarih.
- Bir yüzünde: Tatarca değeri; diğer tarafta: Tatarca Çin ağırlık birimi ve Arapça basım yılı
- Bir yüzünde Tatarca İmparator’un adı ve Arapça basım yılı veya basım yılının bir kısmı (2 rakam); diğer tarafta, Tatarca İmparator’un iktidar yılı ve ikinci yarısında Arapça basım yılının diğer yarısı veya tamamı.

Bu gümüş paralar ağırlığına göre de alınıp veriliyor, değiş-tokuş ediliyor. Onlar ince, kalın, büyük ya da küçük olabiliyorlar. Bütün Kuzeybatı Çin’de gümüş külçelerin yanı sıra tedavülde bulunuyorlar. Genel olarak tanesi 10 kapık değerindedir.

IV. Bakır Paralar

Dökme veya darbedilmiş bakır paraların tanesi $\frac{1}{2}$ kapiktir. İpe dizebilmek için bu paraların ortasına kare bir delik açılıyor. Bu paralar 1890-1892 yılları arasında sadece Doğu Türkistan'da, Urumçi, Guçen, Kur-Kara-Us ve Manas civarlarında tedavüldeydi. 1891 Kasımında Urumçi'ye gelen Çin Türkistanı'nın yeni valisi Van-vu fan-tay bu paraların Hami, Barkul, Çuguçak ve Kulca gibi diğer Kuzeypati Çin şehirlerinde de kullanılmasını istedi. Önceden Aksu'da da dökülen bakır paralar, şimdi sadece Urumçi şehrinde dökülüyor. Kuçar ve Yarkent'te dökülmeyip de darbedildiklerinden bunlar dökme paralardan daha zariftir. Şehir adları eskiden olduğu gibi şimdi de Mançurca ve Tatarca olmak üzere iki türlü belirtilir. Şöyle ki: a) Kuçar, b) Aksu, c) Yarkent. Mançuca yazı genel olarak solda, Tatarcası da sağda bulunuyor, yukarıda ve aşağıda Çince "dañ-şi" (piriçten yapılan 10 paraya eşit), "sin-şi" (yeni 10 paraya eşit), "çe-şi" (aynı değerde), ya da İmparator'un idarede bulunduğu yılı belirten iki hiyeroglif bulunuyor. Bazen de yukarıda ve aşağıda hiçbir şey bulunmuyor. Diğer tarafta, sağda ve solda «tuñ-bao» (aralıksız hareket, değişmeyen hazine) anlamındaki kelime, aşağı ve yukarıda ise İmparator'un adının bulunduğu iki Çin hiyeroglifi yer alır. Tsyan-lun'un (1736-1795 yılları arasında hüküm süren), Tsya-tsin'in (1796- 1820), Dao-guan'ın (1821- 1850), Syan-fin'in (1851- 1861), Tun-çji'nin (1862-1874) ve şimdiki İmparator Guan-syu'nun (1875-1891) isimlerinin yer aldığı paralara rastladım. Bir yüzünde كاك خوجا (Van-hoca), diğer tarafında ise İmparator Tsyan-lun'un adının bulunduğu bazı paralara rastladım. Kuçar'da basılan bazı paralarda Tatarca ibarelere de rastladım. Şöyle ki: a) bir yüzünde: ضرب دار السلطنة كوجا = Başkent Kuçar'da basılmıştır, diğer tarafta: سيد غازي راشدين خان yazısı vardır. b) bir tarafında: ضرب السلطنة اقسو = Başkent Aksu'da basılmıştır, diğer tarafında: سيد غازي راشدين خان yazısı bulunuyor. Şehir adı yerine sık sık «tuñ-bao» anlamına da gelen Mançurca tsoh-bao ya da tsos-bao kelimeleri kullanılır. Kuçar'da basılan paraların üzerlerinde bazen şehir belirtilmez. «10 para değerindedir» ve İmparator'un yönetimini belirten kelimeler de seyrek olarak yazılır. Bunun yerine mutluluğu veya toprağı ifade eden bir yuvarlak konulur. Bakır paraların hacmi ve ağırlığı hemen hemen aynıdır. Günümüzde bu paralar, Urumçi'de bulunan darphaneden başka yerde basılmaz.

V. Pirinç paralar

1890-1892 yıllarına ait pirinç paralara Barkul, Hami, An-si-çjou, Suydun ve Kulca gibi şehirlerde rastladım. Bu paralar ilk üç şehirde tanesi $\frac{1}{6}$ kapık ediyor. Bu paraların hacim ve ağırlıkları farklıdır. Onların ağırlıkları $\frac{1}{5}$ veya $\frac{1}{2}$ lottur. Bu paraların ortasına, ipe dizmek için kare bir delik açılır. Bir yüzünde; sağda Mançurca "tsoh", "has", "is", "su", "tsañ", "tuñ", "di", "kūn", solda ise "bao", kelimeleri bulunur. Yukarı ve aşağıda ise, hiçbir şey yoktur. Diğer tarafta: Aşağı ve yukarıda İmparator'un adını belirten iki Çin hiyeroglifi, sağda ve soldaysa, Mançurcadan

transkripsiyon edilmiş Çince aynı kelimeler vardır. Pirinç paraların üzerinde yukarıda gösterilen 6 imparatorun başka, daha önce hüküm süren diğer üç imparatora da rastlanır. Bunlar: Şun-çji (1644-1661), Kan-si (1662-1722) ve Yun-çjen (1723-1735)'dir. Pirinç paralarda şehir ibaresine bir kere bile rastlamadım. Mançur (Tsin) hanedanının bu paraları dışında önceki Yuan (Moğol) ve Min (Çin) hanedanlarının paraları da tedavüldedir. Bu iki hanedana ait paraların bir yüzü tümüyle boştur. Diğer yüzünde ise Çince aşağıda ve yukarıda İmparator'un ya da İmparatorluğun adı, sağda ve solda ise Rusçaya şu şekilde çevrilen kelimeler vardır. Değişmeyen doğu hazinesi (tuñ-bao), sürekli hazine (niñ-bao), ebedi hazine (di-bao), sağlıklı hazine (tsañ-bao), ejderha hazinesi (luñ-bao), kutsal hazine (şiñ-bao), bereket veren hazine (fiñ-bao), yüce huzur (tay-niñ), şans hazinesi (fu-bao), huzur hazinesi (piñ-bao), gerçek hazine (yu-bao), zengin hazine (fin-bao), her yerde hazır ve nazır olan hazine (dao-bao), değerli hazine (şuñ-bao), şans hazinesi (tsı-bao) ve dünya hazinesi (hua-bao). Bu paraların bazıları o kadar küçük, hafif ve kırılabilir oluyor ki, bir fiske vurmaya birkaç parçaya bölmek mümkündür.

Bakır paraların ağırlığı 4, 4 ½ funt (2 ruble karşılığı), pirinç paraların ağırlığı ise 10-13 funt civarındadır (2 ruble karşılığı). 31 Aralık 1891'de, Hami şehrine gelince burada bulunacağım 2-3 ay zarfında harcamam için gümüş paralarımı pirinç paralarla değiştirdim. 8, 68 funt gümüş (200 Rus rublesi) yerine, 28 pud 30 funt bakır para aldım. Bunları da arabacım bütün gün sırtında eve kadar taşıdı.

Gümüş ve bakır paralar şu şekilde adlandırılıyor:

<i>Rusça</i>	<i>Çince</i>	<i>Tatarca</i>
lan	lyañ	sār
tsan	tsañ	miskāl
fin	fiñ	puñ
gümüş para	yañ tsañ	aq tāñgā
bakır para	huñ tsañ	kizil pul, dāçan
pirinç para	huan tsañ	yarmaq

Kesin hesaplamalarda finin (2 kapık) kısımları da dikkate alınır. Şöyle ki: 1 fin=10 li ve 1 li=10 ho'ya eşittir. Nominal değeri 12 ruble (5 parçası 2'şer ruble ve 2 parçası 1'er ruble) olan 8 adet bono; 5 ruble 60 kapık değerinde 56 adet gümüş para; 90 kapık değerinde 180 adet bakır para ve 45 kapık değerinde 216 adet pirinç para.

Rus tüccarları Çin'den sadece gümüş külçeleri getiriyorlar ve bunları Kyahta tüccarlarına yolluyorlar. Rus tebaadan sadece Sart ve Kırgızlara, ticaretle uğraşan gerçek Ruslara yalnızca Çuğuçak, Durbuljin, Suydun ve Kulca'da rastladım. Urumçi, Turfan ve Hami'ye sadece Rus saat ustaları ve fotoğrafçılar gidiyor. Birincilerden Glunovski,

Mezgin ve Vasilyev'e, ikincilerden ise İ. F. Tolşin'e ve F. T. Vasilyev'e rastladım. Biyli tüccarlar önceleri Hami ve Barkul'a giderlerdi, şimdiyse orada değiller.

Çin'den Rusya'ya gümüşten başka kürk, halı, ipek, pamuk, çay, porselen takımlar, nişadır gibi malzemeler de gidiyor. Rus mallarından demir eşyalar, kumaş ve stearin mumlar, Çin seddinin Tszya-yuy-guanski kapılarına kadar ulaşıyor. Çin'e ticari malzemelerin yanı sıra adları da beraberinde gidiyor. Şöyle ki: Hami Tatarlarında patnos (rusça-tepsi) = pätñüs, sitets (rusça-basma) = çit vs. olarak adlandırılıyor.

Askıs Köyü, Yenisey Vilayeti

Minusinsk Cıvarı

18 Ağustos 1892

Tarbagatay, Hami, Turfan ve İli civarındaki gezimin sona ermesiyle, 1 Temmuz 1892'den itibaren Minusinsk civarına gelip Minusinsk Tatarlarının Şamanizmini ayrıntılı bir şekilde incelemeye başladım. Temmuzun 1'inden 20'sine kadar Taştıp, Askıs ve Kamışta nehirleri civarında yerleşmiş olan Tatar köylerini ziyaret ettim ve Beltir, Kalar, Sagay ve Kaçın Türklerinin Şaman hikayelerini ve dualarını derledim.

I. Sagaylar

Sagayların "ot ene" diye adlandırdıkları ev anasına yönelik ateş hayır duasını ve doru atların koruyucusu dağ ruhuna (tag äzi) hitabeden birkaç şiir derledim.

II. Beltirler

Beltirlerden dağ ruhuna, su ruhuna ve at, inek, koyun gibi ev hayvanlarının (koruyucu) ruhuna yönelik dualarını (algıs) derledim. Ayrıca Şamanların kendi ağzından tefin Şamana dönük iç kısmını ve halka, ateşe ve kapiya dönük dış kısmının tasvirini derledim. Beltir Şamanları şöyle der: Kızıl atların koruyucu ruhu Çin topraklarında, mavi atları gökte, Tanrı Ülgen'in yanında, kara yağız atları s (Aba-tur) civarında, Altay dağlarının eteklerinde, boz atları genellikle dağların doruklarında, açık doru atları de yine Çin'de, Çin ile Altay sıradağları arasında, alacalı atların koruyucu ruhu da Abakan'ın zirvelerinde bulunur.

III. Kalarlar

Kalarlar resmi belgelerde Karaçer Boyu olarak geçer. Kalar Şamanlarının dualarında Adem ile Havva'nın isimlerine «Adam» ve «Imay» şeklinde rastladım. «Imay-İñä» den (Havva Ana) ilk insanlar doğmaya başladığında Tanrı yeryüzüne akağacı da yolladı. Şamanlar, Adem ile Havva'nın yeryüzünde görünmelerini s Tatarlarından öğrendiklerini söylerler. Yeraltı dünyasının korkunç hükümdarı Erlik Han'ın yaşadığı yer batıdadır. Kalar Şamanlarından, tefin detaylı tasvirini, dağ ruhuna kurban sunma

dualarını, sarı, boz, kara yağız, akgozlü, doru ve kızıl atların hami ruhlarına ve tefin üzerinde siyah kurbağa şeklinde tasvir edilen koyunların hami ruhuna yönelik dualarını derledim. Bir de Kalar Şamanlarının su, dağ ve ateş ruhlarına yönelik dualarını kaydettim. Süt dökme, mezarlar, kapı eşiği, bıçak, kasırga, tükürük, ev ruhları, ayı ve yılanla ilgili 12 inancı da onların ağzından derledim. Kalar Şamanlarına göre, dağ ruhu geceleri özellikle hoşuna giden atların yelelerini örüyor. Ayrıca Kalarlarda, sıradan insanların cenaze törenleriyle çok az benzerlik gösteren Şaman cenaze törenlerini de derledim.

IV. Kaçınlar

Kaçın Şamanları ruhlar hakkında şunları söylüyor.

1) *Ateş duası*. Ateş, 30 tane dişi olan, gece ve gündüz evi bekleyen bir anne olarak görülür. Ateş ruhuna genellikle «māray pastıg aq silākkā», yani kara yanaklı, ak, besili koyun kurban edilir. Ateş ruhunun sırtına, boynuna ve omuzlarına inen 50 küçük saç örgüsü vardır. Bu ruh ev sahibini gece-gündüz, arkadan-önden gelebilecek tehlikelere karşı korur. (Pleyad) Takımyıldızları da aynı koruyucuya sahip olduklarından, ateşle ilgililer.

2) *Su duası*. Su ruhunun yatağı kırmızı, şapkası mavi çuhadandır. O «kara başlılara» (kara-pas) yani insanlara yardım eder, «otlanlan» (kadargan) yani ev hayvanlarını korur.

3) *Ayı duası*. Ayıları koruyan ruh siyah demir takar, siyah demir üzerinde dinlenir, kapı eşiklerini korur ve kara kuş kirazı yer.

4) *Kuş duası*. Kuşların koruyucu ruhu kuzgun gibi kara bir ata biner, kara kayın tavuğuyla beslenir. Onun atı «sübür» dağındaki otu yer ve süt gölünden içer.

5) *Bitki duası*. Bitkilerin koruyucu ruhu Çin topraklarında yaşar, kırmızı tütün içer ve sırtı aynı bir yılan gibi olan mavi-beyaz bir ata biner. Eğeri ve üzengisi pirinçtendir; elbisesinin kenarı siyah sırmayla işlenmiştir. Kara bir bez ile kendini yelpazeler.

6) *Dağ duası*. Dağ ruhuna deniz ve ormanların buharı kurban edilir. Bu ruhun dağları yabani yemişlerle ve çayır melikesi ile kaplıdır. Kuyrukları ve yeleleri tüm dünyayı kaplayan boz atlara biner. Kamçısı siyah su samuru, atının kuyruk altından geçen kemeri ise gri su samurudur. Siyah çuhayla örtünür, sarp kayalarda yaşar, siyah kadife giyer, kamçat samurundan şapka takar ve altın yapraklı akağaçların gölgesinde dinlenir.

7) *Açık mavi atların koruyucu ruhunun duası*. Bu ruh, açık mavi taya biner. Dualarda da söylendiği gibi bu ruh kültü Oyrat ve Kırgızlardan alınmıştır. Bu açık mavi atların koruyucusu Abakan sıradağlarının beyaz zirvelerinde yaşar, altın yapraklı akağaç gölgelerinde dinlenir, beyaz bulutlar üzerinde yürür. Babası kutsal Arkay, annesi kutsal gökyüzü (Tegir) 'dir.

8) *Teleütlerin koruyucu ruhunun duası*. Duadan da anlaşıldığı gibi bu ruhun kültü Kuznetsk'ten alınmıştır. Bu ruh mavi-kırmızı ata biner; bastonu kumda biten gri sepetçi söğüdünden, yemeği; donmuş yağ ve lapadır.

Ayrıca Kaçınlerden dualarla aynı anda yapılan törenleri ve Şamanların yaptığı detaylı tef tasvirlerini derledim. Derleme yaptığım bütün Şamanların şiirleri çift kafiyeli satırlardan oluşmaktadır. Bu çift kafiyeli şiirler de daha sonra üç kafiyeli şiire ya da iki defa tekrarlanan üç kafiyeli şiire geçmektedir.

Abakan'a sol taraftan kavuşan, Yes Nehri'nin yukarı sol kıyısındaki Kızılasov Ulusu (Köyü)

12 Ekim 1892

Bugün Karga, Peltir ve Sagay boylarının dil ve yaşam tarzlarıyla ilgili incelememi bitirdim ve bir ay sonra St. Petersburg 'a dönmeyi planlıyorum. Tom vilayeti sınırına yakın, Yes'in yukarı kısımlarında birkaç Şaman duası, inanç, efsane, vs. yi derledim.

I. Efsaneler

1) Sug kargazı (Askıs Bozkır Duması'nın Uzakkarga boyu) ve Tag kargazı (aynı Duma'nın Yakinkarga boyu) önceleri birlikte yaşayan iki öz kardeşten meydana gelmiştir. Bir defasında bir kartal avlamışlar ve kendi oklarına takmak için tüylerini paylaşmaya başlamışlar. Fakat araları bozulmuş ve ayrılarak farklı yerlere yerleşmişler: biri dağda (tag), diğeri ise nehirde (sug) mesken edinmiş.

2) Şimdi Askıs'ın sağ kolu olan Bayu Irmağı'nda yaşayan Sagay boyunun İçäğä kolu buraya Açın civarında bulunan Iyus Nehri'nden gelmiştir ve ilk önce Kızılas Ulusu'ndan 25 verst uzaklıkta, Yesi Nehri'nin yukarılarında bulunan Sakçak-taşkıl sıradağlarının eteğinde mesken tutmuştur. Bir keresinde bu boy birçok geyik avladıktan sonra etini yemeğe başlamış, üzerine de soğuk su içmiş. Boyun büyük bir bölümü soğuk almış ve bağırsak (içäğä) hastalığından ölmüş.

II. Alametler ve İnançlar

- 1) Yakında ölecek kişiye yılanın ayakları gözüktür.
- 2) Zor doğum yapan kadının karnı üzerine enlemesine yılan derisi konursa, doğum kolaylaşır.
- 3) Eğer ateş çıtırdayarak yanarsa, misafir gelecek demektir.
- 4) Yakından esen fırtınanın ardından şöyle söylenir:

Tār tonnıg- Tas kat!

Tagayak pürügtüg- Kü kat!

Çevirisi: Ah, sen keten elbiseli kel kadın!

Ah, sen, yuvarlak şapka takan hilekâr kadın!

Böyle söylemelerinin nedeni, fırtınanın kötü bir kadın ruhu olduğu inancıdır.

5) Kapı eşiğine oturan küçük çocuklar asla büyümmezler.

6) Mezarlıkta bir şey elle gösterilmez. Kafayla işaret edilir. Aksi takdirde ele bir hastalık gelebilir.

7) Bazı geceler bir yerlerde küçük mavi ateşler yanar. (Kutsal Elm Ateşi ya da hareket eden ateş) Tatarlar ona "üzüt odı" yani, yakında ölmesi gereken birinin yanan ruhu derler.

III. Gelenek ve görenekler

Çok eskiden, ölen bir çocuğu toprağa değil, başka bir yere gömerlermiş. Onu bir keçeye sararlar ve ağaç kabuğuyla kapırlarmış. Sonra ya bir dala bağlar, ya da yaşlı bir ağacın kavuğuna koyarlarmış. Bu âdet 60 yıl önce kalkmış.

IV. Şamanlar

Karga Boyu kendi Şamanları (şam) hakkında bana şunları aktardı:

Tören sırasında Şaman çeşitli ruhlara hitaben şiirler söylemiş. Eğer Şaman, gerçek ruhlara değil de başka ruhlara hitabederse, hasta iyileşmezmiş. Kamlama sırasında Şaman çadırın ön köşesinde, ateşin güneybatısında, keçe ya da kürkünü altına alarak oturmuş. Şamanın tefini ateşte yalnızca erkekler kurutmuş, kadınlar ellerini bile sürmezlermiş. Şaman, ilk önce koruyucu ruhları davet edermiş, onlardan hastalığa kimin neden olduğunu öğrenirmiş, sonra da hastalığa neden olan kötü ruha dua edermiş. Şamanın şapkası kartal ve puhu kuşu gibi kâhin kuşların tüyleriyle süslüymüş.

Şamanın tavsiyesine göre kötü ruhlara at (ızık) adanmış.

1) Kızıl atların koruyucusu «Çar kenän» diye anılır. O migreni tedavi eder. Ona kurban olarak dağ keçisi, balık ya da kandık bitkisi sunulur.

2) Sarı atların koruyucusunun ismi «Çar Salıg» dır. Kurban olarak ona dağ ya da yaban keçisi veya geyik sunulur. Şamanların dediğine göre sarı atların koruyucusu, Kızıl Soyonlar'ın topraklarından güneyde yani, Güney Moğolistan'da yaşar. İç hastalıkları iyi eder.

3) Kara yağız atların koruyucusuna «Çar Tumā» deniyor, tifo ya da sıtma gibi hastalıkları iyileştiriyor. Ona kurban olarak dağ ya da yaban keçisi ve geyik sunuluyor. Bu kurbanları ardıc ağacının közüyle yakıyorlar.

4) Verem ve diğer göğüs hastalıklarını iyi eden doru atların koruyucusunun adı «Çar Kōrmās» dir. Kurban olarak at veya büyük baş hayvan eti sunulur.

YENİSEY VİLAYETİ, MİNUSİNSK CİVARI,

UST-YES KÖYÜ

28 Ekim 1892

Bu mektubumda, Durbulcin ve Urumçi (Huñ-myao-tszi) şehirlerine ilk yaptığım yolculuk sırasında, 1890 yazında topladığım lengüistik materyaller hakkında birkaç söz söyleyeceğim. Bunlar hakkında size daha önce hiç bilgi vermemiştim. Bu gezi sayesinde Hotan, Kaşgar, Ak-su, Kuçar, Karakaş, Bay, Logu-çen ve Eski Turfan gibi şehirlerin Türk ağızlarıyla tanışma fırsatı buldum. Bu şehirlerde yaşayan Türk halklarının ağızları fonetik açıdan hemen hemen aynı. Tek fark sadece Moğolca veya Çince kelimelerin az ya da çok olmasındadır. Yukarıda adı geçen ağızlar dışında, incelemelerimi Durbulcin hebey-amban idaresindeki Dzungar Kırgız- Kazaklarının ağızlarına da yönelttim. 31 Ekim 1891 tarihli, Çuguçak'tan yazmış olduğum mektubumda da belirttiğim gibi, bu Türklerin ağız Semireçen Kırgız-Kazaklarının ağızından çok az ayrılıyor. İncelediğim Türk ağızlarını genelleştirmemeye çalışarak, burada sadece yukarıda adı geçen Çin Tatar ağızlarının fonetiklerinde olduğu gibi transkripsiyonlarındaki bazı özellikleri de göstereceğim.

Kesme (') işareti Kuzey Türk ağızlarında kullanıldığı gibi kullanılmaktadır. Yani bir sonraki kelimenin önündeki kısa ünlü bırakılmaktadır. Eğer, bir önceki kelimenin son ünlüsü uzun ya da vurguluysa, o zaman bu ünlü bırakılmaz, fakat bir sonraki kelimenin başındaki ünlü bırakılır. Örnekler: a) köñnimn' alğan-göñlümü alan, nahş' aytқан- şür söyleyen, ikk' älämniñ- iki alemin, yeşimn' yelip- gözyaşlarını tutan, qar' atniñ- kara yağız atın; b) bar-mu' kân- acaba var mı?

Uzun ünlüler. Uzun ünlülerden sadece «ä» ve «ü» ya rastladım. Bunlar Kuzey Türk lehçelerinde «ay» ve «uy» a tekabül eder. Örnekler: a) kilä=kilay, ärilip=ayrilip (aynılıp), sâragan=sayragan (şarkı söyleyip), sârañ=sayrañ (şarkı söyle), Hittä=Hittay (Kitayets=Çinli), ärilä=ayrilay (ayrılıyorum), kâsi=kaysi (hangisi), sâran=sayran (şarkı söyleyen), sârasa=sayrasa (şarkı söylerse), kûruk=kuyrık (kuyruk), bûruk=buyruk (buyruk)

Ünlü geçişleri

1) «a»nın «e»ye geçişi. Bir ünsüzden sonra «a» sesi geldiğinde «a» sesi «e»ye dönüşür. Örnekler: bağla'dan bağlegin- bağla; yaқа'dan yaқesi- onun kuyısı; bar'dan berip- giderken (varırken); tutmaq'tan tutmegi- tutmağı; bağ'dan bağdeki- bağdaki; boza'dan bozesi- onun bozası; yollar'dan yolleri- yolları; yat'tan yetip- yatıp; sal'dan selip- serip; serik- sarı; қанат'tan қанетим- kanatlarım; al'da n elip- alıp; han'dan benimhanım; bağlar'dan bağleri- bağları; gunça'dan gunçesi- gonçası.

Nazım ya da nesirde vurgu «a» üzerinde olduğu zaman «a» değişmez ve «e»ye dönüşmez. Örnekler: bäräda- eğer varsa; ätiñniñ- atının, adının; tag başidin-

dağ başından; gunçası- dak- gonca gibi; arāsida- arasında; açılıp- açılıp; yağlākida- başörtüsünde; atāsıdin- atasından; oñ yānimga- sağ tarafıma; sāğinsam- düşünürsem, sıkılırsam; qarāsına- karalığına; arāsiga- arasında; balāsiga- çocukları; qāşınıñ- kaşlarının; başiga- başına, onun başına.

2) «a» nın «e» ye geçişi. Bir ünsüzden sonra «ä» vokali geldiğinde, «ä» sesi «e» ye dönüşür. Örnekler: belīgä- beline; yetip- yetişip; çegip- çıkarıp; edi- o idi; dedim- dedim; kelip- gelip; pürkenip- bürünüp, sarınıp; ölgenim- ölümüm; tişleşip- dudaklarını dişleyip, ısırtıp; töpedin- tepeden; çapmedim- atı kovmadım, vurmam; äylediñ- yaptın.

Nazım ya da nesirde «ä» üzerinde vurgu varsa, değişmeden kalır. Örnekler: ä'gildim- eğildim; yok ä'dilər- yoktular; yürä'kindä- yüreğinde.

Ünsüz geçişleri

1) «n» nin «ñ» ye geçişi. İsim ve fiillerde «n» sesinden sonra «g» gelirse, «n» ler «ñ» ye geçer. Örnekler: a) oyman'dan oymañga- çukura, uçuruma, kan'dan kañga- kana, ton'dan toñga- kürke; b) kon'dan koñgan- geceleyen, konaklayan, yan'dan yañgeli- dönüş zamanından.

2) «m» nin «n» ye geçişi. Bir sonraki kelime «b» (ya da «m») ile başlarsa, hızlı telafuz sırasında «n» sesi «m» ye geçer. Örnek: äsäm bolsa- sağlıklı olursa. Biraz duraklar ve her iki kelimeyi ayrı ayrı telafuz edersek, “äsän bolsa” olduğunu görürüz.

3) «b» nin «n» ye geçişi. Önceki «ñ» den sonra «b» sesi «n» ye geçer. Örn: muñnar- kederler; dāñnar- söyleyin; köñül'den köñni- (onun) gönlü.

4) «ç» nin «g» ye geçişi. Bir önceki ünlünün mantık vurgusu olmadığında «ç» sesi «g» ye geçer, aksi takdirde «k» sesi korunur. Örn: a) tutmegi- tutması, yoklığı-yokluğu, gcripligi-garipliği, tutugligi-tutukluluğu, yiregi-uzaklığı (ıraklığı), sancgi-dalı, ayegei-ayağı, fincanı, qoşmegi-hanımı, b) qursāqimğa-mideme, qulākiga-kulağına.

5) «k» nin «g» ye geçişi. Bir önceki ünlünün mantık vurgusu olmadığında «k» sesi «g» ye geçer. Aksi takdirde «k» aynen korunur. Örn: a) yürä'kindä-yüreğinde, tärä'kiñniñ-senin kavak ağacının.

6) «ñ» nin «s» ye geçişi. Sonra «s» gelirse, (şart kipinde) «b» sesi «s» ye geçer. Örn: kil'den kıssam yaparsam; sal'dan sassam-serersem.

7) «t» nin «s» ye geçişi. Şart kipinden sonra «s» gelirse, «t» sesi de «s» ye geçer. Fakat bir önceki vokalin mantık vurgusu kalırsa, «t» sesi («b» de olduğu gibi) aynen kalır. Örn: kässāñ-gidersen; yassam-yatsam; kässām-gitsem. Bu kelimeler vurguyla söylenirler: kılsam, kät'sāñ, yatsam, kät'sām.

8) «n» nin «b» ye geçişi. «dar», «dib», «duq» eklerindeki «b» den önceki «n» sesi «b» ye geçer. Mantık vurgusunun kökteki «n» üzerine düşmesi bu durumu değiştirmez. Örn:

şunalleri-üç yaşındaki tayları, salsullar-koyunlar, oynagallar-oynayanlar, tumalleri-dumanları, pugalleri-kadınları, amballar-knyazlar, toşqallar-tavşanlar; b) qogulluq-kavunluk, yamallıq-kötülük, tolluq-kürklü, şara çapallıq-kara gömlekli, Turpallıq-Turfanlı, Hotallıq-Hotanlı. Yukarıda adı geçen ekler, yazıda (Arap harfleriyle) kelimenin kökünden ayrı yazıldığı için asimilasyon fark edilmiyor. Örn: salsullar, oynagallar, yamallıq, toşqallar, Hotallıq,

9) «n» den «l» ye geçiş. Iär, lik, lük eklerinde «l» nin önündeki «n» sesi «l» ye geçer. Mantık vurgusu «n» nin «l» ye geçişini etkilemez. Yazıda asimilasyon göze çarpmıyor. Örn: a) düşmällär-düşmanlar, küllärdä-günlerde, tüllärdä, gecelerde, dägällär-konuşanlar, yürgällär-yürüyenler, körgällär-görenler; b) düşmällik-düşmanlık, äsällik-esenlik, küllük-günlük.

Arapça transkripsiyon

Arap harfleriyle transkripsiyon kendine has özellikler taşır. Yerli anlatıcıların bana bildirdiği Arapça transkripsiyon özelliklerini olduğu gibi korumaya çalıştım. Bu özellikler şunlardır:

١ Harfi: ١ harfi «a» harfine karşılık gelir. Ortada ve baştaysa, «a» sesini verir. Örnekler: a) amān bolsa (yaşasa), qaydin aldıñ (nereden aldın); b) kirsām (girseñ), äsān (sağlıklı, esen)

ج Harfi: ج harfi Türkçedeki «ç», Çince, Moğolca, Arapça ve Farsçadaki «c» harfine karşılık gelir. Aradaki farkı göstermek için «ç» harfini «ج» ile transkribe ediyorum. Örnekler: a) kaçan قچان (ne zaman), barça بارچا (hepsi), kalgünçä کلگۈنچە (henüz gelmiyor); b) Cäbreil جبرئیل (Cebrail), cāmā جمعة (hersey), Mäciün مجنون (Mecnun); c) cupti جفت (bir çift), cānigär جانوار (canavar), cigär چگر (ciğer), cuñsa جونسا (şapkadaki rütbeyi gösteren düğme.)

ع Harfi: ع harfi sadece Arapça kelimelerde kullanılır. Çin Tatarlarınca telaffuz edilmez. Cāmā جمعة (hepsi), äläm عالم (alem) örneklerinde olduğu gibi.

غ Harfi: غ harfini Çin Türkistan Türkleri kendi kelimelerinde olduğu gibi Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde de kullanırlar. Daima «g» olarak telâffuz edilir. Örnekler. Qalğan-kalan; gucur- soloşak, tuzlak arazi; göbi- çöl; gälip- galip, v. s.

ف Harfi: Çin Türkistan Tatarları ف harfini Arapça, Farsça ve Çince kelimelerde olduğu gibi, kendi kelimelerinde de «p» olarak telaffuz ederler. Çin Türklerinin transkripsiyonunda پ harfine nadiren rastladım. Onun yerine her yerde ف yazılmaktadır. Örn: a) pürkenip فورکۈنۈپ – sarınp, appak آفاق – apak, yälpäp يلفف esen, çolpan چولپان – çoban yıldızı, körpä قورپە – kuzu kürkü, pütüldi قوتۇلدى – yazıldı, Turpan طۇرپان – Turfan şehri; b) päslī فصلی mevsim, müsäpīr مسافر – yolcu, misafir, piräk خراک – aylık, päläk فلک felek, nāpās نفس – nefes, tārāp طرف – taraf, yön, tälāp تلف – şehit, mustapā مصطفى – seçilmiş, Mustafa, sipät صفت – nitelik,

āpāt - آفت - afet; c) pāymān - فیمان - koşul, şart, hāpti - هفتی - hafta, pāydā - فیدا - (ortaya) çıkma, pcyda, pagān - فغان - feryat, figan, pārmān - فرمان - ferman, emir, pervane yerine فرگانه pārgānā - پاره پاره huri, zūlpī - زلف - zülûf, lüle, d) puñ - fin (iki kapık)

و Harfî: و harfî Türkçe kelimelerde daima «u» ya da «ü» olarak söylenir. Arapça ve Farsça kelimelerde ise; Eski (Doğu) Turfan ve Loguçen sakinleri «g» olarak, Çin Türkistanı'nın batı şehirlerinde yaşayanlar ise, «u» (ü) olarak telaffuz ederler. «u» (ü) olarak telaffuzu Araplarda ve Farslardaki gibidir. Bu nedenle bir özellik taşımaz. Turfan ve Loguçen telaffuzları biraz daha ilgi çekicidir. Örnekler: a) gāddā - وعدة - va'at, āggāl - وائل - evvel, gupā - وپا - vaad, yerine getirme, haḡā - هوا - hava, gah - وقت - zaman, vakit, dāḡā - دوا - deva, gasāl - وصال - birleşme, mürügāt - مروءت - mürüvvet. b) cānigar - جانوار - canavar, kuş, diḡānā - دیوانه - deli, divave, mecnun, şair, bī - نوا - nāḡā - biçare, bineva, pārgānā - فروانه - pervane, kelebek.

ه Harfî: ه harfî, kendi kelimelerinde «ā» gibi, Farsça kelimelerde ise «ö» gibi okunur. Örnekler: a) kirsā - کيرسه (girse), gūlgā - گل که (güle), ölgünçā - لولگونچه (ölünce), eşikā - ايشيك (eşik); b) hasti - خسته (hasta), hāpti - هفت (hafta).

Arap alfabesindeki diğer harfler Kuzey Türk ağızlarındaki gibi telaffuz edildüğinden farklı bir özellik taşımazlar. Vokal seslerden ne «e» ne de kısa «ö» 'ye rastlanmaz. Bunlar u, ü, i sesleriyle karşılık bulur. Örn.: belik (balık) = Koyb. Sag. paltık, Kirg. Kaz. bahık; qarçuga (atmaca) = Alt. Kaz. qarçıga; qarğış (beddua) = Koyb. Sag. qarğıs v. s.

Bir de, birlikte hızlı telaffuz edilen kelimelerin, bazı fonetik değişimlere maruz kalmasına değinmeden geçemeyeceğim. Yavaş telaffuz sırasında, kelimeler ayrı ayrı telaffuz edilir, hızlı telaffuz sırasında aynı kelimelerin sesleri diğer sesleri etkiler. Bu tip olaylara sadece Çin Türkistan ve Dzungariya lehçelerinde değil, Karagas, Uryanhay, Kaçin, Sagay, Beltir ve Koybal gibi diğer Türk lehçelerinde de rastladım. Sadece Turfan lehçesine dikkati çekmek istedim. Anlatıcının ağır telaffuzu sırasında şöyle bir şey ortaya çıktı: dāñ-lār (söyleyin), selip-koy (koy), ayak-i (ayağı), kan-ga (kana), ayrilay (ayrılıyorum), oynagan-lar (oynayanlar), käl-di (geldi), boran kelip, amān bolsa, mān yārimni, cām bārgān, kan boldi ve mām yetim. Burada kök ekten ve bir kelime, onu izleyen kelimedenden ayrı olarak telaffuz edilmiştir. Birleşik, ayrı telaffuz sırasında şu şekildedir: dāñnār, san-koy, ayeki (ayki gibi), kañga, ārilā (ārīlā), oynagallar, källi, borān kām, amām bolsa, māyyārimni, cām bārgān, kām boldi ve māytım.

Fklerin hemen hemen hepsi, ابو لاغازى XVII. yy. Çağatay tarihindeki karşılaşılan eklerle aynıdır. Fakat gene de bazı özelliklere haizdir.

I. İsim

İsim. Ekler: İlgi hâli. niñ, nuñ ve nūñ نينك Yaklaşma hâli. ka qa ga قا (kā, gā, qā). Yönelme hâli, ni نى Bulunma hâli, ta, da دا (tā, dā). Uzaklaşma hâli, tin, din, tun, tün, دين Örnekler: İlgi hâli: atniñ, kolniñ, gülnüñ. Yaklaşma hâli: atka, qolga, gülgā. Yükleme

hâli: atni, kolni, gülñi. Bulunma hâli: atta, kolda, güldä. Uzaklaşma hâli: attin, koldin, güldün. غ (g) ile biten kelime yaklaşma halinde şöyledir: tag غ ت (dağ) – tağğa, bag باغ (bağ, bahçe) – bağğa. Çoğul ekleri her zamanki gibi (lar, lâr), ل ile yapılır. Örn: bala’dan ballar (çocuklar), toşkandan toşkallar (tavşanlar), tumsuğ’tan tumsuqlar (gagalar), musâpirler (yolcular), tuman’dan tumanlar (dumanlar), cugan’dan cugallar (kadınlar), kınallar (üç yaşında taylar), cân’dan câllar (ruhlar), han’dan hallar (hanlar), miskin’den miskillâr (miskinler, yoksullar) muñnar (موڭ لار) -acılar, kederler. Sadece bir defa Farsça eki olan ياران (yaren) yerine يارلار (yârlâr) ’a rastladım. —İsimlerin şahıs ekleri çok basittir. I. tekil şahıs: m, im, um ve üm; II. tekil şahıs: ñ, iñ, uñ ve üñ; III. tekil şahıs: i, si, I. çoğul şahıs: miz, imiz, umiz ve ümiz; II. çoğul şahıs: ñiz, iñiz, uñiz, üñiz ve añlar, äñlâr, iñlar, iñlâr, uñlar ve üñlâr; III. çoğul şahıs: i, si. Örn: yârim ياريم –arkadaşım (yarım), koluñ قولونك-kolun, beşi يشى-başı, közi كوزى – gözü, kolu قولى-kolu, kuzesi قوزىيى – kuzusu, süyi سويى-suyu, beşimiz بشيميز-başımız, közleriñiz كوزلرينيز-gözleriniz v. s. gibi – şahıs eki almış isimlerin çekimi normal yoldan yapılır. Örn: Yalın: etim (atım), beşin (başın), atesi (babası). İlgi: etimniñ, beşimniñ, atesiniñ. Yaklaşma: etimğa, beşiñğa, atesiga. Uzaklaşma: etimdin, beşindin, atesidin v. s.

Zamir. Şahıs zamiri: Yalın: mæn, sæn, ul. İlgi: meniñ, seniñ, eniñ. Yaklaşma: maña, saña, aña (bir de meniñğa, seniñğa, eniñğa). Yükleme: meni, seni, eni. Çıkma: mândin (meniñdin), sândin (seniñdin), andin (eniñdin). Bulunma: mândä, sândä, anda.

Sayı sıfatı: İki [kişi]: Turf. ikkûlân, Aksu. İkkilâsi, ikkâlemiz- Üç [kişi]: Turf. Üçûlân, Aksu. üççâlesi, üççâlemiz v. s. Yirmi sekiz: Aksu. İkki-kâm otuz- Otuz sekiz Aksu. ikki –kâm kırık v. s.

II. Fiil

Emir kipi. Olumlu: I. tekil şahıs: bareli-gidelim; kaçeli- kaçahm. II. tekil şahıs: algin- al; bağleğin- bağla; surcıl-sor; surañ- (siz) sorun; baqqın- (sen) bak; bargin-ver. II. çoğul şahıs ekleri: ñlar, iñlar ve ñiz, uñiz, üñiz. III şahıs: salsun- koysun; sinsun- kınılsın; salsullar- koysunlar. **Olumsuz:** İlşahıs: barmañ- varmayın; kâlmâñ-gelmeyin; süymegin- öpmeyin; yiglamañ-ağlamayın; çıqma- çıkma; ägmä- eğme; kılmegin-yapma; barmañlar-varmasınlar.

Şimdiki zaman: Olumlu: kirä-mæn- gidiyorum; yiglay-sæn- ağhyorsun; yiglay-dû- ağhyor; dây-dû- konuşuyor; yuruy-dû- yürüyor; tarta-dû- çekiyor; kılamiz- yapıyoruz. **Olumsuz:** kilmay-dû- yapmıyor; körünmây-dû- görünmüyor; koymay-dû- koymuyor; yatmay-dû- yatmıyor; bilmây-dû- bilmiyor; kirmây-mæn- girmiyorum; tonumay-siz- tanımıyorsunuz; anılamay-siz- anlamıyorsunuz.

Gelecek zaman: Gelecek zaman belirtileri: 1) Olumlu: ur, ür, ar, är; 2) olumsuz: mas, mäs. Örn: körär-miz- göreceğiz, körür-mæn- göreceğim, kaçär-mæn- geçeceğim, yatur- yatacak, yâtär-sæn- yetişeceksin, barur-mæn- gideceğim, toglunur-

mân- kıvrınacağı, kırmās-mân- girmeyeceğim, ölmās-mân- ölmeyeceğim, yātmās-yetişmeyecek, saḡaymas-mân- iyileşmeyeceğim.

Geçmiş zaman: İki olumlu, iki olumsuz olmak üzere dört geçmiş zamana rastladım. Örn: 1. *şahıs olumlu:* kâldi (geldi), saldûk (saldık, koyduk), kördüñlär (gördünüz); 2. *şahıs olumlu:* kelip-tû (geldi), elip-tû (aldı), ekip-tû (aktı, çıktı). İkinci olumluya yazıda şu şekilde rastlanmaktadır: kelip-tur, elip-tur ve ekip-tur. - 1. *şahıs olumsuz:* almadûk (almadık), tutmedim (tutmadım), kalmecdi (kalmadı); 2. *şahıs olumsuz:* bilmân-mân ve bilmân-edim. İstek kipinin eki ay (ây), maksat kipinin eki keli (geli). Örn: a) nâkilâ, kılain, kilân (ne yapayım); tutay- tutayım; yutay- tadayım; b) yargeli-bölmek için; yatḡeli- yatmak için; yâgeli- yemek için.

Dilek-Şart kipi: sa (sâ) eki alır. Örn: kıssam-yapsam; kâssân- gitsen; kâlsenizlär-gelseniz; barsañlar- varsanuz; ölsäk-ölsek; tirlsäk- dirilsek; bolsäk- olsun.

Zarf fiil ekleri: p, up, üp, ip (olumlular için), may, mây, mân, mân, meyin (olumsuzlar için). Örn: a) ârilip-ayrılıp, yillap-koklayıp, enip-inip, uşlap-tutup (yakalayıp), taşlap-fırlatıp, tişlâp-dişleyip, ḡopup-çıkıp; b) çıkmây-çıkmadan, ölmây-ölmeden, baḡmeyip-bakmadan, ḡoymay-düşünmeden, körmân-görmeden.

«-dan beri» ve «-ır-maz» anlamları köke keli, geli, keli, geli fiilleri eklenerek verilir. Örn: a) tartḡeli-çektüğinden beri; uşḡeli-uçtuğundan beri; çapḡeli- kovaladığından beri; muñdaşḡeli-sohbet ettiğinden beri; b) bargeli-vardığından, geldiğinden beri; yañgeli-döndüğünden beri; turgeli-durduğundan beri; olurgeli- oturduğundan beri. c) ötkeli-geçtiğinden beri. d) dângeli-söyleyeli beri (söylediğinden bu yana); târgeli-topladığından beri; körgeli-gördüğünden beri. Bu şekiller konuşmanın anlamına göre şimdiki ya da gelecek zamanı belirtir.

«-dan çok» ve «-dıkça, -diḡ sürece» ifadeleri fiil köküne eklenerek verilir: ḡunça, ḡuça; gunça, guça; küñçä, küçä, günçä, güçä. Örn: ârilgunça- ayrıldıkça, ayrıldığı sürece; bolguça; yatkünçä; köygüçä; ölgünçä. Bu fiil şekilleri yerine göre şimdiki ya da gelecek zaman anlamlarına gelir. Bazen gelecek zamanın önünde tā eki bulunur. Örn: tā ölgünçä- ben ölünce, o ölünce, vs.

Genelde birleşik fiiller kök ve yardımcı olmak üzere iki fiilden meydana gelir. Yardımcı fiiller: at, bär, ḡoy, bar, ḡal, tur, kät, käl, al. Kök fiil hep aynı şekilde bulunur, sadece yardımcı fiil değişir. Örn: 1) at: öltürbat=öltürüp+at (öldür), öltü rhassañ=öltürüp+atsañ (öldürürsen), kelip+atsam, ḡiyibatti=ḡiyip+atti, okubat=okup+at; 2) bär: kätä-bär (git), san-bär (koy), ḡoya-bardı (koydu, bıraktı); 3) ḡoy: san-ḡoyup (koyup), selip-ḡoy (bırak); 4) bar: tüşüp-bara-dû (iniyor, düşüyor), ketip-bara dû (gidiyor, uçuyor), uçup-bara-dû (uçuyor); 5) ḡal: ölüp-ḡalsañ (ölsen), târlâp-ḡan-siz (terlediniz), körup-kalgan (görüp kaldı), köyüp-kalgan (büyülenmiş); 6) tur: yetip-tursa (yetişse); 7) kät: uçup- kätti (uçup gitti), yenip- kät (geri dön), ölüp-kät (öl), ḡeçip-kätti (geçip gitti), sinip-kätti (kırdı), köyüp-kätti (yandı), kirip-

kártı (girdi); 8) kâl: çıķıp-kâldım (çıktım); 9) al: uşlab-aldı (yakaladı, kaptı), oynab-alâ (oynayacağım), tutub-aldı (yakaladı), utub-aldı (yendi)

«olmak» fiiline aşığıdaki şu şekillerde rastladım: 1) bağımsız olarak: ârsâ, ârsün, ârdim); 2) birleşmede: bar edı, oynan edim, bilmân-edim); 3) türemiş şekillerde: kimârsâ-kimse, her; nârsâ- neyse, herşey

«konuşmak» fiili ay⁸⁵ ve ayt⁸⁶ kökleriyle iki şekilde karşıma çıktı. Örn:a) aydim, aydı ve aygıl; b) äytin, äytar, äytur, äytam dũ, äytä, äytķan, äyta-dũ, äyt-ti, äytain=äytä, äytmasa.

Eklerden sadece soru eki dikkate şayandır. Örn: ķuli-mũ (onun kölesi mi); kördün-mũ (gördün mü); tuyduñ-mũ (öğrendin mi/ duydun mu); öltüräm-dũ (öldürdü mü); köydüräm-dũ (yaktı mı); kâtär-mũ (gider mi); yoķ-ma (Hotan); özi-mä; körinäm-dũ (görünecek mi)

Son olarak işaret ve soru zamirleriyle yan (taraf, kenar, yan /böğür/) kelimesinin bir araya gelerek yer zarfı oluşturmalarına örnekler vermek istiyorum:

ķayan (nerede) =kay+yan; buradan: kâni=kay+yeni (nerede)

Şuyan (burada) =şu+yan;

Buyan (burada) =bu+yan; buradan: buyañķi (yabancı);

Uyânida (orada) =u+yenida;

Buyânida (burada) = bu+yenida

Şiir yapısı

1) Dzungar Kırgız Kazaklarının biri şarkılardan, diğeri ağıtlardan olmak üzere iki ağıt:

1) -. -/-... *-.-.

aytamin az mäsälü* ändi sizgä!

2) -... -* -.-

şatti ķazaķ*aştän ölä!

2) Çin Türkistan Tatarlarının her ikisi de şarkılardan olmak üzere geleneksel ve değıştirilmiş şiirleri.

1). -.-*---

meniñ andä* bir yärüm bar

85 kitaplarda

86 konuşma dilinde

2) a) -- *-..

ballarimniñ*yölleri

b) ---*-..

mäyitimniñ*hâlini

İyi kafiyeleşmiş şiirlerde 1. 2. ve 4. satırlar kafiyeleşmiştir. Altay, Abakan, Kızıl, Karagas ve Uryanhiy Tatarlarında görülen kelime başı kafiye burada görülmemektedir.

1890 yılında kaydettiğim dörtlüklerde genellikle bir sevgili terennüm edilmektedir. Oysa Kuzey Türkleri daha fazla bir arkadaş olarak yanlarından ayırmadıkları atlarına şarkı söylerler.

Yenisey Vilayeti, Minusinsk Şehri

12 Kasım 1892

14 Kasım, 10 ve 26 Aralık 1889 tarihli mektuplarımda size Minusinsk Tatarları ve Askıs Bozkır Duması yerlileri (yani Tatarlar) ve onlarla karışmış farklı boyların sayısı hakkında bilgiler verdim.

1) Minusinsk Tatarları: Bu Tatarların dil ve yaşantıları 5 Eylül 1889'dan 26 Ocak 1890'a kadar, 11 Nisan-15 Haziran 1890 arası ve 1 Temmuz 1892'den aynı yılın 13 Ekimine kadar olmak üzere üç defa inceledim. Bu süre zarfında Taştın, Yesi, Askıs, Kamışta, Uybat, Taşeba, Beya ve Abakan nehirleri üzerinde göç eden Tatarları üç defa ziyaret ettim. Bu Tatarları Ruslar Sagay, Kaçın, Beltir ve Kargın olarak adlandırmıyorlar. Minusinsk Tatarları, Abakan ve Yenisey'in her iki kıyısında ve birincinin kolları boyunca yaşıyor. Mamafih sağ taraftan Yenisey'e dökülen Us'un ağzında Kaçınların yaşadığı küçük bir bölge vardır. Bütün Minusinsk Tatarları, Hristiyan dinine bağlı olmakla birlikte, s dağlarındaki ormanlarda yaşayan ve avcılıkla geçinen Tatarlar bu güne kadar Şamanların etkisinde kalmaya devam ediyorlar. Minusinsk Tatarları hayvancılık, tarım, avcılıkla uğraşıyor ve Abakan, Us ve Amıl nehirlerinin doğduğu yerlerdeki çok sayıda altın madenlerinde çalışıyorlar. Bunlar boy içinde bulunan yaşlılar,⁸⁷ başkanlar⁸⁸ ve kabile reislerince⁸⁹ yönetilirler. İdari açıdan Minusinsk Tatarları iki kurum tarafından yönetilir: Minusinsk'ten 17 verst ötede, Us-Abakan köyünde bulunan Abakan Yabancı Müdürlüğü ve Minusinsk'ten 120 verst ötede, Askıs köyünde bulunan farklı boyların oluşturduğu Bozkır Duması. Birinci idareye Kaçınların 7 boyu, ikincisine ise Sagay, Beltir, Koybal ve diğer 12 küçük boy bağlıdır. Kaçınlar buraya Yenisey vilayetinin Krasnoyarsk şehrinden gelmişler ve kendilerini Tobol nehrinde yaşayan ve eskiden Sibiry Hanı Kuçum-Han'ın

⁸⁷ kinäs

⁸⁸ sedäñil

⁸⁹ Başkan, kobobä

tebaası olarak görürler. Koybolları Tatarlarla karışan, İ'in boyunun arda kalanları olarak görmek mümkündür. Beltirler de Koyballar gibi Tatarlaşmış Samoyet boylarındandır. Sagaylar ise aynen Beltirlerin bir kısmı gibi farklı boylardan oluşmuşlardır. Bunlar Uryanhay toprakları ve Tom vilayetinin Kuznets bölgesinden Abakan ovasına gelen boylar ve günümüzde Minusinsk vilayetinin Moğolistan'a ve oradan da Kuzeybatı Çin'e göç etmiş olan Kara-Kırgızların arda kalanlarından oluşmuştur. Bu Kara-Kırgızların bir bölümü şüphesiz Kaçınlarla birleşmişlerdir. Ben Kara-Kırgızların Rus ve Moğollarla yaptıkları savaşları ve onların eski yaşamlarını, yani Hükümdar I. Aleksandr tarafından 26 Ocak 1822 tarihli Hükümet Senatosuna verilen emirle Sibirya'nın ikiye bölünmesinden sonra Kuznets vilayetinden gelmelerini anlatan bir çok efsane kaydettim. Minusinsk Tatarlarının farklı yerlerden ortaya çıkışını sadece efsaneler değil, ırmak, çay, boy ve arazi adlarının da geçtiği Şaman duaları da kanıtıyor. Birazdan adlarını vereceğim bu yer adlarını Tatarlar ya hiç bilmiyor ya da çok az tanıyorlar. Örn: Gobi Çölü, Altay, Telets Gölü, Oyratlar, Kırgızlar, Teleutlar, vs. Minusinsk Tatarlarında ilk kilise Askıs köyünde, 1772 yılında Sibirya ve Tobol piskoposu Varlaam tarafından 1770 yılında verilmiş ve bugün Askıs kilise arşivinde korunan beratla yapılmıştır.

Günümüzde Minusinsk Tatarlarının Ust-Abakan, Askıs ve Ust- Yesin'de olmak üzere üç Ortodoks kilisesi vardır. Dördüncüsü de inşa ediliyor. Bir de misyonerlik var. Eskiden Kuznetskli bir Teleüt'ün şimdi ise, Biy'de eğitim almış bir Sagay Tatarı'nın öğretmenlik yaptığı Ust- Yesin'de kilise okulu var. Halk Eğitim Bakanlığının Askıs'taki iki sınıflı, Ust-Abakan'daki tek sınıflı okullarında Krasnoyar Öğretmen Okulu mezunları başarılı bir şekilde Rusça ve Tatarca ders vermekteler. Minusinsk civarından bu seminere katılan birkaç Tatar, sonra kendi boylarına Rusça okuma yazma öğretmiştir. Krasnoyar Öğretmenlik Okulları arkeolog müdür İ. T. Savenkov'un gözetimi altında 70'li yıllardan beri sadece Minusinsk civarına değil, tüm vilayete kaliteli öğretmenler yetiştirmektedir. Minusinsk Tatarları arasında, son zamanlarda Biy misyonerlerinin yönetimi altında yerliler tarafından çevrilen, Sagay Lehçesinde dini-etik içerikli kitapçıklar görülmeye başladı. Bu çeviriler edebi bir nitelik taşımamakla birlikte, orjinallerine oldukça yakın.

Minusinsk Tatarlarının aşağıda görülen şu halk eserlerini kaydettim: şarkılar⁹⁰, hayır duaları⁹¹, beddualar⁹², masallar⁹³, hikayeler⁹⁴, rüya tabirleri⁹⁵, atasözleri⁹⁶, fallar⁹⁷,

90 Ir, sarın

91 Algs

92 Kargıs.

93 Nımak, ırmak

94 çök-çäk.

95 tıs.

96 Takpak.

97 tölkä, tölgä.

bilmeceler⁹⁸, Şaman duaları⁹⁹, efsaneler¹⁰⁰ ve nasihatlar¹⁰¹. Şarkılar, Şaman duaları, masal ve hikayelerdeki şiirlerin ölçüsü aynıdır. Bir de Rus şiirindeki 2'li yamb şekline benzer. Şöyle ki: * - * -, her mısra da bu şekil değişmekte, ve * * - * * - ya da - * - geçmektedir. (Rus şiirindeki ikili anapest ya da amfimakır şeklinde). Vurgulu heceye uzun hece denmektedir. Bir de her iki kurula bağlı Tatarların at damgalarını çıkarttım. Boy damgaları sadece Uryanhay ya da Kuzey Moğol Soyonlarında buldum. Minusinsk Tatarlarında boy damgaları yok, sadece aile ve özel damgalar mevcut. Bu Tatarların kendi damgaları¹⁰² alıntı ve yuvarlak, kavisli, üç köşeli, kare gibi basit figürler türündedir. Alınan 5 boy: 1) Rusça harflerle atın sahibinin ad ve soyadının baş harfleri; 2) Rus harflerinin süslenmiş şekilleri; 3) Uryanhay damgaları; bunlardan daha sık rastlanılan uçları dik açtık şekilde sağ tarafa eğilmiş haca benzer hükümdar damgası olarak adlandırılanlardır. Bu işaret Çinlilerin ve Moğolların talih kuşu¹⁰³ olarak tasvir ettikleri ve Orta İmparatorluk memurlarının kıyafetlerinin göğüslerine altınla işlenen damgaya benzemektedir. 4) Yenisey Vilayeti Açın bölgesi, Kızıl Tatarlarının damgaları ve 5) Çoğunlukla en sade, 1, 2 ve 3 çizgiden oluşan kayalar üzerindeki kitabelerden alınan runik damgalar. Minusinsk civarından topladığım bütün malzeme yaklaşık 800 sayfadır.

2) Kaçın Tatarları: M. A. Kastrén bu Tatarların kendilerine «Kaşlar»¹⁰⁴ dediklerini söyler. Daha sonra ise bunların kendilerine «Haştarbs» dedikleri söylenir. Her ikisi de doğru değil, çünkü Kaçınlar kendilerine «Kâştar» derler. («Kaş»ın çoğulundan – Kaçinets /Kaçinli/) ¹⁰⁵; «Haştarbs» kelimesinin ise daha doğru şekli «Kâştar- bıs», yani «biz- Kaçınleriz»dir. Muhtemelen bu, birisinin Kaçınlere «kimlersiniz, kimsiniz?» sorusuna karşılıktır. Kaçınler İyus ve Abakan'ın aşağı kesiminde, Kamış'ta yaşıyorlar. Bu boyun bozkırda yaşayan ve Rusça konuşan insanı Sagaylara nazaran daha fazladır. Aynı yılın 1 Ocak tarihli, Abakan Yabancılar Dairesinin bildirdiğine göre, yerleşik 1580 insanın 801'i erkek, 779'u kadındır. Göç eden 9783 insanın 4847'si erkek, 4936'sı kadındır. Demek ki, aynı yılın 1 Ocak tarihli sayımında Kaçınler'in sayısı erkek 5648, kadın 5715 olmak üzere toplam 11. 363'tür. Dinlerine göre bunlar Şamanist ve Ortadoks olmak üzere ayrılırlar. Bütün Minusinsk Tatarları Şamanisttir. Şamanist demek Hristiyanlığı kabul etmeyen anlamına gelmektedir. Aynı yılın 1 Ocak tarihli belgelerine göre Şamanistlerin 92'si erkek, 89'u kadındır. 1892 yılının ilk yarısında yani aynı yılın 1 Temmuz tarihi itibarıyla Kaçınler şu boylardan oluşmaktadır: 1) Nüfusun 471'i erkek, 439'u kadın olmak üzere 16 kabileli (ulus) Tubin boyu. 2) Nüfusun 769'u

98 Tapçañ nımağ, tapçañ umak, sespäk nımağ.

99 Kañ sözi.

100 Keç-çök.

101 Çöp.

102 Tañma.

103 Bu talih kuşu (feniks) Moğollarda "garuda", Minusinsk Tatarlarında ise "kañ kerädä kuş" adıyla anılır.

104 Reiseberichte und Briefe. S. t. Petersburg 1856, s. 345

105 Aynı kitap, s. 521.

erkek, 765'i kadın olmak üzere 12 kabileli (ulus) Bırsk boyu. 3) Nüfusun 655'i erkek, 1267'si kadın olmak üzere 16 kabileli (ulus) I. Şoloşin boyu. 4) Nüfusun 804'ü erkek, 846'sı kadın olmak üzere 19 kabileli (ulus) II. Şaloşin boyu. 5) Nüfusun 827'si erkek, 803'ü kadın olmak üzere 12 kabileli Eski-İyus boyu. 6) Nüfusunun 666'sı erkek, 684'ü kadın olmak üzere 14 uluslu Ak-İyus boyu. 7) Nüfusun 778'i erkek, 796'sı kadın olmak üzere 14 kabileli Tin boyu. Eskiden Utin Koybal Dumasının yönetiminde yaşayan Koybalların bir bölümü de şimdi bu Abakan Yabancı Dairesine bağlıdır. Bu Koyballar 29 erkek, 23 kadından oluşan bir ulus olarak Salbino-Koybal boyu adı altında birleşmişlerdir. Kaçın Tatarlarının tümü 104 ulusta 4999 erkek, 5623 kadını olmak üzere toplam 10.622 kişiden ibarettir. Bu 4999 erkeğin vergi ödeyen kesimi 2153 kişi idi. Şöyle ki: Tubin boyundan 213, Bir-291, I. Şaloşin'de 417, II. Şaloşin'de 394, Eski-İyus-317, Ak-İyus-258, Tin- 236 ve Salbino-koybal-27. Sibirya tarihinin sayfalarından kaybolan Arın boyu, Kaçınlar arasında kısmen korunmuş olup Ara olarak adlandırılmaktalar. Rusların uydurdıkları boy adlarını sadece resmi işlerde ve kâğıtlarda kullanıyorlar. Genellikle birbirlerine mensup oldukları halk ve boy isimleriyle hitap ediyorlar.

Minusinsk bozkırları, Uryanhay toprakları, Altay ve Kuznets ormanları ve diğer yerlerde yaşayan halkların mensup oldukları boy adlarına bakarak aşağıdaki sonuca varabiliriz:

1) Kaçın ve Altaylar arasında yaşayan, Arın boyundan arta kalan Aralar; 2) Sagay, Altay ve Uryanhaylılar arasında yaşayan İrgit, İrhit ya da Urkıtlar; 3) Sagay ve Kuznets Tatarları arasında yaşayan Kargalar; 4) Kendilerine Kaçınlar diyen Karagaslar arasında yaşayan Kaşlar; 5) Sagay ve Kuznets Tatarları arasında yaşayan Kobıylar; 6) Kazak- Kırgızlar, Sagaylar, Kaçınlar, Altaylar ve Uryanhaylılar arasında yaşayan Kırgızlar. Kara-Kırgızlar da kendilerini böyle adlandırmaktalar. 7) Kazak-Kırgızlar, Altaylılar, Teleutlar ve Moğollar arasında yaşayan Naymanlar, 8) Uryanhaylılar ve Sagaylar arasında yaşayan Sarıglar, 9) Sagaylar ve Kuznets Tatarları arasında yaşayan Sor, Şor ve Tayas ya da Tayaşlar; 10) Kaçınlar arasında yaşayan Tubalar. Teleutlar, Kara Tatarları da böyle adlandırmaktalar. Karagas ve Uryanhaylılar da kendilerini böyle adlandırıyorlar. 11) Uryanhaylılar arasında koruna gelen Uygurlar; 12) Karagaslar, Koybollar, Uryanhaylılar, Kumandiler (Tom şehrinin Biy civarı) ve Teleutlar arasında yaşayan Çódılar, Çogdılar, Yónılar. Burada adı geçen boy ve kabilelerin bir çoğu ilk önce tarih sayfalarında anılmış, sonraysa gözden kaybolur gibi olmuş ve gerçekten de göz önünde bulunmamakla birlikte, yeryüzünden de silinmemişlerdir. Sadece tarih sahnesinden çekilip diğer halklarla ve boylarla karışmışlardır.

ISBN 978-875-16-2026-2

Fiyatı 12,00 YTL